

VIGILIA

1 9 7 7
március

Cserhádi József:

Nyitott kapuk

Székely László:

**A csíki székelyek
aszkézise**

Hédervári Péter:

**A Jordán kettéválása
és a vízözön**

Vas József:

**Mióta miséznek
a nép nyelvén?**

Gál István:

A gimnazista Kodály

Veres Péter levelei

Nádasdy Lajos:

Virághalmi Ferenc

Ottlik Géza:

**Birkás Endre
regénytöredékéről**

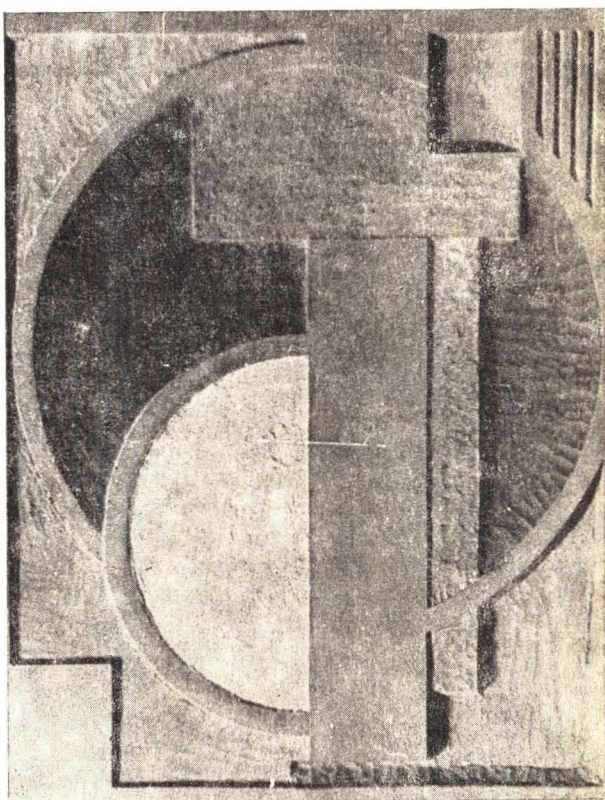
Bozóky Mária:

Vallomás egy városról

Dudás Kálmán,

Simándi Ágnes

és Ölbey Irén versei

Kassák Lajos munkája
(Vattay Elemér reprodukciója)

CSERHÁTI JÓZSEF	Nyitott kapuk — — — — —	145
VAS JÓZSEF	Mióta miséznek a nép nyelvén? — — — — —	153
SZÉKELY LÁSZLÓ	A csiki székelyek aszkézise — — — — —	160
NÁDASDY LAJOS	Tollal és karddal a hazáért (Virághalmi Ferenc) —	167
GÁL ISTVÁN	A gimnazista Kodály a nagyszombati értesítők tükrében — — — — —	172
HÉDERVÁRI PÉTER	A Jordán kettéválasztása és a vízözön — — —	175
DUDÁS KÁLMÁN	Kallódó verseimből — — — — —	182
DUDÁS KÁLMÁN	Versei — — — — —	183
BOZÓKY MÁRIA	Lírai vallomás egy városról (Prága) — — — —	185
OTTLIK GEZA	„Piteux monument”? — — — — —	189
BIRKÁS ENDRE	A vizek ura (regénytöredék) — — — — —	190
SIMÁNDI AGNES	Versei — — — — —	192
SZILI LEONTIN	Lepkeszárnyon. Emlékezések (9) — — — — —	194
ÖLBÉY IRÉN	Rövid riportok, A szép (versek) — — — — —	196
VASADI PÉTER	A bűnről — — — — —	197
K E P	Ősze András: A teljesség felé (bronz) — — — —	193

A PÁRBESZÉD TÖRTÉNETÉBŐL

Olvasónk, barátunk Veres Péter (H. B.) — — — 199

NAPLÓ

Síki Géza: Ki ez az ember? — 202; R. L.: A hetvenéves Ferencsik Jánosról — 205; Gancz Miklós: Bozóky Mária két könyve — 206; R. L.: Bartók Béla levelei — 207; D. I.: Kmetty János és Kohán György kiállítása — 208; Hegyi Béla: Isten nem szerencsejátékos — 210; Tóth Sándor: Dvořák: Requiem; A Bakfark Lant-trió koncertje — 211; D. I.: Kopp Jenő (1900–1977) — 213; Tájékozódás c. rovatunk a hátsó II. borítón; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 214.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-433, 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetés ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12.— Ft. Előfizetés: egy évre: 140.— Ft, félévre: 70.— Ft, negyedévre: 35.— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

NYITOTT KAPUK

Aczél György miniszterelnök-helyettesnek, az MSZMP Központi Bizottsága tagjának, a *Világosságban* 1976 októberében megjelent „A szocialista állam és az egyházak Magyarországon” című tanulmánya meglepetésként hatott még azokra is, akik az események logikáján keresztül is tudták, hogy legmagasabb szinten is foglalkoznak az egyház és állam viszonyulásának és e viszony a gyakorlati életre való kihatásának elemzésével. Az ilyen megsejtés azért sem tévedhetett, mert meggyőződésem, hogy mind az MSZMP, mind a magyar kormány humánus, hazafias meg gondolásokból is komolyan igyekszik elmélyíteni a társadalmi demokráciát a nemzeti egység jegyében. Ebből a koncepcióból kell már válaszuk elején mérlegre tennünk Aczél György nagy jelentőségű megállapításainak mintegy foglatát: ideológiai ellentétek nem akadályozhatják az egész magyar nép boldogulásáért kifejtett munkát. Amennyire igaz ez a megállapítás, annyira kíváncsok az ideológiai feszültségekben rejlő erők mielőbbi felszabadítása a nemzeti egység érdekében. Közös erőfeszítéssel kell megkeresnünk azokat az utakat, amelyeken keresztül a felelősségvállalás a jóakarattal együtt már megnyíló és egyre megnyitottabb kapukat találhat.

Aczél György tanulmánya válassza vár. A kellemes hangvételű cikk érvelései és levezetései burkoltan ugyan, de mégis a tények kiméletlen sürgetésével igyekeznek a felelősségtudatot és az önkritikát felébreszteni mindazokban, akiknek közelebbről vagy távolabbról, kötelességszerűen kell részt vállalniuk a nép és nemzeti boldogulásunk gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális feladatainak megoldásában. E felelős tényezők között hangsúlyozottan helyet kell kapniuk az egyházaknak is, akiknek népünk kulturális és anyagi felemelkedésében másodlagosan ugyan, de a nemzeti egység, a lelki egymáshoz való közeledés, a testvériség és családdá-válás megteremtésében elsőlegesen is helyt kell állniuk.

Mi is azt valljuk, hogy a jelen küzdelmeiben és alakulási folyamatában a földön a legszentebbről, az emberről, a jövő emberéről és új társadalmáról van szó. A katolikus egyház legnagyobb újkori vállalkozásának, a II. vatikáni zsinatnak ez az ember lebegett a szeme előtt. Soha nem szóltak egyházi dokumentumok annyit és olyan mélyen az emberről, mint a zsinat tervezetei, tárgyalásai, határozatai és írásos kiadványai. Két nagy jelszava volt a zsinatnak. Az egyik az „aggiornamento”, a keresztény tanítás és erkölcsi értékelések mai szintre való emelése és új érvényvizsgálata; a másik útjelzőt annak a hangsúlyozása jelentette, hogy az új kereséseknek, az emberi kapcsolatok elmélyítésének kulcsa egyedül a dialógus, a párbeszéd lehet.

Úgy érezzük, hogy Aczél György tanulmánya útkeresés, de egyúttal hívás az egyházak felé: induljunk el újból mindannyian, keressük és kutassuk együtt a megoldások lehetőségeit, feltételeit és igazi célkitűzéseit. A tanulmány megnyitottsága felszólítás arra, hogy mind fokozottabban figyeljünk egymásra, tudjunk és akarjunk is egymásnak adni értékeinkből, és merjük egymás erőforrásain és esetleg gyengeségein keresztül is közös elszántsággal vállalni magyar népünk boldogítását és a maroknyi magyarság értékeinek az egész világ számára való bemutatását és följajlását. A tanulmány végén ezt olvassuk: „Két dolog bizonyosnak látszik. Az egyik: a marxistáknak és a keresztényeknek ugyanazon világ ugyanazon kérdéseire kell választ adniuk, ugyanazt a háborús veszélyt megakadályozniuk, ugyanarról a kapitalista és ugyanarról a szocialista rendszerről kell a maguk módján véleményt mondaniuk. A másik: a marxizmus és a vallás még hosszú ideig él egymás mellett.” E két tételben látom a tudatos kapunyitást a tárgyilagos és elmélyült párbeszéd felé. Ezért is kell vállalkoznunk a válaszáadásra.

Aczél György tanulmányának izgatón érdekese része az a szintézis, amelyben az állam és egyház viszonyának elvi alapjait, a kapcsolat feltételeit és ezek továbbépítési lehetőségeit fejti ki. E szempontokhoz — a hozzászólás megkönnyítése és a teljesebb tisztánlátás biztosítása céljából — az együttélés, az együttműködés, valamint a kölcsönösség vagy az egymásnak való elkötelezettség fogalmaival szeretném nézetemet kifejtteni.

Az együttélés ténye és parancsa. — A különböző társadalmi rendszerekben élő népek és nemzetek politikai kapcsolatainak egyik alapvető modern elvéről, a politikai ellentétek vagy szembenállások felszámolásának első, gyakorlati kiindulópontjáról van szó. Az együttélés egyszerre tény és szükségzerűség is. Együtt és egymás mellett kell élnie a mai sokrétegeződésű emberiségnek, ha el akarjuk kerülni a háborút és a még ennél is szörnyűbb nukleáris végpusztulást. Ezért a koegzisztencia ma politikai követelmény, de egyúttal etikai imperatívusz is: a különböző társadalmi rendszerek egymásról való tudomásulvétele, egymás elviselése és elismerése, s az elismerés alapján az együttműködés elérése.

Amit Aczél György a demokratikus és szocialista átalakításért vívott harcban, a hívek korábbi egységes táborának felbomlásával és ennek következtében az egyháziaknak a régi társadalmi elkötelezettség kényszerű feladásával kíván megvilágítani, nevezetesen, hogy a vallásos dolgozók nagy többségének és e többség állásfoglalásának hatására „a korszerűbben gondolkodó egyházi vezetők mindinkább közeledtek a szocialista és demokratikus nemzeti egység eszméjéhez is”, globálisan igaz. Szeretném azonban megjegyezni, hogy az egyház híveinek egy részét nem azért vesztette el, mert ezek a szocialista társadalmi átalakulás mögött azonnal a keresztény elvekkel össze nem egyeztethető materialista elveket láttak volna, hanem, mert egyrészt a magyar egyházakban a már korábban kezdődött szekularizációs folyamat most a liberálisabb és demokratikusabb légkörben nagyobb lendületet vett; másrészt, mert nincstelen agrárproletárjaink nemcsak az egyházat, hanem az egész nagybirtokrendszert a régi kormányzati struktúrával együtt, a múltat mint ilyent, állították a vádlottak padjára. Nem fér kétség ahhoz, hogy a magyar nép mindig szerette papjait, akikben a nép gyermekeit látta, s nagyon is ragaszkodott az egyházhoz, mint erkölcsi és nevelő tényezőhöz. Mindezzel nem közömbös két következmény járt együtt: a nép nem ítélte el egyházát „régi bűnei” miatt, és a leglátványosabb forradalmi időkben, különösen a falu szocialista átszervezésének időszakában az egyház, mint megértő pozitív morális segítő állhatott a nép mellé. Hazánkban a pástorok sohasem akartak elszakadni nyájuktól, aminek bizonyítéka, hogy a háború alatt és után túlnyomó többségük a helyén maradt.

A húszas évektől kezdve a papság tekintélyes része, különösen a fiatalok, a teljes és radikális földreform hívei voltak, s mélyen átéltek a régi feudális rendszer elmúlására ítélt, korhadt, nyomasztó jelenlétét. Az „egyházi forradalmak” között főpap is akadt. Aczél György tanulmánya is elismeréssel említi haladó hagyományainkat, majd már a mai helyzetre utalva, így folytatja: „Ebben a vonatkozásban a magyarországi egyházakra kedvezően hathat — saját haladó történelmi hagyományaik mellett — az egyháztagok szociális nézeteinek tényleges alakulása a szocialista építés menetében. Bizonyos szerepet játszanak nemzetközi hatások is: az aggiornamento, az a történelmi önvizsgálat is, amelynek jeleit a legtöbb nagy egyházban és központjaikban, a Vatikánban, az Egyházak Világtanácsában az utóbbi két évtizedben megfigyelhettük. Hathatott rájuk XXIII. János figyelmeztetése, hogy a hívőknek együtt kell működniök a más felfogásúakkal a „jó vagy jóra vezető dolgok érdekében”.

Csak lassan, de annál fokozottabb mélyrehatással teremtdődött meg hazánkban az együttélés légköre, és a valamikor sok kétkedéssel és kritikával fogadott koegzisztencia valósága is. A nagy kérdés azonban továbbra is ez marad: hogyan állíthatják magyar egyházi vezetők, hogy az egyház a szocializmussal meg tud férni, hogy az átalakult szocialista világba bele tud illeszkedni?

Hogyan? Úgy, hogy Magyarországon az Alkotmány vallásszabadságot és az egyház részére széles tevékenységi lehetőséget biztosított. E jogok mindig fennállnak. Az egyház küldetésében és gyakorlatában önállóan cselekszik és a saját területén szabadon végzi lelkipásztori munkáját; ez azonban a zsinati egyház megfogalmazása szerint ma az egész katolikus világban, tehát nálunk is, papok és hívők közös küldetése, melynek kibontakozását milliós tömegek óhaja és rokonszenve kíséri. Az egyház egész területén, azonosságának feladása nélkül érvényesítheti tevékenységét. S végül az egyház — fenntartva saját világ-szemléletét — a szocializmusban a közjó szolgálatához híveinek tudatos közreműködésével kíván hozzájárulni. A magyar szocialista társadalmi rend marxista, materialista és ateista állam megvalósítására törekszik. Így valóban fölmerül az erkölcsi nehézség: hogyan vehet részt segítőleg egy keresztény ember — sa-

ját munkaterületén maradva — ennek a szocializmusnak megvalósításában? Erre válaszul egyelőre pusztán ténymegállapítás: az egyház csak a reális adottságok és körülmények keretében fejtheti ki krisztusi küldetését, és ennek tudatában vállalja a hit és remény erejében az együttélést nem hívó honfitársaival. A keresztyének közreműködési lehetőségéről a következőkben lesz szó.

Az együttműködés lehetőségei, határai és feltételei. — A külső történelmi átalakulás és a vele párhuzamos belső szellemi-lelki folyamatok elindulása és egybecsendülése „arra figyelmeztette a hívőket és papokat egyaránt, hogy a hit természetfölötti dimenziói mellett nem menthetik föl magukat az „itt és most” felelőssége alól, hogy ezen a földön, a kizsákmányolás és osztálynyomás embertelen világával szembenállva egy másik jobb, szabadabb lehetőség mellett döntsenek” — állapítja meg Aczél György.

A II. vatikáni zsinatban megújult egyház kész a dialógusra, mert küldetése tudatában egyszerűen szükségesnek tartja és keresi azt. A dialógus követelménye az egyházban két alappmeggyőződésből fakad: az egyik a korforduló kényszere, a másik az egyház belső természetéből, vagy még inkább a keresztyén ember erkölcsi magatartásából ered, a boldogabb emberi jövő iránti elkötelezettségében. A zsinat eddig nem ismert határozottsággal sürgette a dialógust: „Ha az egyház teljességgel el is utasítja az ateizmust, mégis őszintén vallja, hogy minden embernek, a hívőknek és nem hívőknek is együtt kell működniük, hogy helyes módon épüljön a világ, amelyben mindannyian élnek, ez azonban nem valósulhat meg őszinte és okos párbeszéd nélkül” (Az Egyház a mai világban: 21).

Az együttélésből logikusan következik az együttműködés. Eleve meg kell húznunk azonban a határvonalakat: ideológiai téren nem lehetséges az egymáshoz való közeledés, mert ez az elvek föladását, vagy különösen káros keveredését vonná maga után. „Nincs ideológiai értelemben békés egymás mellett élés. Ezen azt is értjük, hogy nem békélhetünk meg az ideológiai közömbösséggel, annak demoralizáló hatásával” — mondja Aczél György is. Az együttműködés területe: a mindennapi munka, a munkatervezés, az építés, vagy ahogy a marxisták mondják, a „szocialista társadalom és állam építése”. Ez a célkitűzés lényegében a jövő társadalom képének elemeit már most előlegezi. Az állandóan hangsúlyozott marxista cél: az emberek boldogítása végett fel kell szabadítani az embereket és meg kell szüntetni mindenfajta elidegenedést. A szocialista forradalmi átalakulás keresztyénviteléhez, a marxista meggyőződés szerint, elengedhetetlenül szükséges az osztályharc vállalása és a kommunista párt hegemoniája az egész társadalomban.

A marxista ideológiának van egy inkább anyagi, és egy inkább eszmei oldala. Nem fedné egészen a kettős valóságot, ha jelen vonatkozásban a gyakorlat és elmélet között tennénk különbséget, mert a marxista „aléptímeny és felépítmeny” fogalmi kettősségének tartalmában azonos valóságról van szó: a szocialista emberről és társadalomról. Az általam érzékeltetett kettősségre Aczél György is utal, amikor azt hangsúlyozza: „A marxizmus ideológia-fogalma nem korlátozódik a kimondottan vett világnézeti szférára: magában foglalja a társadalmi érdekek vetületeként — mindazokat az eszméket, amelyek a politikai gazdasági és kulturális cselekvés szabályozásában lényeges szerepet játszanak. Ezek az eszmék, normák — más hangsúllyal, eltérő filozófiai megapozottsággal — részben jelen lehetnek más ideológiákban is.” Igenis hő kívánságunk a vállalással és a vallásos etikummal szembenálló marxistákkal egyetérteni gazdasági és politikai kérdésekben, ennek határa csupán a keresztyén erkölcsi normákkal való összeegyeztethetetlenség lehetne; az egyetértés azonban még kulturális területre is kiterjedhet, továbbá a legalapvetőbb erkölcsi követelmények közös hangsúlyozására és biztosítására is.

A keresztyén erkölcs sem áll meg „az erkölcsi rossz pusztán tilalmánál”: pozitív, erényes, áldozatos, a közösségért lemondó magatartást, sőt állandó „megterét” kíván. Emellett természetesen a keresztyén mentalitás mindenkor messzeemenően igyekszik a maga részéről is „biztosítékot nyújtani” a tömegmértékű gyilkosság, a másik ember munkájának és a tulajdonnak tömeges elcsajátítása, a félrevezetés, a „hamis tanúzás” kiküszöbölése céljából. A marxista, ateista humanizmus a nép valóságos boldogságát földi, evilági szférába helyezi, a keresztyének viszont azt mondják: az anyagi javak, a természetes és természetudo-

mányos objektív igazságok, a társadalmi rendszer tökéletes működése és a másik ember iránti elkötelezettség mellett vannak kegyelmi javak, vannak személyes értékek, mint a szeretet, az ellenségszeretet is, a megbocsátás, és vannak csak lemondással és hősies áldozattal vállalható kötelességek is. Mindezek motivációja a természetrendi etikai normákon kívül a természetfeletti istenhit és a názáreti Jézus isten-emberi, megváltói küldetése mellett való tanúságtétel.

A kereszténység és a marxizmus bizonyos egyezései a közös emberi célok tekintetében talán mindkét oldalon aggodalmat kelthetnek. Alátámasztani látszik ez többeknek azt a nézetét, hogy a gyakorlati együttműködés előbb vagy utóbb az ideológiai tartalom akaratlan elmosódását eredményezi. Vannak, akik azt mondják: a marxistákkal való együttműködés mindig veszélyes és kockázatos a hívők hitére. Érvelésük a következő: ha abból indulunk ki, hogy minden gyakorlati ténykedés valamilyen eszmének a kifejezése, akkor a praktikus téren való együttműködés bennfoglalóan annak az ideológiának elismerését jelenti, amelyből a gyakorlat fakad.

A marxisták mindazoknak, akik nincsenek ellenük, felajánlják az együttműködés szövetségét. Azt feltételezik, hogy ezek az együttműködők nemcsak lojálisak az állam iránt, hanem belső értékítélet alapján is elismerik, hogy a szocializmusban a leghaladóbb, mai társadalomtudományos elemzés szerint a legtökéletesebb társadalmi forma megvalósítását kell látni. Meggyőződésünk, hogy az európai történelmet kétezer éven át formáló kereszténység szintén rendelkezik olyan szellemi és etikai energiákkal, amelyek a korunktól követelt, a szocialistáktól szorgalmazott jobb és tökéletesebb társadalmi berendezkedésekhez szükségesek. A keresztény ember vallásos meggyőződése és radikális evangéliumi magatartása alapján az új, emberibb jövő harcosa tud lenni. Ezért érezzük magunkat meghívottaknak és felelősnek a jelen történelmi helyzetben is. Kádár Jánosnak, az MSZMP Központi Bizottság első titkárának emlékeztető kijelentése annak idején, mint elismerés és biztatás hangzott el: „Azt hiszem, hogy hazánkban nem kevés a hívő ember. Amikor egyetemes összefogásról és szocialista szervezeti egységről beszélünk, rájuk is gondolunk: mindnyájunknak össze kell tartanunk.”

Aczél György tanulmányának legbeszédesebb és legörvendetesebb sorai azok, melyekben a gyakorlati együttműködés elvi biztosításáért és fokozásáért száll síkra. A marxisták leglényegesebb alapelveikből kiindulóan keresik ezt a világnézeti ellentétek fölött is átívelő gyakorlati összefogást. „A gyakorlat bizonyította be, hogy ami szükséges, az lehetséges is: a világnézeti különbségek nem zárják ki a gyakorlati együttműködést vallásos és nem vallásos emberek közt. Vélekedhetünk eltérő módon az anyagi világ teremtett vagy örök voltáról, a lélek halhatatlanságáról, sőt az erkölcsi értékek forrásáról is. Ez a nézeteltérés azonban nem zárja ki, hogy a vallásos és a nem vallásos emberek evilági feladataik tekintetében megegyezhessenek mindazokban a kérdésekben, amelyeknek megoldását boldogulásuk, a társadalmi fejlődés érdekében szükségesnek tartják.”

A katolikus egyház részéről a 1950-es megállapodás, és az 1964-ben a Szentszékkal kötött részleges megegyezés után még fokozottabban hirdették az egyház vezetői, hogy a hívők, saját vallási meggyőződésük feladása nélkül, lelkiismeretesen, odaadóan és keresztény szolgálatkészséggel álljanak be a háború utáni újjáépítés, majd pedig az egyre láthatóbban kibontakozó új társadalmi és állami rend megvalósításának munkájába. Az egyház tehát a maga részéről, mai és közösségi meggyőződéséből, evangéliumi időszerűségének tudatában hangsúlyozta az eddig nem látott összefogást a közös vállalkozásban, a haladó és fejlődő társadalom szolgálatában kifejezésre jutó hazafiságot és humanizmust.

Aczél György fejtegetése nem lenne teljes, ha nem beszélné a marxisták és keresztények, a hívők és nem hívők között megvalósuló együttélés és együttműködés feltételeiről. „A szocialista demokrácia — amelynek fejlesztését az MSZMP legutóbbi, XI. kongresszusa is oly határozottan előtérbe állította — megköveteli az őszinte eszmecserét, az egymás meggyőzésére és nem legyőzésére irányuló törekvést, amelyben valamennyi résztvevő kölcsönösen gazdagodik, amely az emberi kapcsolatok elmélyüléséhez, az érvek finomodásához és — nem utolsósorban — a döntések jobb megalapozásához vezet. Ez a demokrácia feltételezi a gondolat, így a személyes és intézményes vallásosság, a hit

szabadságát is. Így ez a demokrácia az együttes társadalmi cselekvés áramkörébe kapcsolja be a különböző forrásokból származó impulzusokat, felszabadítja és egyesíti a társadalmi erőket a köz javára."

A miniszterelnök-helyettes az együttműködés elveinek fölsorakoztatásában tapasztalati tényekre és eredményekre hivatkozik. Ez jogosít föl bennünket arra, hogy mi is tapasztalati észrevételek egybenézéséből kiindulva nyilatkozzunk nehézségeinkről is. Egymás és a világ áltatása lenne, ha ezen a téren nem lennénk őszinték, szókimondók és szívünk kívánsága szerint a partner részéről megértést és támogatást elvárók. A keresztények az ideológiai különbségek ellenére tudatosan akarnak együttműködni, és a közös szolgálatában készek szolgálatukat felajánlani. Az itt fölbukkanó nehézségekre Aczél György is utal, amikor megjegyzi: „Azt mondhatják (erre) egyesek, hogy az eltérő ideológiai alapok vitákra vezetnek nemcsak filozófiai, hanem a politikai és erkölcsi szférában is. Ez természetesen igaz, de ez a vita már, ahogyan hazai tapasztalataink is tanúsítják, nem ellenségek, hanem közös úton haladó emberek vitája, akik eltérő világnézeti alapon, de közös felelősségből kiindulva folytatják eszmecseréjüket, s maguk is gyarapodnak az eszmecsere által." Ha igaz is, hogy ezek a viták már azonos politikai talajon álló emberek vitái, a problémák megoldásának pontosan körülhatárolható feltételei vannak, amelyek megvalósítása nélkül továbbra is egy helyben fogunk topogni. A szocialista államban élő hívő emberek úgy érzik, hogy a fölmerülő lelkiismereti konfliktusokat csak úgy tudják föloldani, csak úgy tudnak a nem hívőkkel megegyezni olyan dolgokban, melyektől közös boldogulásuk ügye függ, ha mindig meg lehetnek győződve azon elvek és gyakorlati követelmények biztosításáról, amelyek saját keresztény mivoltuk és életük létfeltételei. „A lelkiismereti szabadság elvének érvényesítése messzemenően előmozdítja (a közügyi) aktivitást hazánkban, ahol a közéletben különböző világnézeti és felfogású állampolgárok széles köre együtt tevékenykedik" — jelenti ki Aczél György. Ebben az együttműködés alapfeltételét látjuk biztosítva. De ennél tovább is kell tekintenünk.

Nincs szükség arra, hogy a következőkben külön fejtegetésekbe is bocsátkozunk, elég a sommás fölsorolás. Tudatában vagyunk annak, hogy a kommunizmus proletárdiktatúrát jelent, és a kommunista párt hegemoniája tény. A kommunista párt azonban nem önmagáért akarja a hatalmat, hanem az emberi jobblét szolgálatában. Ez a szolgálat nem épülhet egyoldalú vagy kizárólagos uralkodói elvekre, hanem alapjaiban egyedül a megtisztult humánus, az emberi és közösségi értékek mindenek elé és fölé helyezésével lehet csak azonos. Ezért közösen fájlaljuk mindazokat az esetenként előforduló adminisztratív közbelépéseket, amelyek a személyes emberi méltóságot, az egyéni önérzetet és a demokratikus alapigazságok rendjét sértik. Ugyancsak tovább kellene csökkentenie, vagy megszüntenie annak a szemléletnek, mely a vallásos emberben másodrendű állampolgárnak lát, és nem biztosítja számára a tehetségének, képességének és szorgalmának megfelelő munkák lehetőségét. Az egyház és az állam közösen vállalt garanciát a hitoktatás zavartalanságának biztosítására, úgy látszik azonban, hogy még ma sem egészen megnyugtató az örködés e területen az ütközések elhárításának kérdésében. A zavart — sajnos — valamilyen kettősség okozza, amely a fent és a lent között olykor még ma is észlelhető. Mintha még ma is léteznének, akik nem tudtak arra az álláspontra helyezkedni, amelyről Aczél György így ír: „A végső világnézeti kérdések vitáját a marxista kizárólag eszmék terjesztése és konfrontációja révén, nem pedig erőszak igénybevételével tartja megengedhetőnek. Ettől nem taktikai megfontolások tartják vissza, hanem az az elvi szempont, amire Engels már a blanquistákkal és a Dühringgel folytatott vitájában figyelmeztetett: az ateizmust nem lehet „kényszerű hitcikkellyé" nyilvánítani."

Amióta az MSZMP és a magyar kormány a Hazafias Népfront szélesítésére és tartalmasítására törekszik, és amióta a szövetségi politika nemcsak felszó, egyre inkább érezhetővé válik itt is, ott is, tettekben és igazi emberi gesztusokban a vallásos emberek iránti bizalom megnövekedése. Az is megfigyelhető, hogy egy-egy, eddig az adminisztratív közbelépéstől sem visszariadó személy, ha a vallással szemben nem is változtatta meg nézetét, ideológiai differenciák miatt már nem mellőz embereket a közös munkában. Valóban, a szocialista demokrácia csak akkor igazi fejlődés és mindia teljesebb humánus, ha mindenki részesévé válik, ha belőle mindenki gazdagodik.

A kölcsönösség és a szolidaritás jövő reményei. — Aczél György tanulmányának összegezését azzal a megállapítással kezdi, hogy a magyarországi viszonyok, bennük az egyházak kérdései is, nem problémamentesek, a „kölcsönös türelem azonban átsegít bennünket a nehézségeken”. Ezután rátér a „türelmes kooperáció” különböző szintjeire.

Az együttműködés első, alapvető síkja a mindennapi élet szintje: a dolgozók kapcsolatai az üzemekben, a termelőszövetkezetekben, a hivatalokban, intézményekben, iskolákban. A cikk szinte szenvedélyesen érvel amellett, hogy a vallásos és nem vallásos emberek közös munkájára, vagyis az egész nép összefogására ma nagyobb szükség van, mint valaha, mind magyar, mind európai, mind világviszonylatban. A tudatos egybetartozás és összefogás alapja a dolgozók objektív érdeke és szükséglete, aminek egyúttal célja a fejlődés előmozdítása és a béke minden áron való megőrzése. Csak a békében érhetők el a közös történelmi célkitűzések. „Az állam és az egyházak viszonya a szocialista Magyarországon szükségszerűen összefügg a mai világhelyzettel, az általános ideológiai és politikai viszonyokkal is”. Igen; de szerintünk nemcsak a háborút, de már a háborús veszélyt és fenyegetést is meg kell akadályoznunk. Ennek garanciája a nép békés termelőmunkája, a válaszfalak ledöntése, a lelki béke, és a mind szilárdabb nemzeti egységbe tömörülés.

A nép szintjén érvényre kell jutniuk azoknak az elveknek, amelyekről mint a békés, emberileg nyitott és szíves együttélés szabályairól beszéltünk, s amelyeknek az egész népet, annak hétköznapiját és ünnepeit át kell hatniuk. Aczél György tanulmánya is azt vallja: „a lelkiismereti szabadság elvének érvényesítése” döntő jelentőséggel bír. Be kell vallanom, igen jól esik, hogy a történelmet hordozó „ősválóság”, a nép került a vizsgálat előterébe. Igen, a nép igényeiről, jogairól, emberi méltóságának és lelkiismereti, személyi szabadságának nagy igazságairól van szó. A nép — a hívő nép — akarata nyilvánul meg abban is, hogy ma a vallásos tömegek a zsinati tanítást követve, korszerűbb tartalmak megvalósítását keresik. Ilyen alapon kellene járnia egy-egy egyház-köztségben a vallásos elmélyülés után vágyódók tevékenységének, a Bibliába, a teológiába, a helyi egyháztörténelembe, a liturgikus és egyházzenei életbe mélyebben behatolni akarók közös munkájának.

Az egyházban ma mindenütt kisebb, ún. bázisközösségekről sokat beszélnek, írnak folyóiratokban és könyvekben egyaránt. E közösségek célja nem térítés, nem misszionálás, hanem a hitnek a keresésben való átélése. E tevékenységet tanulmányoznia és vezetnie kell az egyháznak, mert hasznos és gyümölcsöző lehet, ha a szeretet vezeti a keresést, és összhangban kíván maradni az egyházi tanítóhivatallal; mert különben e közösségek könnyen meddő miszticizmusba, vagy veszélyes szektás elkülönülésekbe kerülhetnek. A magyar katolikus Püspöki Kar legutóbb tett nyilatkozatában megállapította: a lelkipásztorkodó papság a főpásztorok irányításával, a törvényes kereteken belül adott lehetőségek figyelembevételével, a mai ember lelki igényeinek kielégítésében, korunk közösségi emberének megvalósításában eredményes munkát tud végezni. Ma már minden oldalról tudomásul veszik, hogy a vallásos élet gyakorlása nemcsak a kultuszt, vagyis a szoros értelemben vett istentiszteletet jelenti, hanem magába foglalja egyúttal az emberi elmélyülés serkentését és a korunktól követelt emberi eszmék ápolását.

A kapcsolatok másik síkja az állam és a különböző egyházak, mint intézmények között húzódik. Mintha zsinati kifejezést hallanánk: előbb van a nép, és csak utána említjük az intézményt. A Vatikánnal kötött 1964-es megegyezés óta igen széles medrű fejlődés állapítható meg, amely legújabbán lehelővé tette az összes püspöki és érseki szék betöltését. „Kellő tapintattal és türelemmel, kölcsönös megértésre való törekvéssel össze lehetett egyeztetni a Vatikán jogos igényeit és a Magyar Népköztársaság illetékességét az egyes személyi és egyéb kérdésekben.” A magam részéről ebben a magas szintű kapcsolatban megvalósuló dialógust szükségesnek, rendkívül hasznosnak és fontosnak tartom. Mily kíváncsi lenne, ha ez a hivatalos, a Szentszék és az állam közötti dialógus magától értetődően kibővülne a hívő és nem hívő állampolgárok egymás közötti olyan kapcsolatára és együttműködésére, melyről fentebb volt szó; aminek biztosítása és kibontakoztatása érdekében az egyházi és világi vezetőknek állandó tárgyalási kontaktusban kellene lenniük és közös erőfeszítéssel konkrét megvalósításokra törekedniük.

Végül a kapcsolatok harmadik szintjéről is behatóan kell beszélnünk: az eszmék ellentétes kettősségének, a vallásos tartalmaknak vagy világnézeteknek, valamint a marxista materializmusnak és ateizmusnak kompromisszumot nem tűrő külön világáról és mégis valamilyen termékeny egybetartozásáról.

Aczél György írása e síkon valóban új mondanivalóval jelentkezik és új perspektivákat nyit meg. Mintha ide irányulna az az ismételtlen történő nyílt óhaj is, hogy a keresztények ne csak az „adjátok meg a császárnak, ami a császáré” elv alapján fogadják el a mai „status quo”-t, hanem „vállalják a közösség ügyének aktív szolgálatát”, azonosuljanak a szocializmus azon rész-céljaival és rész-feladataival, amelyek nem idegenek az evangélium világától sem. Ilyennek az elnyomás, a kizsákmányolás megszüntetéséért folyó harc, az egyenlőségért, a társadalmi igazságokért folyó küzdelem. Egyházi részről eddig valóban mindig lojalitásunkat hangsúlyoztuk: hogy megtartjuk az állami törvényeket, hogy a keresztény állampolgár megbízható, hazájához hű, és sokszor emlegetjük, hogy a vallásos emberek etikai szempontból, vallásos motivációk alapján nyitottságban, áldozatvállalásban és emberségben az átlag fölött állnak. Aczél György tanulmánya nyíltan ennél többet kíván, — leszámítva a világnézeti szférát: — a keresztény emberek tegyék magukévá a marxi-lenini elemzés megállapításait a gazdasági, politikai és kulturális valóságról, ezeket az elemeket építsék bele saját világszemléletükbe. Szerintem ez a tanulmány kiemelkedő sajtós vonása.

Hogy Aczél György számára mennyire fontos e központi tétel megvilágítása, egymás után bizonyító példákat sorakoztat föl a világtörténelemből, de különösen a magyar múltból. A vallásos emberek, éppen vallásos meggyőződésük alapján — és ezt kéri a mai magyar keresztényektől is — a haladásért, az emberi jobb sorsért vívott harcban az első vonalban álltak. Ebből már az következik a marxisták számára is, hogy a vallás nem lehet kerékkötője a haladásnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy eddig a vallás ellen sokat hangsúlyozott marxista érvről van szó. Nem érv azonban a vallás többreértékelése vagy egzisztenciális szükségessége mellett az, ha Aczél György a vallásos ideológia és a marxizmus között jelentkező nézetkülönbséget „védelmezi”, mert szerinte a vita elősegíti a tisztulást, a tennivalók mélyebb megalapozását. A mi szempontunkból viszont ezt az értékelést is igen hasznosnak kell minősítenünk, habár nem tartjuk kielégítőnek, mert lényeges kívánalmakat nem érint, amilyen például a vallás értékének elismerése és közösségteremtő erkölcsi hatásainak elfogadása. A marxista gyakorlatot sokszor ilyesformán lehetne megfogalmazni: vallásos emberekre szükség van, de a vallásra nem. Kétségtelen, hogy ebben a vallásos ember számára bántó pragmatikus megkülönböztetésről van szó.

Ha az eszmei téren nem is lehetséges a kiegyezés, azért ezen a vonalon is van tennivaló, és pedig nem is kevés. Változatlanul vallom, hogy meg kell keresnünk a különböző világnézetek értékeinek emberi skáláját, a kölcsönösség, a szolidaritás erkölcsi elveinek, az egyetemes etikai igazságok megdönthetetlen érvényének igazolását, azoknak a színtkülönbségeknek kiemelésével és fenntartásával, amelyek egyedi gazdagságukban az örök emberi valóság velejárói. A közös emberi bázis mindenkor csak ugyanaz lehet: az ember igazsága és erkölcsi jósága.

Nézetem szerint a humánium alapján, az emberiség ápolásának vágyától áthatva keresztények és marxisták, saját ideológiájuk fenntartásával eszmei síkon hidakat verhetnek egymásfelé abban a termékeny egymáshatásban, amelyben ki-ki a saját emberszemléleti eredményét az egyetlen, általános emberkép megrajzolásához hozzáadja. Ez tagadhatatlanul emberi gazdagodást jelent. Az a fajta ideológiai dialógus, amely nyugaton valamikor a 60-as években indult el azzal a célkitűzéssel, hogy a partnerek közös engedményekre is rá tudják egymást bírni, valóban zsákutcába került. Nem lehet azonban kitérni a problémák elől, rohanó korunk sürgetése mindenkit válaszadásra szólít föl. Teljesen egyetérték Aczél György cikkének már korábban idézett kicsendülésével: „A marxistáknak és a keresztényeknek ugyanazon világ ugyanazon kérdéseire kell választ adniuk..., és a marxizmus és a vallás még hosszú ideig él egymás mellett.”

Bár az előbb eszmei kölcsönhatásról szóltam, mégis tudatában vagyok annak, hogy a dialógus csak gyakorlati síkon számíthat eredményekre. De még ez a vonal is veszélybe kerülhet, ha elveszítenők szem elől a történelmi jelen

kibúvást vagy kimentést nem tűrő kényszerét. Erre utal Aczél György is, amikor érdemben erről negatív kiemeléssel nyilatkozik és ezt mondja: „Az eszmei konfrontáció csak akkor akadályozza a kommunisták és keresztények gyakorlati összefogását, ha közben szem elől tévesztik a nagy közös, történelmi célokat, amelyeket a mai nemzeti és nemzetközi viszonyok határoznak meg, egy termomonukleáris háború veszélyeinek árnyékában.” Amikor a közös célok e tételét egészében elfogadom, csak annyit kívánok hozzátenni, hogy az eszmei szembenállás eleve megakadályozza és romba döntene minden jóakaratot, ha a legmagasabb szinten történő örökdedéssel és a legalacsonyabb posztón kifejezésre jutó, becsületes, tiszta és őszinte megérteni akarással nem tartanák tiszteletben a vallásos emberek különvalóságát, és a közös ügy érdekében vállalt, sokszor áldozatos munkáját. A hívők előtt ma egészen tudatosná vált: hitüknek, keresztyéni és erkölcsi magatartásuknak elsősorban munkahelyükön kell elismerést szerezniük. Ezen a téren a múltban és a jelenben sem lehetett kifogást halalani, sőt a felső és alsó szinteken a munka szervezéséért és eredményességéért felelős vezetők általában a vallásos emberek készségéről, szorgalmáról, megbízhatóságáról és eredményes munkájáról nyilatkoznak.

A nagy célok, melyek korunk történelmi kohójában forrnak, s mint az „idők jelei” adnak sejtést és burkolt felismerést, a következők: az emberi sokféleség és különbözőség szerepe a magasabb rendű egység új szintézisében a pluralizmus elve alapján; a kölcsönösségek és egymásrautaltságok felismerése és ápolása a dialógusban; és végül a szolidaritás, „a közösség ügyének aktív szolgálata” az új ember és az új társadalom megteremtésének érdekében. A legújabb tudományos prognózisok egyértelműen mondják: a bizonytalan és sokat vitatott jövő egyetlen reménye nem az automatizálás tökéletesítése, nem a kozmosz meghódítása, nem a több és jobb termelés, nem a gazdasági nivellálódás, hanem egyedül az erkölcsösebb egyén és az erkölcsösebb társadalom. Mindjobban ráébredünk arra, hogy az ember igazi értéke és boldogsága állandóan előrehaladó, mindjobban megtisztuló erkölcsi felemelkedése. Amit Helsinki akart: a biztonság és együttműködés erkölcsi alapok nélkül nem épülhet föl.

Hinnünk kell egy termékeny pluralizmus eredményeiben, amelyben nem az eszmék, a különbözőségek eltüntetésére vagy egybeolvasására, hanem arra kerül sor, hogy az értékek és a morális erők kölcsönhatásában, ezeknek kölcsönös alkotó összhangjában az új társadalomnak és a holnap emberének nagy tervéhez sajátunkat is hozzáadjuk. Ha elfogadjuk az elvi meghatározást, hogy a pluralizmus egyének és csoportok önértékű függetlenségét is jelenti; hogy a pluralizmus lényegénél fogva mindig szabadságot is követel és mindig szélesebb demokráciára törekszik, s eközben nem válik egyúttal egyformasággá, ami mai értékelésünk szerint erőszakot és türelmetlenséget foglalna magában: akkor sohasem kell attól tartanunk, hogy a sokak érdekének megfelelő közös cselekvésben egymás pozícióit is feladjuk. Vallom, hogy *csak tudatos, erős kereszténység vehet részt és segíthet a jövő kialakításában.*

A korábban elhangzott ellenvetésre, hogy a marxistákkal való együttműködés mindig veszélyes és kockázatos marad, innen adódik a válasz. Keresztény evangéliumi tanúságtételünknek a világban mindig megkísértetést és kockázatot kell vállalnia. A veszélyt nem tagadhatjuk, öntudatos híveink azonban tudják, hol vannak a határok; e téren az egyedüli biztosíték az eleven hitélet és a keresztény küldetéstudat ápolása. Ehhez az egyház részéről nem „propagandára”, hanem korszerű teológiára, és mindenki számára hozzáférhető, a jelen kérdéseire választ adó igehirdetésre és sajtóra van szükség.

Az igazi dialógus csak a pluralizmus elveinek és követelményeinek talajából nőhet ki, és eredményes csak akkor lehet, ha az értékek kölcsönös elismerésére és kicserélésére törekszik. Miért ne lehetne nekünk keresztényeknek a marxista emberképben rejlő értékeket és a szocializmusban adott haladó és előbbrejutást jelentő struktúrákat tudomásul venni, és keresztény emberképünkhöz hozzáilleszteni? Éppen úgy, gondoljuk mi, az evangéliumnak és tanításának a megnyitott marxisták és ateisták számára is van mondanivalója.

Aczél György megnyilatkozásának legfőbb célkitűzését ebben jelölém meg: íme a felelős politikus a nemzeti egységért aggódik, és nem ismer jelen pillanatban nagyobb és szentebb feladatot, mint elkövetni mindent a népi, nemzeti egység mélyítéséért és erősítéséért. E célkitűzés megvalósításához meghívottak-

nak érezzük magunkat. Bennünket katolikusokat az egyház mai, megújulásra törekvő szándékából kifolyólag kétszeresen is kell, hogy áthassanak a nagy igazságok: áldozatvállalásokból kell megszületnie az új nemzedéknek, és ha a magyar haza igazi, öntudatos gyermekei akarunk lenni, akkor *hazaszeretetünknek úgy teszünk eleget, hogy az egész magyar nép egységében építjük az új közösségi társadalmat.*

Aczél György tanulmányát úgy kell értékelnünk, mint amelyből mind világosabban kitűnik, hogy az egyházak szerepének értékelésében pozitív megfogalmazás alakul ki, és a kormány szemlátomást nemcsak több bizalmat kölcsönöz a vallásos embereknek, hanem a minden polgárnak kijáró azonosságban mindig több elvárással is fordul feléjük. A fejlődő nemzeti egységben más világnézetet valló polgártársaink is a gazdasági, politikai és kulturális fejlődés integrálódásának komoly tényezőjét látják a vallásos emberek együtteseikvére kész magatartásában.

VAS JÓZSEF

MIÓTA MISÉZNEK A NÉP NYELVÉN?

A kérdés tisztázására részint a II. vatikáni zsinat (1959–65) népszerűvé vált miseliturgiája, részint a zsinat visszahúzó erőt képviselő *Lefebvre* érsek ügye készíten bennünket. *Lefebvre* és társai már a zsinaton elleneztek többek között, hogy: „...az anyanyelv tágabb teret kapjon a miseliturgiában” (Lit. Konst. 1964). Nem értettek egyet VI. Pál pápa *Missale Romanum* (1969) kezdetű apostoli körlevelével sem, amely szerint: „...az új Miserend (Ordo Missae) és az új Római Misekönyv teljes egészében nemzeti nyelvekre fordítható”. Manapság pedig nyíltan hirdetik, hogy a zsinat után is V. Pius 1570-ben megjelent, latin nyelvű „tridentí” Missaléját kell használni. De vajon mióta miséznek latinul és mióta a nép nyelvén? Mit látunk erre vonatkozóan a szentmise történetének „visszapillantó” tükrében?

AZ ÚR JÉZUS „MISÉJÉNEK” NYELVE. A mai szentmise „prototípusának”, az utolsó vacsorának szertartását a zsidó naptár szerint niszán hónap 14-én végezte az Úr Jézus, mégpedig a jeruzsálemi nép nyelvén.

A keresztfá feliratából tudjuk, hogy Jeruzsálem népe ebben az időben háromféle nyelven beszélt. A bevándorlók görögül és latinul, a bennszülött lakosság pedig arámul. A hébert az Úr Jézus korában már csak az iskolában és a zsinagógákban használták. Úgy voltak vele, mint a középkori magyarság a latinnal. Nem beszélték, de értették szótár nélkül is. Az arámnak, amely a héberrel közeli rokonságban volt, több tájszólását ismerjük. Legjelentősebb a bibliai arám, amelyen Szent Máté írta evangéliumát; azután a palesztinai arám, amelyet Judea, Szamaria és Galilea zsidó lakossága használt némi eltéréssel, végül a keleti arám vagy szír. Az Úr Jézus és az apostolok anyanyelve a Palesztinában használatos arám volt. Kétségtelen tehát, hogy a húsvéti vacsora szertartása, amely vallási elemekkel átszőtt, ősrégi népszokáson alapult, ezen a nyelven hangzott el nagycsütörtökön este. De elejétől a végéig arámul?

Az bizonyos, hogy a kenyér és a bor *átváltottatásának* a szavait arámul mondta az Üdvözítő, hogy apostolai világosan megértsék, miről van szó. Az is igaz, hogy a húsvéti vacsora szertartásában voltak a zsidó nép hőskorára emlékeztető történelmi részek, amelyeknek gyűjtőneve a *Haggada*. Ezeket a család minden tagjának értenie kellett, mert a vallásos és a hazafias nevelés szolgálatában álltak. Ezért arámul mondta el minden zsidó családfő, akiknek példáját valószínűleg követte az Úr Jézus is. De találunk a húsvéti vacsora szertartásában ősrégi *áldásszövegeket*, amelyeket közvetlenül az egyiptomi szolgaság megszűnése után fogalmaztak héber nyelven és szájhagyomány útján terjesztettek a nép között, mert írásbeli feljegyzést nem ismerünk róluk. Ezeknek a nyelve feltehetőleg a héber volt még az Úr Jézus korában is. Végül szerepel-

tek az utolsó vacsorán zsoltárok a *Kis és a Nagy Hallel* nevű ciklusból, amelyeket minden kétséget kizáróan héberül imádkoztak vagy énekeltek, mert ez volt a zsinagógák istentiszteletének hivatalos nyelve.

Látnivaló ebből, hogy a szentmise őstípusának, az utolsó vacsorának szertartásából a tanító jellegű részek arámul, a „szakrális” szövegek pedig héberül hangzottak el. De a két nyelv közeli rokonsága miatt a jelenlevők a szertartást elejétől a végéig megértették.

AZ APOSTOLOK ISTENTISZTELETÉNEK NYELVE. Ismeretes, hogy a húsvéti vacsora szertartását a zsidó törvény évenként csak egyszer engedélyezte. Ezért az apostolokra és az utódokra hárult az a feladat, hogy az Újszövetség miséjéhez *liturgiát* állítsanak össze. A miseliturgia legrégebb változata Jeruzsálemben alakult ki, két fejlődési szakaszban.

Jeruzsálem pusztulása (Kr. u. 70) előtt a keresztények zömmel zsidó származásúak voltak. Érthető tehát, hogy ősük szokásaitól és a mózesi szertartásoktól egészen elszakadni sohasem tudtak. Eleget akartak tenni mind a régi, mind az új szokásoknak. Ez a kettősség még istentiszteletükön is meglátszott. Szent Lukács (ApCsel 2,46) feljegyezte róluk: „Naponkint egy szívvel-lélekkel időztek a templomban és házankint végezték a kenyérszégést”, amelyet az Úr Jézustól tanultak.

A templomi szertartás rendszerint délelőtt volt valamelyik apostol vezetésével. Ilyenkor ószövetségi imádságokat végeztek, zsoltárokat énekeltek és a Törvényből meg a Prófétákból részleteket olvastak fel, amelyeket az apostol meg is magyarázott a népnek. Ezek közül azonban csak a magyarázat nyelve volt arám. Radó Polikárp megállapítása szerint ugyanis a zsoltárok és az ószövetségi olvasmányok még az apostolok idejében is héberül hangzottak el a zsinagógákban.

A kenyérszégést este tartották egyes családoknál. Ennek szertartását részletesen nem ismerjük. Csupán az bizonyos, hogy az Úr Jézus példáját követve vacsora közben végezték. Valószínűleg a *Sabbat-vacsora* keretében, amelynek ritusa nagyon hasonlított a húsvétiéhoz, és így nyelve sem lehetett más, mint az arám, illetőleg a héber.

Jeruzsálem pusztulása után ebből a két különálló és egymástól független istentiszteletből alig száz esztendő alatt egységes, ókeresztény miseliturgia alakult ki. Kezdetben csak az istentisztelet helye lett közös; de nem előre megfontolt tervek szerint, hanem a történelmi események kényszerítő hatása alatt. A zsinagóga ugyanis, ahová az ókeresztények imádkozni jártak, az ostrom alkalmával elpusztult. „Meggzúnt a templom és a főváros, megzúnt az ároni főpapság és a papsággal együtt megzúntak a mózesi szertartások, megzúnt az egész Ószövetség” (Vö. Bangha-Íjjas: A keresztény egyház története. Bp. I, 81). Ezért a keresztények istentiszteletüknek délelőtti részét kénytelenek voltak este, a templom helyett magánházaknál, vagyis a kenyérszégéssel egy helyen és egy időben végezni, feltehetőleg még a szent vacsora előtt, hogy annak előkészületeit ne zavarják.

Ez a közös helyen végzett, de egymástól független istentisztelet az apostolokban hamarosan megérlelte az egyesítés gondolatát. Ez úgy történhetett, hogy mind az ószövetségi, mind az újszövetségi szertartásból elhagyták az ismétlődő, azonos részeket. Szent Jusztin vértanúnak Rómában, 155 táján írott *Apológiája* ilyen „összevont” istentiszteletet említ, amelyben az ószövetségi olvasmányokon és zsoltárokon kívül szerepelnek evangéliumi szakaszok és könyörgések, sőt, szerepel az apostolok és a pápák leveleinek felolvasása is. Más szóval, főbb vonásaiban kialakult a mai szentmise első része, az *ige liturgiája*.

Ugyancsak Szent Jusztintól tudjuk, hogy az apostolok a vacsorát, amely sok visszaélésre adott alkalmat, különválasztották a kenyérszégéstől. Az előbbinek *agapé*, az utóbbinak *eukarisztia*, hálááldozat lett a neve. Az eukarisztia liturgiája három részből állt. Az Úr Jézustól tanult átváltoztatásból, a két szín alatti közös áldozásból és a kettőt összekapcsoló eukarisztikus imádságból, a későbbi kánonból, amelynek az I. és II. században még nem volt állandó szövege. A miséző úgy készült rá, mint manapság a szentbeszédekre szokás. De azért lényegében a mai szentmise második része, az *áldozat liturgiája* is az apostolok idejében alakult ki.

Legtöbb gondot okozott a miseliturgia nyelvének korszerűsítése. Jeruzsálem pusztulása után ugyanis a zsidóság megszűnt politikai nemzet lenni. Szétszéledt az egész világon. A keresztények pedig már korábban elmenekültek a városból. Így azután közös anyanyelvüknek, az arámnak sem maradt önálló nyelvterülete; a II. századtól kezdve csak néhány kisebb népcsoport beszélte, és ezek is elszigetelődtek egymástól. Ezért a holt nyelvvé vált héber és arám helyett új, minden tekintetben korszerű nyelvet kellett a miseliturgia számára keresni.

A GÖRÖG NYELVŰ MISELITURGIA. A korszerűsítés céljainak leginkább a görög nyelvű istentisztelet felelt meg. Egyrészt, mert ezt általában mindenki, mindenhol megértette az akkor ismert világon. Hiszen már Cicero (*Oratio pro Arch. poeta c. X.*) így nyilatkozott: „Graeca leguntur in omnibus fere gentibus...” Európa, Ázsia, Afrika nagy része a római törvényeknek hódol, de görögül beszél. A nép nyelve tehát a római birodalom területén akkor még nem a latin volt, hanem a görög. „Ezt a nyelvet beszélte a görög hajós és kalmár, a szír tisztviselő és az egyiptomi pap csakúgy, mint a kisázsiai földmives”. (Szentiványi Róbert: *A szentírástudomány tankönyve*. Bp. 1946. 361).

Másrészt, ezen a nyelven lehetett legeredményesebben eleget tenni az egyház isteni küldetésének: „Menjetek el az egész világra és hirdessétek az evangéliumot minden népnek” (Mk 16,15), Hiszen: „Omnia parata sunt”. Megtörténtek az előkészületek. Az ószövetségi szentírás görög nyelvű, úgynevezett *Septuaginta* fordítása több mint háromszáz éves volt. Mátén kívül az evangéliumokat és a többi újszövetségi könyvet szintén görögül írták. Elkészült néhány közösen szerkesztett, görög nyelvű kánontípus is, amint azt Hippolyt püspöknek 1910-ben megtalált, 220 táján keletkezett *Apostoli Hagymány* című szertartáskönyvből tudjuk. Ismeretes az is, hogy Szent Márk a római keresztények kérésére görögül jegyezte le Szent Péter prédikációit. Josephus Flavius görögül írta meg a zsidó háborúk történetét. Sőt, maga Szent Pál, a héberül nem tudó, pogány népek apostola szintén görög nyelven írt és beszélt.

Ilyen körülmények között a korszerűsítésre törekvő apostol utódoknak nem lehetett más választásuk: át kellett térniök a görög nyelv (dialektos koiné) használatára, amely hivatalos nyelve maradt a miseliturgiának egészen a római birodalom kettészakadásáig, 395-ig. De időközben megkezdődött *keleten* és *nyugaton* egyaránt a különféle nemzeti nyelvű miseliturgiák kialakulása is.

NEMZETI NYELVŰ LITURGIÁK KELETEN. A nemzeti nyelvű miseliturgiák kialakulása a bibliafordításokkal kezdődött. Ezek voltak akkoriban a liturgikus könyvek. Ahol tehát nemzeti nyelvre fordították a Bibliát, ott nemzeti nyelven mondták az ige liturgiáját, és hamarosan csatoltak hozzá egy kánonfordítást is.

1. A nemzeti nyelvű miseliturgia legkorábban az ókori Szíriában alakult ki, amelynek fővárosa akkor Antióchia volt. Itt az I. század második felében több mint fél millió, felerészben zsidó, felerészben szír nyelven beszélő pogány lakott. A zsidók között Szent Péter, a pogányok között Szent Pál és Barnabás szervezte meg az első egyházközségeket. A zsidó-keresztények istentisztelete feltehetőleg olyan volt, mint Jeruzsálemben. Naponkint látogatták a zsinagógát, ahol héberül olvasták a szentírást, a magánházaknál pedig a nép nyelvén, keleti arámul, vagyis szíriul végezték a kenyérszegés szertartását. Szent Pál hívei azonban nem értették a héber szöveget, ezért szükségessé vált a szentírás szír nyelvű fordítása. Az Ószövetséget az I. század végére, az Újszövetséget meg a II. század elejére fordították le. Ezért nagyon valószínű, hogy Jeruzsálem pusztulása után Szíriában a lakosság a hozzájuk menekült palesztinai keresztényekkel együtt anyanyelvén végezte mind az ige, mind az áldozat liturgiáját. Hiszen a görög nyelv a liturgiában akkor még nem volt kötelező, és a kenyérszegés is egyéni fogalmazású imák keretében történt. Adatunk nincsen rá, de Szentiványival szólva a körülményekből annyi bizonyos, hogy a kelet-szír gyülekezetekben sohasem olvasták a görög szöveget.

2. Szírián kívül még három keleti tartományban találhatók meg a nemzeti nyelvű miseliturgia nyomai: *Egyiptom* területén, *Etiópiában* (Abesszínia) és *Arméniában*, a mai Örményországban. Itt a kereszténység kezdetben a görögül be-

szélő városi lakosság körében terjedt. Ezért istentiszteletük nyelve körülbelül száz esztendeig a görög volt. Később azonban megkeresztelkedett a lakosság zöme, a görögül nem tudó nép is. Szörényi Andor szerint ezek számára Egyiptomban a III. század elejére kopt, Etiópiában a IV. század közepére ge' ez, és Arméniában az V. század első negyedében örmény nyelven készítették bibliafordítást. Az ige liturgiáját tehát ettől kezdve mind a három tartományban a nép nyelvében, illetőleg a vegyes ajkú lakosság körében görögül és a nép nyelvében végezték. Theodor Klauser (*Kleine Abendländische Liturgiegeschichte*. Bonn, 1965. 16—28), a híres liturgia-kutató ezt azzal egészíti ki, hogy a görög nyelvű kánonnak még ezekben a századokban elkészült az arab, szír, etióp, sahidi, kopt és bohairi fordítása is. Keleten tehát voltak olyan tartományok, amelyekben a miseliturgiát már a római birodalom kettészakadása előtt elejétől a végéig a nép nyelvében végezték.

A LATIN NYELVŰ MISEK KIALAKULÁSA. A III. század elején nemcsak keleten, hanem magában Rómában, Milánó környékén, Hispániában és Észak-Afrikában is éltek görögül nem tudó népek, akik szintén anyanyelvükön, latinul akarták az Isten igéjét hallani. Ezért Szent Agoston (354—430) szerint a III. század táján nagyon sok, gyengén sikerült ólatin bibliafordítás látott napvilágot, amelyeknek gyűjtőneve az *Itala*. Tertullian (160—240) és Szent Cyprián (+258) írásaiból tudjuk, hogy az Itala egyik változatát az afrikai keresztények már a II. század végén használták. Példájukat hamarosan követte Milánó és környéke, ahol kezdetben ebből állították össze a Szent Ambrusról (333—397) elnevezett *ambrozián* liturgia szövegét. De közkézen forgott az ólatin fordítás Hispániában, hosszú évtizedekkel a *mozarab* rítus kialakulása előtt, sőt, Rómában is, mert Szent Jeromos (340—420) az itteni változatot vette figyelembe a 380-as években, amikor a *Vulgátát* fordította.

Látnivaló ebből, hogy a III. századtól kezdve a római birodalom nyugati részén is a nép nyelvében, latinul olvasták a szentmise tanító jellegű részét, az ige liturgiáját. Csupán a birodalom fővárosában, Rómában módosult kissé a helyzet. Itt ugyanis Tacitus becslése szerint már Néró (i. sz. 54—68) idején „ingens multitudo”-t, hatalmas tömeget tett ki a keresztények száma, akik közül az előkelőbbek, továbbá a több mint húszezer megkeresztelkedett zsidó, görögül beszélt, az őslakosság és a szegényebb népréteg pedig latinul. Ezért az ige liturgiáját is két nyelven, latinul és görögül végezték az első három században. De vonatkozik ez a kánonra is?

Theodor Klauser szerint Rómában a kánon latinra fordítása csak a IV. század közepén kezdődött. Ennek igazolására sokféle bizonyítékot hoz fel. Többek között megemlíti Marius Victorinus (300—362) római író esetét, aki idézett a latin nyelvű kánonból. Idézetét azonban a közepe táján, minden megokolás nélkül görögül folytatta. Kétségtelenül azért, írja Klauser, mert a régi szövegre jobban emlékezett, mint az újra.

Az ilyen és az ezekhez hasonló szöveg- és stílustörténeti adatok alapján Klauser megállapította, hogy Rómában 370 körül a kánont még görögül mondták. Mivel azonban húsz évvel később már mindenki latinul idézett belőle, levonta a következtetést: Rómában a latin nyelv csak 380 táján, Damasus pápa idejében vonult be az eukarisztikus áldozat szentélyébe, a kánonba.

Klauser nem említi a kánonfordítás több mint százötven éves késésének okait. Tudjuk azonban, hogy ebben az időben uralkodtak a nagy keresztényüldöző császárok: Decius (249—251), Aurelius (270—275), Diocletianus (284—305), stb., akik a vértanúk vádiratai szerint tiltották a szentírás terjesztését. Különösen a kánon után kutattak. Ennek alapján vádolták a keresztényeket földalatti összejövetelekkel, éjszakai tivornyákkal, ahol a bort mágikus varázslattal vérré változtatják... áldozatuk testét és vérért elfogyasztják... testileg egyesülnek vallásalapítójukkal, Krisztussal (communio) stb. Valószínűleg ilyen okok játszottak közre, hogy a kánon latinra fordításáról és terjesztéséről Nagy Konstantin (274—337) császár 313-ban kiadott milánói rendeletéig szó sem lehetett. Sőt, még az utolsó keresztényüldözés fellángolása, Julianus aposztata (361—363) idejében is kénytelenek voltak a keresztények megújítani a *Disciplina arcanti*-t, vagyis a hittitkok szigorú titokban tartását. Ezért a kánon szövege 380-ig nemcsak Rómában, hanem a birodalom nyugati tartományaiban is görög nyelvű

volt. Más szóval a szentmisét elejétől végéig latinul csak a szentírás *Vulgáta* (népnyelvi) fordításának elkészülése után mondták.

A KÖZÉPKORI MISELITURGIÁK NYELVE. A középkort két nagy történelmi esemény választotta el a népvándorlás hullámsírfja felé közeledő ókortól. Egyik a római birodalom kettészakadása 395-ben. Ezt követően a miseliturgia nyelve *keleten* továbbra is a görög maradt, *nyugaton* pedig véglegesen áttértek a latinra. A másik nagy esemény a nyugat-római birodalom bukása 476-ban. Ekkor kezdődött a népvándorlás, amelynek Ázsiából előretörő barbár népei elözönlötték Közel-Keletet és egész Európát. Többségük véglegesen letelepedett és hamarosan megkeresztelkedett. Ezek szerették volna saját anyanyelvükön hallani Isten igéjét. De törekvéseiket nem mindenütt koronázta siker. Keleten meghallgatásra találtak. Ezért a korábban egységesnek mondható, görög nyelvű liturgiából a középkor folyamán sokféle, nemzeti nyelvű istentisztelet sarjadt ki, amelyeknek száma az újkorban tovább növekedett. Nyugaton azonban hiába próbálkoztak, mert Róma nem járult hozzá, hogy a szentmise szövegét a különféle fiatal nemzetek fejletlen nyelvére fordítsák.

Kivételt csak a pogányságból megtérő, Morvaországban és Pannóniában élő, régebbi kultúrájú szlávokkal tett, akiknek ideiglenesen II. Adorján, véglegesen VIII. János pápa engedélyezte sok huzavona után, 380-ban, hogy a Cyrill (+869) és Methód (+885) által *óslávra* fordított *római* miseliturgiát használják. Ezt az illír-szlávok, bár a VII. század óta keresztények voltak, úgy értelmezték, hogy rájuk is vonatkozik; ezért a horvát, szerb és a dalmát papság többsége, Karinthia, Krajna és Stájerország papjai pedig szinte teljes számban nyelvet változtattak a miseliturgiában. A korábban használt latint felcserélték az óslávval.

Róma tárgyalásokat kezdett az említett népek püspökeivel. Megnyugtató eredmény csak 1068-ban született a spalatói egyháztartományi zsinaton, ahol a következő határozatot hozták: „...nullus de caetero in lingua slavonica prae-sumeret divina mysteria celebrare, nisi tantum in latina et graeca...” Vagyis a miseliturgiát ezentúl csak latin és görög nyelven szabad végezni. A zsinati határozat szövegét II. Sándor pápa is aláírta. Ennek ellenére néhány egyházmegyében továbbra sem alkalmazkodtak hozzá.

Úgy látszik, a római pápák ebből az illír-szláv liturgikus mozgalomból nem vonták le a tanulságot, mert Methód halálától a tridenti zsinatig (1545–1563) a szláv lakta területek papjainak csak egy-két kijelölt templomban engedték meg, hogy a miseliturgiát ósláv nyelven végezzék. Jó példa erre a csehek esete, akiknél 973-ig a regensburgi püspökök kormányozták az egyházat. Ekkor II. Boleszláv fejedelem, XIII. János pápával egyetértésben, elhatározta, hogy Prágában püspökséget alapít. A pápa azonban kikötötte, hogy az új püspöki megyében ne ósláv nyelven mondják a szentmisét, mint a bolgárok és az oroszok, hanem latinul, bár az országot szláv nyelvű népek lakják. A csehek engedelmeskedtek az egyház fejének. Ezért a liturgiájuk Husz János (1369–1415) fellépéséig egységesnek mondható. Ósláv nyelven ugyanis eleinte csak a Százava folyó mentén fekvő kolostor templomában, később meg a IV. Károly által, 1347-ben alapított Emmaus nevű zárdatemplomban lehetett misét hallgatni.

Az eddigiekből megállapíthatjuk, hogy a latin nyelvnek a nyugati egyház miseliturgiájában kialakult egyeduralma ellen már a középkorban megkezdődtek a támadások. Legelső kapudöngetőknek a szlávokat kell tekintenünk, akik a latin nyelv helyett ósláv nyelven akarták mondani a szentmisét. Törekvéseiknek főbb eredményei a következők: *Bulgáriában* és a *kievi* fejedelemség területén, továbbá a lengyelek között *Lemberg* környékén már Methód utódai meghonosították az *ósláv* nyelvre fordított *görög* liturgiát, amelynek szövegét *cirill* betűkkel írták. A morva és az illír-szláv papok kisebb csoportja szintén *ósláv* nyelven misézett, de a *római* liturgiát használta. Ennek fordítását azonban nem cirill, hanem a Szent Jeromosnak tulajdonított glagolit betűkkel készítették. A csehek és az illír-szlávok többsége pedig a *római* liturgiát végezte *latin* nyelven.

Ez a helyzet a középkor vége felé változott meg. Egyrészt Husz János tanainak terjedése miatt, másrészt az 1054-ben Rómától elszakadt, de 1439-ben, a firenzei unió alkalmával visszatért, úgynevezett Egyesült Keletieknek adott ki-

váltságok következtében. Nem is szólva a Luther Márton (1483—1546) nevéhez fűződő reformáció liturgikus törekvéseiről, amelyek Rómát mindjárt az újkor hajnalán óriási nehézségek elé állították.

AZ ÚJKORI MISEK NYELVE. A liturgiátörténet újkora a *tridentini* zsinattal (1545—1563) kezdődik, amelynek a szentmise nyelvére vonatkozó döntése közismert. A latin nyelv használatát „befagyasztotta” és kiközösítéssel fenyegette meg mindazokat, akik szerint a szentmisét *kizárólag* a nép nyelvén kell mondani. „Ez négyszáz évvel később szemmel nézve hiba lehet, írja Radó Polikárp, de akkor kellett ez az egységes és szakrális anyanyelv.” Egyrészt, hogy Róma rendet teremtsen a középkori liturgiák anarchiájában, másrészt, hogy védekezzék a nemzeti nyelvű, protestáns liturgiákkal szemben.

Mindezek ellenére még a zsinat után is keletkeztek az egyházon belül liturgikus mozgalmak, amelyek ellenezték a döntést és a nemzeti nyelvű szentmisek érdekében szálltak síkra. Mit szólt ezekhez Róma?

1. A pogányságból és a szakadárságból megtérő népeknek többnyire megengedte a nemzeti nyelvű miseliturgia használatát, de nem minden esetben. Íme néhány bizonyíték: VIII. Orbán pápa teljesítette a Perzsiában élő és a pogányságból megtérő arab katolikusok kívánságát, mert 1624-ben a köztük működő karmelitáknak engedélyt adott, hogy naponként minden templomban mondhatsanak egy misét az arabra fordított, római misekönyvből. Ugyanakkor a Kínában működő jezsuiták hiába fordították le V. Pál engedélyével kínai nyelvre a római misekönyvet. A jóváhagyása évtizedekig húzódott. Végül is XI. Ince pápa az 1670-es években megtiltotta használatát. Valószínűleg a kínai nyelv egységének hiánya miatt.

Hasonló körülményekkel járt el Róma a szakadárságból visszatérők ügyében is, akiket külföldön Egyesült Keletieknek, nálunk pedig a gyűjtőnéven: görög katolikusoknak, helyesebben görög szertartású katolikusoknak neveztek. Ez utóbbiak közül a *ruténok* már 1616-ban kaptak engedélyt V. Pál pápától, hogy a latin helyett ószláv nyelven végezzék a görög liturgiát. A *románok* pedig száz évvel később még nagyobb kiváltságban részesültek. Róma ugyanis hozzájárult, hogy liturgikus könyveiket románra fordítsák. Felbátorodtak ezen a visszatérő *bolgárok* és a *magyarul* beszélő görög katolikusok. A bolgárok azt kérték, hogy a görög miseliturgiát ószláv nyelven végezhessek. Kérésüket IX. Pius pápa 1860-ban teljesítette. A magyar görög szertartású katolikusok azonban, mivel nem akartak tovább sem a rutén, sem a román görög katolikus püspökségek fennhatósága alá tartozni, külön egyházmegye és magyar nyelvű miseliturgia engedélyezését kérték. A tárgyalások 1912-ben. X. Pius pápa *Christi fideles graeci* kezdetű bullájával fejeződtek be. Eszerint Róma jóváhagyta az I. Ferenc József által szervezett hajdúdorogi görög katolikus püspökséget Nyíregyháza székhellyel. De a magyar nyelvű, görög miseliturgia végzésére nem adott engedélyt. Nyilván azért, mert a magyar görög katolikusok nem a szakadárságból tértek vissza és így a nyelvüket sem lehetett, a románokéhoz hasonlóan, liturgikus nyelvvé minősíteni. Azt ajánlotta tehát, hogy paniaik három éven belül tanuljanak meg görögül. De közben kitört az I. világháború, majd meekötötték a trianoni békét, amely a régi Magyarország területén levő, valamennyi görög katolikus püspökség határait szétdarabolta. Így aztán a gyakorlatban náluk már a II. vatikáni zsinat előtt minden nyelv liturgikus nyelv lett.

2. A pogányságból és a szakadárságból megtérő népek liturgikus törekvésein kívül keletkeztek az egyházon belül olyan liturgikus mozgalmak is, amelyek a huszitimusz, a reformáció és a nyomukban járó felvilágosodás hatására terjedtek el Európa nyugati felében. Ezeknek minden országban más nevük volt, de valamennyien ugyanazt a liturgikus alapelvet tették magukévá: nyíltan hangoztatták, hogy egyházkormányzati téren a püspököknek közvetlenül Istentől kapott, tehát Rómától független, önálló jogkörük van. Ezért a római misekönyv *nemzeti* nyelvű fordítására, illetőleg a miseliturgia *nemzeti* nyelveken történő végzésére *egyedül* ők illetékesek engedélyt adni. És ehhez mit szólt Róma?

A mozgalmuk *Franciaországban* episzkopalizmus, más szóval neogallikánizmus néven terjedt el. Úttörője Voisin volt, aki 1660-ban francia nyelvre fordította a római misekönyvet. VII. Sándor pápa azonban megtiltotta a használatát. — Száz évvel később még merészebb újítások láttak napvilágot. Ricci, az

olaszországi Pistoia város püspöke, az 1784-ben tartott tartományi zsinaton azt hangoztatta, hogy minden templomban csak egy oltár legyen, mint az ősegházban volt. A magán-miséket meg kell tiltani. Helyettük be kell vezetni az együttmisézést, és a miseliturgiát elejétől a végéig a nép nyelvén kell mondani. Ricci elveit a tartományi zsinat elfogadta, Róma azonban hamarosan felszámolta a nyomában keletkezett liturgikus mozgalmat.

Németországban J. Hontheim írói néven Febronius terjesztette a neogallikán eszméket. De csak rövid ideig, mert XIII. Benedek pápa felszólítására vissza kellett vonnia tanait. Ennek ellenére Németországban később is sok „magánhasználatra” szánt, német nyelvű misekönyv jelent meg. Ezekből misézett Károly, Württemberg katolikus hercege Werkmeister nevű udvari papjával 1786 és 1823 között házi kápolnájában, természetesen Róma engedélye nélkül.

A francia és német felvilágosult eszmék hamarosan behatoltak az *osztrák* örökös tartományok területére is, ahol jozefinizmus néven váltak ismertté. A liturgiában legfőbb terjesztőjük egy bajor plébános, Anton Selmar volt, aki 1810-től nyíltan hirdette, hogy nem elég a szentmisét elejétől a végéig nemzeti nyelven mondani, hanem az egész liturgiát meg kell újítani, át kell szervezni. Követői közé szokás sorolni mindazokat a *morvaországi* papokat, akik 1826-ban testületileg kérték főpásztoruktól, hogy ne csak a szentmisét, hanem a papi zsolozsmát is német nyelven végezhessek. Adatunk nincsen rá, de a kérésük minden valószínűség szerint teljesült.

A felsorolt esetekből nyilvánvaló, hogy Róma a tridenti zsinatnak a miseliturgia nyelvére vonatkozó döntését nem tekintette *dogmatikus* jellegűnek, hiszen egyes esetekben adott alóla felmentést, hanem csak fegyelmező eszköznek, amellyel az „eretnekveszélyes” történelmi időkben, egyházvédelmi okokból a püspökök liturgikus jogkörét „átmenetileg” korlátozta. Egy német püspök találó megjegyzése szerint a miseliturgiának ez a „gipszkötésben” tartása közel négyszáz évig elhúzódott.

A múlt század közepére azonban megváltozott a helyzet. A történelemből ismert vallásháborúk Európa minden országában befejeződtek. A felvilágosodás hatására véget értek a reformáció és ellenreformáció küzdelméből származó hitviták szóban és írásban egyaránt. Az osztrák örökös tartományok népe visszavonhatatlanul magáévá tette az „*Edictum tolerantiae*” elvét. Elindult hódító útjára a liberalizmus és a nacionalizmus áramlata. Az előbbi semlegesített mindenfajta vakbuzgóságot és fanatizmust. Az eretnek tanok keletkezésének veszélye tehát megszűnt. Az utóbbi pedig a Szentszövetség börtönéből kiszabadulva a politikai függetlenségen kívül a *nemzeti nyelv* fejlesztését tűzte ki minden nép elé célul, hogy a kis nemzetek is eljussanak a nyelvi érettségre és nagykorúságra.

Róma észrevette ezt a kedvező történelmi fordulatot, és a liturgikus reformok megvalósításában maga járt elől jó példával. 1877-ben visszaadta a püspököknek azt a *régi* jogát, amelynek alapján a misekönyvek fordítására engedélyt adhatnak. A XX. század elején X. Pius pedig ezt választotta jelmondatul: „*Instaurare omnia in Christo*”. Mindent meg kell újítani Krisztusban. Ezzel a jelszóval „zöld jelzést” adott mindazoknak a liturgikus törekvéseknek, amelyek XII. Pius 1947-ben kiadott „*Mediator Dei*” kezdetű enciklikáján át a XXIII. János pápa által összehívott II. vatikáni zsinat felé haladtak.

A miseliturgiát tehát az V. századig a nép nyelvén végezték keleten és nyugaton egyaránt. Ma, a zsinat óta pedig minden nemzet nyelve liturgikus nyelv, hiszen a latint a templomba járók közül már nem érti senki sem. Következésképpen, akik manapság a latin nyelvű miseliturgia egyeduralmáért szállnak síkra, haladásellenes módon visszafelé akarják forgatni a történelem kerekét.

A zsinat a miseliturgiának nemcsak a nyelvét, hanem a szövegét és a cselekményét, sőt a szerkezetét is visszahelyezte az őskeresztény alapokra. VI. Pál Misekönyve ennek az eredeti liturgiának a mai emberek gondolkodásához alkalmazott, modern kiadása. Helyette V. Piusnak, négyszáz évvel korábbi, Nagy Károly és a Clugny reform törekvéseit egyesítő Missaléját használni föltöbb korszertűlen eljárás volna.

A CSÍKI SZÉKELYEK ASZKÉZISE

Egy csíksomlyói búcsún részt vevő szerzetes, aki jól ismerte a csensztochovai búcsújárók lelkiségét is s aki a csíksomlyói búcsúkat nem turista szemüvegen keresztül nézte, s figyelmét nemcsak a templomi szertartások idejére összpontosította, hanem a késő estig s egész éjjelen át imádkozó, a keresztútját térden járó nép között is megfordult, a csíki székelyek áhitatát látva így kiáltott fel: „Firmissima fides!” Ebben a csodálkozó és elismerő rövid mondatban a hangsúly a jelzőn van, mely egyszersmind a hit megnyilvánulásának aszketikus jellegére is mutat. Ezzel kapcsolatban már e helyen meg kell jegyeznünk, hogy bár a történelem folyamán voltak egész országokra és népekre kiterjedő aszketikus mozgalmak is, a csíki aszkézis nem bizonyos korokhoz kapcsolódó felbuzdulás, hanem egy olyan állandó lelkigyakorlat, amilyenre Szent Pál oktatja korinthusi híveit (1 Kor. 9,25). A csíki aszkézis nemcsak a földi boldogulásért, a családért, gyermekért történő általános emberi áldozathozatal, amint egyes csíki tárgyú irodalmi művekben olvashatjuk, hanem teljesen önzetlen, kemény vallási áldozat is. Ez az aszkézis nem mondható leegyszerűsített szerzetesi aszkézisnek sem, mert egy egész élet folyamán, a székelység hitéletének korolláriumát jelenti, ezért jogosan nevezhetjük népi aszkézisnek. Sőt tovább megvünk és ezt az aszkézist a vallási néprajz külön ágaként mint népi aszketikát tárgyaljuk. A csíki aszkézisnek ugyanis jól elhatárolható elemei, hagyományos formái és történeti dokumentumai vannak. Ezek révén a csíki néprajz fontos ágát, sőt jellemző tulajdonságát képezi, melyről eddig kevés szó esett.

Amiként a népek általános műveltségét is befolyásolja lakóhelyük, vérmérsékletük, történelmi sorsuk, társadalmi fejlődésük: éppúgy lelkiségük transzcendens vonatkozásaira, aszketikájuk megnyilvánulási formáira, intenzitására is hatással vannak a természeti és társadalmi adottságok. Ezért szükséges a csíki székelyek aszketikus életének kutatásában és elemzésében elsőnek ezeket szemügyre venni. Amint látni fogjuk, az élő hit mellett a csíki aszkézist sok természeti és történelmi tényező is befolyásolja.

A csíki népet természeti életkörülményei (sziklás hegyoldalak, sovány talaj, hideg éghajlat) arra kényszerítették, hogy megélhetéséért szüntelenül kemény munkával (írtás, talajjavítás) küzdjön. A szocialista rendszer előtt egyik megélhetési forrása az „erdőlés” volt; ez pedig állandó bizonytalanságban tartotta nemcsak családját, hanem önmagát is. Elment fát hozni, de nem tudta soha, hogy épen jön-e haza. Az erdőléssel járó nehéz munka hozzájárult áhitatának magas fokú gyakorlásához.

Az aszketikus életre predesztináló tényezők között ott látjuk a sajátos földrajzi helyzetet is, melynél fogva minden török és tatár invázióknak útjába esett. Erről beszél többek között a csíkszentléleki „Veresképnek” nevezett emlékmű is, melyet az 1694. február 15-i székely-tatár ütközet emlékére emeltek. Ez a „Véreskép” (mert ez az eredeti neve) a csíki székelyek aszketikus mementója: itt ugyanis nemcsak népüket, hanem hitüket is védték. Földrajzi helyzetüknek azonban pozitív hatása is volt, amennyiben a csíki-medence zártága a történelem folyamán kedvezett az ősi hit és a szigorú lelki élet megőrzésének is. Az aszkézis felkészülést is jelent, ami valóban ráillik a csíki székelyek történelmi szerepére, amelynek során szüntelenül küzdeniük kellett. Erre emlékeztet egy másik emlékmű, a Siculicidium.

A lelki aszketikus adottságok közé tartozik a katolikus vallás szigorúságának hagyományos formában való megtartása. A katolikus egyház már a csíki székelyek letelepedésekor a templomok gondos elosztásával a lelki élet gyakorlását mindenütt biztosította.¹ Egyes helyeken még a templom fekvése is aszketikus áhitatot ébreszt. A csíkrákosi román emlékeket őrző gótikus templom szentélyének hossz tengelye 8°-al balra hajlik, ami a középkori aszketikus szemlélet szerint a felfeszített Krisztus lehajló fejét jelképezi.²

A csíki székelyek aszketikus élete elsősorban imáikban tükröződik. Dicsőítő imájukban (főleg népi drámáikban: angyalozás, betlehemezés) közvetlenül elbe-

szelgetnek a Teremtővel, hálaadó imáikra a csíksomlyói templom votív tárgyai és az útszéli keresztek figyelmeztetnek. Aszketikus áhitatukat a közösségi és magánimák változatossága jellemzi. Községi imáik az egyházi év ünnepeihez, a társulati tizesek imáihoz, Keresztelő Szent János vigiliáján az útkeresztvezetőknél épített lombsátrakban a napfordulati éjszakába nyúló áhitathoz, a határjárások „orálásához”, a háziszóttésekre hímzett és a keresztfákra vésett, a vécsernye előtti imákhoz (keresztút végzése) fűződik. A reggeli és estéli magánimáikra az alábbi csíkszentmihályi imák jellemzőek, amelyekben lakóházukat templommá avatják, ahol Krisztus megváltó áldozata folytatódik, fekvőhelyüket pedig koporsójuknak tekintik, mely felett angyalok őrködnek: *Az én házam Szent Antal, / Két szegibe négy angyal, / Közepibe szent oltár, / Szent oltáron szent kereszt, / Szent keresztben Úr Jézus, / Szíve szomorodva, lelke elhervadva. / Aki eztet elmondja este lefeketibe reggel felkeltibe, / Úr Jézussal idvezül a kereszt tövibe. — Én lefekszem én ágyamba, / Mintegy testi koporsómba; / Három angyal fejem felett: / Egyik ingemet őriz, / Másik szememet bezárja, / Harmadik lelkemet várja.*¹³

A csíkiak az aszkézis három főmáját gyakorolják. Vannak olyan cselekmények, amelyeket „Krisztus szerelméért” végeznek. Ilyen pl. a keresztút járása a csíksomlyói búcsún, Jézus Szívekor a gyergyószentmiklósi „Both-vára” nevű hegyen épült Szent Szív kápolnához vezetett körmenet. Az aszkézis sajátos formája náluk az önmaguk lelkéért végzett áhitat, mint pl. a „szentmise szolgáltatás”, a fogadalmi keresztek állítása, a fogadalmi búcsún való részvétel. Az aszkézis teljesen önzetlen formája a „szegény lelkekért” mondatott szentmise és alamizsnaadás.

Az aszketikus cselekmények fókuszpontja a szentmise: belőle fakadnak és végső fokon benne végződnek is az aszketikus elhatározások. Sokhelyt a szentmisehez fűződik az olvasómondás, a keresztút végzése, a templom körüljárása, a szentmise alapítványok és a szentmise utáni megtisztelések imái. A szentmisehez kapcsolódó aszkézis azonban leginkább a misemondatásban nyilvánul meg. A két háború közt a gyimesi hegyek alján Barackoson szolgáló csíkszentdomokosi Bara Jula például első fizetéséből az egész egyházközségért mondatott szentmisét.¹⁴ De szentmisét mondatnak a társulati tagokért, öregekért, jó időért, a halottakért, „az elfelejtett lelkekért”. Mind csupa altruista intenció, mely a csíki nép aszketikus lelkéről tanúskodik. Ez a szellem nyilvánul meg a szentmise ünnepélyességének a fokozásával is az ún. „nagyszolgálatban”. Az aszketikus cselekményekkel felékesített szentségfelvételek, általános és fogadott ünnepek és a körmenetek is a szentmisével kapcsolatosak.

A szentségek felvételében nem ismernek fáradságot. Csíkszentléleken egyesek a hegyen keresztül Csíksomlyóra is átjárnak gyönni. A fitódi hívek a nagy kilencedre (első-péntek) „tizesenként” egy-egy meghatározott háznál gyönnak. A csíkszentdomokosi öreg Bács Lajos halálát érezve „karácsony szenvedéjén” (vigiliáján) Marostetőről az orotási szállásáról lejött a községbe, hogy felvegye a szentkenet szentségét.

A csíki nép áhitatos kegyelettel tartja emlékezetében aszketikus nevelőit: a liturgia fejlesztésében, missziótartásokban, egyházi közigazgatás terén kiváló csíki ferencrendi atyákat,¹⁵ a csíki származású neves püspököket¹⁶ és a nevezetes csíki világi papokat.¹⁷ Papjaikhoz szerfelett ragaszkodnak, és emléküket híven őrzik. Csíkszentmihályon Gyenge András plébános nevét egy emlékkőre vésve a templom bejáratához tették, hogy ahányszor Isten házába lépnek, emlékezzenek rá. A csíkszentléleki Vérkápolna keresztjénél minden átmenő egy pillanatra megáll, virágot tesz rá és a község papjaiért imádkozik. Csíkszentléleken a fitódi születésű Nagy Imre kanonok képét a sekrestyében őrzik s belépéskor áhitattal hajolnak meg előtte. Nagy Imre ugyanis, mint gyulafehérvári kanonok, templomukat saiat költségén renováltatta, orgonát csináltatott (1885), kiavíttatta a kőkerítést (1887) és Fitódnak iskolát építtetett (1890). Az egész Alsó-csikon csodálattal és tisztelettel emlegetik a XVII. században élt kátszonfeltízi születésű András Mihály csíklusnádi plébánost, kinek holtteste bebalzsamozás nélkül éven megmaradt a nagykászoni templom kriptájában.

A hajdani licenciátusokra emlékeztetnek a lelkipásztorok mellett tevékenykedő előimádkozók, előéneklők, búcsúvezetők. Ők a nép aszketikus gyakorlatainak a vezetői. Hadd említsünk meg néhányat közülük. Csíkmenaságról Péter

Jakab búcsúvezetőt, a 89 éves (1975) Dénes József előimádkozót, Gyergyóditróból Puskás Lajost, aki egy életen át vezette a keresztet Csíksomlyóra, Csíkszentmihályról Dobos Antal („Szent Antal”) társulati és búcsúvezetőt.

A csíki aszkézis történetéhez tartozik a remeteség is, amelynek e nép életstílusa és történelmi sorsa is kedvezett. Egyesek ugyanis egész életüket közösségtől távol az ún. „orotáson” (erdei kaszálók) töltötték. A pásztorok is nagyjából részben a havason éltek. A csíki népet történelmi sorsa is a magányos életre predesztinálta, mert a történelmi jogfosztások idején (1562, 1764) sokan földönfutóvá lettek. A remeteség fenti szempontjai mellett természetesen szem előtt kell tartani a döntő fontosságú vallási tényezőket is. Ami életmódjukat illeti, közülük egyesek helyhez kötött életet éltek, mások kéregetve a falvakat járták. Ezeket a csíkiak „zarándoknak” nevezték. Kedvenc tartózkodási helyük Csíksomlyó, Gyergyóditró és Gyergyóremete volt. A csíki remeték legendás őse Vizi Márton, akinek nevét a Kissomlyó-hegy keleti oldalán levő „Marci pusztájának” nevezett tisztás őrzi. A második világháború előtti években Csíksomlyó remetéje az Oroszhegyen született Jakab Imre volt. Ő gondozta Kissomlyó kápolnáit. A Salvator-kápolna mellett lakott, koporsóban aludt, szakállat viselt és szíjjal átkötött hosszú, szürke csuhában járt. Keresztes botjával mindennap lement misére a kolostor templomába. Az utolsó remete, Sándor Pal a hatvanas években élt. Ő előbb az udvarhelyi Jézus Szíve-kápolna őre, majd a csíksomlyói kegytemplom sekrestyéje volt. Remete botját a csíksomlyói kolostorban őrzik.

A csíki aszkézis a házasság kötelékében is megnyilvánul. Régebben nem volt ritka az olyan édesanya, mint a kásonimpéri Mihály Istvánné sz. Konecz Júlianna (1872–1948), aki kilenc gyermeket szült (a kilencedik Mihály Imre esperes, Csíkszentkirály jelenlegi plébánosa). Az öregek hagyományos szeretettel osztották meg vagyonukat gyermekeikkel. Így alakultak ki a nagycsaládok: egy-egy udvarban vagy utcában még ma is megtaláljuk őket. A nagycsaládokban nemcsak társadalmi és jogi hagyomány, hanem vallási tartalom is van. Az özvegyesség hűséges megőrzése is aszketikus szellemből fakad.

A szentségi élet az egyházi évben folytatódik, melynek egyes időpontjaihoz aszketikus cselekmények fűződnek. Ilyen adventben a lányok böjti napja, Szent András előestéje és ilyen „karácsony szenvedéje” (vigíliája) is, amikor a Mária Társulat a szentcsalád képével járja végig a házakat s az egész falu szigorú böjtöt tart. Ilyenkor alma és körte szeleteket, szilvát, káposztát és tejfelfőtt ún. „szenvedei búzát” tesznek az asztalra, majd mindegyikből egy keveset egy serpenyőbe tesznek s körüljárják vele a házat háromszor, aztán az asztalhoz ülnek s mindnyájan esznek belőle. Ez a böjti vacsora nem nagyon ízletes, de ha valaki nem eszik velük, rossz néven veszik.

A csíki székely aszkézis csúcspontja a nagyböjt, melyre a legények — mint a csíki aszkézis aktív szereplői — figyelmeztetik a népet. Húshagyókedden ugyanis végigjárják a falut s hammas botjukkal ráütögetnek a járőkelőkre. A csíkiak táplálkozása régebben szegényes volt. A csíki férfi pl. tejet főlével csak a szent napokon, a búcsú napján vagy nehéz munka végzésekor evett. Egyik általános eledelük a cibere volt. (Tulajdonképpen rántás nélküli ecetes leves vagy felfőzött és megborsozott káposztalé.) Olyan volt ez, mint a spártaiak „fekete leve”, mely csak azoknak esett jól, akik kemény munka után nagyon megéheztek. Hamvazószerdán a húsos edényeket kilúgozták, padlásra tették és csak húsvétkor vették elő. Még ma is akadnak olyanok, akik a nagyböjtben szerdán és pénteken csak vizet isznak. Nagypénteken a „torostáliból” eszik az aszalt szilvát és vackort, de a legtöbb helyt az ún. „lönnyé” az ünnepi ebéd, ami nem más, mint kenyérformára gyúrt, kemencében sült kalács, melyet szeletekre vágva beáztatott aszalt szilva vagy körte levébe mártanak és cukros mákkal meghintve fogyasztanak (Kásonimpér). Kedvelt böjtös étel az olajos „laposka” is. Nagyböjt után az első húsos ételt a húsvét reggeli szentelt „konyából” (kalács, báránysült, tojás) eszik. A nagyböjti aszketikus magatartás a csíkiak öltözetében is megnyilvánul: az asszonyok a „tászlis” főkött fölé fekete kendőt kötnek; a lányok sötétké vagy fekete szalagot fonnak a hajukba.

Hamvazószerdán „Cibere vajda és Konec király” harcával emlékeznek a böjti vezeklésre, a nagyhéten pedig egy Miatyánk-sorozatot imádkoznak, melyet virágvasárnapján negyven Miatyánkkal kezdenek. Nagyhétfőn harminc Mia-

tyánkot mondanak, hogy eszükbe jusson Jézusnak harminc ezüstpénzért történt elárulása. Nagykedden az Úr Jézus földi életének harminchárom évére emlékezve harminchárom Miatyánkot végeznek. Nagyszerdán tizenöt Miatyánkkal enyhítik a töviskorona okozta fájdalmait. Nagycsütörtökön tizenkét Miatyánkkal emlékeznek a tizenkét tanítvány „hűtlenségére”. Nagypénteken három olvasót imádkoznak: a fájdalmast letérdelve, az örvendetést járva, a dicsőségest ülve. Nagyszombaton negyven Miatyánkot mondanak annak emlékére, hogy Jézus negyven óráig maradt a koporsóban. Húsvét napján negyven Miatyánkkal emlékeznek arra, hogy az Úr Jézus feltámadása után még negyven napig tanítványaival maradt.⁸

Nagybőjt után a körmenetek aszketikus ideje következik, mely arra figyelmeztet, hogy az aszketikus cselekmények a nagybőjt után is folytatódnak, de most már nemcsak az egyéni és családi, hanem a közösségi életben is. A búcsúok a határba a keresztekhez, a fogadalmi szenthelyekhez mennek. A nép aszketikus áhítata a csíki tájba varázsolta Krisztus szenvedésének helyeit, mert határuk minden nevezetesebb pontjára keresztet állítottak, egyes helyeken pedig, mint Ajnádon is magát a Golgotát is megelevenítették. A keresztek a nép fokozott buzgóságáról tanúskodnak. Mennyi lelki emlék fűződik egy-egy nevezetes kereszthez, mint pl. Csíkszentléleken a hegytetői, fitódfeltizi, középtizi, al-tizi, boroszlói, templomtizi, alszegi keresztekhez. Gyergyóditróban ötven kereszt emlékezteti a híveket a Megváltó nagy szeretetére. De a ditróiak, gyergyószentmiklósiak, szárhegyiek, csíkszentgyörgyiek Csíksomlyón „Jézus hágóján” is keresztet állítottak. Minden keresztnek története van. A csíkszenttamási mező szélén levő kereszt az 1841-i árvízre; a feltizi főút melletti kereszt az 1843. július 23-i, a falu közepére állított kereszt az 1809-i jégverésre emlékeztet. Csíkkarcfalván Kurkó János keresztje az 1721-ben történt nagy égés mementója. Ezek a nevezetes keresztek a csíki nép lelkében állandó áhítatot ébresztenek s a körmenetek alkalmával külön is megemlékeznek róluk.

A körmenetek élén a húsvéti határkerülés áll. Csíkközúton húsvét másodnapjának reggelén lovas és gyalogos körmenet indul az őszi vetésmezőre (Boga Mózes egész életén át a lovaskörmenet vezetője volt). A határkerülés állomása Csíkszentmárton felé Dekán-keresztje, melyről ezt imádkozzák: *Megváltásunk szent jele, / Légy határunk őrzője; Lázárfalva felé Mátyás Lajos „megyebíró” keresztje; Nagykaszon felé a Tekerési keresztje; Tusnád felé az 1719-es pestis fogadalmi keresztje. E keresztek északi, déli, keleti, nyugati irányiak és az egész község határát magukba zárják. Csíkszentmihályon a Zsolozsma, Nagypást, Vasfuvó, Szent Ilona keresztjét látogatják meg. A keresztelnél végzett „orálások” (a határkerülés imái) is aszketikus jellegűek, mert velük az egyházért, a betegekért, és a bűnösökért könyörögnek.⁹*

A körmenetek a keresztjáró napokon (Szent Márk ápr. 25, és az utána következő napok) egyes egyházközségekben a falu határát nem hagyják el, de vannak falvak, melyek az áhítat aszketikus fokozására más falu keresztjeit is meglátogatják, pl. a csíkszenttamásiak Csíkszentdomokosra is elmennek és fordítva.

A körmenetek közül aszketikus cselekményeivel különösen kitűnik a csíksomlyói pünkösdi búcsú. A búcsújárásnak már az anyagi körülményeiben és szervezésében is sok aszketikus mozzanatot találunk. A búcsúok fegyelmezett testületet alkotnak: önként, szívesen, lelki odaadással engedelmeskednek vezetőiknek, akik között olyanok vannak, mint a csíkszentléleki 75 éves Bálint Gábor, aki minden búcsún részt vesz, vagy a gyergyóditrói Csíki Joáchim, aki ötvenszer vezette a keresztalját a csíksomlyói búcsúra. A búcsú vezetői nem virtuskodásból, nem a figyelem magukra tereléséből, hanem aszketikus lelkületből vállalják egész életükön át a keresztalja vezetését. A búcsúok étkezése egyszerű, sokan csak a pünkösdi pereccel és az útbaeső borvízforrások vizével táplálkoznak. Öltözetük is méltó a keresztaljához. Ha útközben templomhoz érnek, fokozni akarván a búcsú kegyelmeket megkerülik azt. Pihenésük a keresztaljában a minimálisra csökken: nagyjából csak a templom oszlopai mellett állva, vagy a lépcsőkön szundítanak.

A csíki aszkézis legmeghatóbb cselekménye a keresztút járása „Jézus hágóján”. A csíki székelek az Úr Jézus keresztútjának szenvedéseit „Jézus hágóján” fizikailag is megrögzítették. Ez a keresztút a Kissomlyó-hegy közepétől

egyenesen a csúcshoz visz, vízmosásokon, kavicstörmeléken keresztül. Az egész útszakaszt a búcsúsok térde simította le valamennyire. A meredek oldal próbára teszi a legerősebb lábizmokat is. Visszatekintve szédülés fogja el az embert. Aki végigjárja ezt az utat, némi fogalmat nyerhet a Megváltó szenvedéseiről. A búcsús nép egyedül vagy keresztekkel vonul ki a kavicsos oldalra. Este érkezett s a zárda folyosóján hegyén-hátán alvó, az aléltágtól teljesen elcsigázott emberek vágnak neki a fárasztó útnak. Jézus hágóját a csíkiak aszkézise teremtette meg.¹⁰ S hogy bűnbánatukat és Krisztus-szeretetüket fokozzák, Jézus hágójának megjárása után a Salvator-kápolnánál sokan még a múlt század ötvenes éveiben is magukat vascillagos korbáccsal véresre verték vagy verették.¹¹

A csíksomlyói búcsúsok három napig egy pillanatot sem pihennek s nevezetes virtusuk még a kikerülésen is érvényesül. A Mária Társulatnak ugyan is van egy díszes kelmével borított méhkas alakú húsz (régebben ötven) kiló súlyú, labariumnak nevezett jelvénye, amelyet végigvisznek a körmenetben is. Aki ezt minden segítség nélkül végighordozza a több óra hosszú tartó körmenetben s a kegytéploba is visszaviszi, annak nevét bejegyzik a társulat díszes albumába. A csíkiak áhítata nem merül ki a pünkösdi búcsúval, mert Csíksomlyóra a Szent Antal előtti kilenc kedden és Mária nevekor is eljárnak.

A nagy somlyói búcsún kívül az egyházközségeknek is megvannak a maguk aszketikus jellegű búcsúik. A gyergyóiak Szent Péterkor Gyergyócsomafalvára, Nagyboldogasszonykor Újfaluba, Szentháromság vasárnapján Gyergyóalfaluba, Szent Istvánkor Borzontra járnak búcsúra. Emellett vannak fogadalmi búcsúk is, mint amilyen a gyergyószentmiklósi (botvári) Jézus Szíve búcsú, az 1823-i nagy szárazság emlékére a ditrói Tilalmas-erdő melletti szentkút búcsúja (a kút arról nevezetes, hogy a legnagyobb szárazság idején sem apad ki), a szárhegyi kilenckeddi búcsú, a csíkszentgyörgyi Szent Ferenc-napi búcsú, a csíkszentimrei Szent Margit-búcsú (június 13-a utáni vasárnap), a XV. században épült nevezetes csikdelnei Szent János-kápolnájának búcsúja (június 24-én). A fogadott búcsús ünnepek a nép természetfeletti gondolkodásáról tanúskodnak.

Az aszketikus cselekményekben gazdag vigiliákhoz (Szent András, Jézus szenvedése) csatlakozik *Keresztelő Szent János* vigiliája is (június 23-án), amikor az „angyalozók” a falu utcáin misztikus látomásokról énekelnek. Ebbe az áhítatba az útkeresztvezdéseknél felállított imasátrakban egész éjszakán át végzett imáikkal a Rózsafüzér Társulat tagjai is bekapcsolódnak.

Különleges áhítat időpontja Csíkbán Mindenszentek és Halottak-napja is. A csíki aszkézis szép vonása, hogy minden vállalkozásukban az elhunytakra is gondolnak. A déli és esti imában egy Miatyánkkal és Üdvözléggel emlékeznek meg róluk. Az ajándékot „Isten fizesse meg a szegény lelkekért” kifejezéssel köszönik meg. Embertársaiknak szívesen megbocsátanak „hogy Isten is megbocsásson a szegény lelkeknek.”

A csíki aszkézis megnyilvánulása az anyagi javaknak egyházi célra történő adományozása is. Történelmi példára hivatkozva megemlítjük Csíkszentléleken a Czakó-családot, aki 1510-ben a híres szárnyas oltárt emeltette és 1502-ben a Szentlélekisten tiszteletére szentelt hárommázsás harangot öntötte (ma is megvan), Csíksomlyón Anda Pétert, aki az ún. „Borkertet” a kolostornak adományozta. Templomépítésre, javításra ma is szívesen adakoznak. Az utóbbi években Csíkmenaságon a gyimesi, vágási, tordatúri templomok építésére adakoztak. Gyimesbükkön Nagy Lakatos György egy harangot, Antal Bálint pedig egy márványoltárt adományozott, Csíkszentmihályon az alszegi juhcinboraság templomuknak keresztúti képeket vásárolt, Németi András pedig egy új harangot vett.

A vallási áhítatnak tárgyi és szellemi részre bontása éppúgy nem ajánlatos, mint az általános négi kultúráé sem, s ha most mégis megemlítjük az aszkézis tárgyait, ezt azért tesszük, mert ezek mint aszkézisre nevelők önmagukban is jelentős helyet foglalnak el a csíki székelység életében és néprajzában. A csíksomlyói zárda kápolnájában néhány ilyen votív tárgyat őriznek, köztük egy érmekkel teletűzdelt keresztet, melyet a körmenetekben szoktak vinni; egy fából faragott diónagyságú szemekből készült rózsafüzért, melyet a Mária Társulat elhunyt tagjaiért mondott szentmiséken szoktak a jelképes koporsóra tenni. *De mintegy négyszázötven votív tárgy is látható egy piros vászonnal bevont táblán a csíksomlyói kegysszobor két oldalán.* Azoknak az adománya, akik betegség-

gekből meggyógyultak. (A nemes fémekből valókat annak idején a templom építésének költségeire fordították.) A votív tárgyak hálát kifejező felírásaiban az ajándékozó aszketikus fogadalma rejlik, amint ez Cserei Farkas 1768-ból származó ajándéktárgyán olvasható: Cserei Farkasné Boros Kalárának / Mellye száradását s terhet fájdalemának / Örömmre fordítja az Isten anyjának / Kegyesen gyógyító keze Máriának.

A csikrákosi templom kápolnává átalakított altemplomában két gótikus feszületet őriznek, melyekről egy művészettörténész azt írta, hogy azok „a csíki aszkézis megdöbbentő megnyilvánulása”¹². A csíki székelyek vallási meggyőződése elhárít minden pogány emléket, ezért egy XVII. századból származó por-szaru szárába a napkorong meléi egy-egy fogakkal övezett keresztet véstek,¹³ a csikdelnei Szent János kápolna mennyezeti freskóján pedig a naparcot Máriával és a gyermek Jézussal helyettesítették: a régi égítestkultusz helyére a keresztény hit jelképét festették.

Székely Ádám levéltáros 1846-ban azt írja: „Az ún. 'szentföld' ti. Gyergyó és Csíkszékben számtalan szép hymnus él, melyek mivel a nép ott túlbuzgó, a legnagyobb áhítat bélyegét hordozzák magukon.”¹⁴ A csíki nép aszkézise a népi irodalomban is megnyilvánul: benne a nép vallási eszméi és cselekményei, a hűségesen őrzött középkori misztikus örökség is felszínre kerül. Ez a hagyomány leginkább a csíki népi drámákban (Angyalozás, Virágok vetélkedése, Júlia szép leány) nyilvánul meg. Bennük ragyognak a népi aszketika legszebb képei: Jézus Szívének imádása, az Eucharisztia titka, Júlia teogámiája.

Keresztelő Szent János ünnepén a felcsíki „angyalozók” nemcsak az Úr Jézus végtelen szeretetét dicsérik, hanem egy pillanatra fellebbentik a fátylat a csíki misztikáról is, amidőn „Júlia szép leány” vízióját így szövik tovább: *Fényes kristálytükör a Jézusnak szíve / Fehér lilomnak zöldelő mezeje / Semmi ehhez képest a világ szépsége! / Hol vagytok angyalok itten az egekben / Hogy nem is szonnyultok az új történetben? / Látjátok a Jézust talpig álló vérben, / Az isteni Szívet nagy keserűségben, / Fejét koronázzák, tövissel berakják, / Azt fejébe nyomják!*¹⁵

A gyergyócsomafalvi balladában (*Virágok vetélkedése*) Gyergyó népe az Ol-táriszentiség misztériumának megértésére törekszik. Ez a kemény nép nemcsak aszketikus, hanem misztikus szemmel nézi a természetet, és hitünk nagy titkát a csodás búzavirággal így mesélteti el: *Mer engem elvisznek az oltári helyre / Ott neveznek engem Jézus szent testinek, s a szőlővirág a titok folytatását így mondja el: Mer engem elvisznek az oltári helyre, / Ott neveznek engem Jézus szent véreinek.*

A „Júlia szép leány” balladának sajnos csak már töredékét jegyezhettem le Csíkszentdomokoson 1936-ban.¹⁶ A ballada a székely népköltészet legszebb gyöngyszeme, a lélek isteni mennyegzője, s bár gyökerei az *Érdy-kódex* „Exemplum mirabile” című középkori, prózai legendájába nyúlnak s alapeszméjét már a görög teogámiában is megtaláljuk,¹⁷ a misztikus képek sora („fodor fehér bárány”, „két szép égő gyertya”, „mennyei harang”) és az egész mű jelkisége a csíki tájba illeszkedik. Ezért mondja Gálfi Sándor, hogy „a Júlia ballada eredeti honja szent Csíksországi!”¹⁸

A csíkiak beszédükben is sok aszketikus kifejezést használnak: az átváltoztatási harangszót pl. „áldozati” harangszónak mondják: a farsang végére ősi mondással figyelmeztetik egymást: „Katalin tiltja, András megpecsételi a zöld-farsangot!”, igen sok helynév is, mint „Templom völgye”, „Poklos ülő” (Csíkszentélek), „Jézus hágoja” (Csíksomlyó), „Pap hegy” (Csíkkozmás), „Golgota” (Ajánád), „Zsolozsma” (Csíkszentmihály), „Kápolna feje” (Csíkmenaság) aszketikus áhítatra utal.

A csíki aszkézisre hatással voltak a vallási társulatok is, ezért e helyen azokat is áttekintjük. A legrégebb a beginák flandriai eredetű társulata, mely a XII–XIII-ik századtól kezdve mások bűneiért tartott állandó bűnbánatot. A beginák kezük munkájából éltek. Csíksban a ferencesek vezetése alatt szerzetesi közösségbe tömörültek s 1531-től kezdve a csíksomlyói kegytemplom tisztaságáról is gondoskodtak. Szent Ferenc Harmadik Rendje Csíksban 1660 óta működött. Főcélja az önmegszentelés. (Egykor Csíksomlyón a Jerichónak nevezett házban laktak.) A Kordaviselők Társulata, melyet P. Taplocái István (+1678) alapított, minden délután két órakor körmenetben vonult ki a csíksomlyói te-

metőbe. A társulat 1780-ban megszűnt ugyan, de a moldovai katolikusok temetői ájtatosságukat ma is végzik. A konfráterek a csíksomlyói rendházat adományokkal és munkával segítették, ezért a katonai szolgálat és adó alól fel voltak mentve.¹⁹ A Mária Társulatot (a későbbi Mária Kongregációt) P. Szabó Emedek 1730-ban alapította és XII. Kelemen pápa „Cum sicut accepimus” kezdetű bullájával megerősítette. A konvent miséin hagyományos öltözetben (faciger) vettek részt. A tagok nevét a társulat ezüstveretes albumába jegyezték fel. Az 1769-ben létesített Mária Szíve társulatot a mindkét nembeli híveknek alapították. A Szent Antal társulat hívei a kilenckeddi ájtatosságkor körmenetben vonultak ki a Kissomlyón épült Szent Antal kápolnához; Szent Antal nyolcaddán pedig meglátogatták a kegytemplomot.

Ezek a társulatok a ferencesek buzgalmából létesültek, ezért központjuk *Csíksomlyó* volt. Ortodoxiájukat a Rómával való kapcsolatuk biztosította. A pápák (XII., XIV. Kelemen, VI. Pius, XIII. Leó) engedélyével működtek. Aszketikus hatásuk a Rózsafüzér Társulatban ma is érezhető: ők „Jézus szenvedésén” a betlehem hordozói, Keresztelő Szent János vigiliájának imádságos virrasztói.

Végigtekintve a csíki aszkézis elemein és megnyilvánulási formáin hadd mutassunk rá néhány jellegzetes vonására is. Otto Karrer a spanyol aszketikát és misztikát egyéni privilégiumnak, a németet és a franciát népmozgalomnak mondja.²⁰ Népmozgalomnak nevezhető a csíki aszkézis is, mert a nép vallási hagyományaiba gyökerezik. Közösségi megnyilvánulásaiban hasonlít a francia aszkézis népies ágához, amelynek egyik legszebb gyakorlata, a Jézus Szíve kultusz a századfordulón Lukács Vilmos csíkszentdomokosi plébánosban Csíkbán is lelkes apostolra talált.²¹ De a csíki aszkézis az olasz aszkézis naivitásától, könnyedségétől sem idegen. Erről tanúskodik a csíkszentléleki szárnyasoltár, melynek egyik festményén Szent Ferenc a madaraknak prédikál a somlyói hegyek alatt, háttérben rendjének csíki zárdájával. Az egész jelenet a sienai dombokra emlékeztet: mintha a csíki tájban a Fioretti lapjai elevenednének meg. Az 1512-ből származó festmény a csíki aszkézis történelmi dokumentuma.

E nemzetközi párhuzamok mellett azonban a csíki aszkézisnek megvan a sajátos vonásai is, melyek a nép jelleméből adódnak. A csíki aszkézist mindenekelőtt bizonyos harcias vonás jellemzi. Az aszketikus küzdelmet Csíkbán sokszor a hit védelme váltotta fel, miként a nándorfehérvári győzelem (1456. aug. 8) emlékére épült kissomlyói *Salvator-kápolna* felirata hirdeti: *Isteni Salvator, / Szent harcot harcolt e tábor / Hogy aki szívből imád / Vívja ki égi honát!* Hogy János Zsigmonddal szemben a nagyverdői ütközetben (1567) is megvédték hitüket. A hitükhöz való fokozott ragaszkodás és az ezzel kapcsolatos vallásgyakorlatok a csíki aszkézis fővonását képezik. Ebből fakad nagyjaik (*István pap, Zöld Péter*) aszketikus hite is. Ennek a következménye az is, hogy hitük hagyományos gyökereit a történelem folyamán semmi eretnekség sem bolygathatta meg.²²⁻²⁵

A csíki aszkézisnek van még egy sajátos vonása, amit misztikus aszkézisnek nevezhetünk. Ennek a gyakorlóit főleg a csíki asszonyok, akiknek érzésvilágát két — anyai és teológiai vonatkozású — titok köti le: a megtestesülés és Krisztus kereszthalála. A csíki asszonyok mindkettőt „szenvedésnek” nevezik s nagy együttérzéssel beszélnek róla a „szállást keres a szentcsaládban” „karácsony szenvedéjén” és a nagypénteki Mária-síralmokban. A fájdalomnak s a halálnak az elbeszélésében valósággal szent versenyre kelnek. A kereszthalál s Mária szenvedése még a csíksomlyói pünkösdi búcsún is foglalkoztatja őket, amidőn így énekelnek: *Hétfájdalmadért / Szíved gyótrelméiért / Köszöntünk téged Mária / Jézusnak szent Anyja / Angyalok Királyné Asszonya*. S abban a tudatban, hogy e szenvedést az ő bűneikért vállalta Krisztus, mindegyre felteszik a kérdést: mit tudnék én szenvedni érte? Ez a lelkület egykor a csíksomlyói flagellánsok közé vezette őket.

Források: 1. Fekete Nagy Mihály: Szent István-kori templomöv a Székelyföldön. Magyar Út IV, 1935. 2:7—8. — 2. Vámszer Géza: A csíkrákosi erődtemplom. Erdélyi Tudósító 1944. 98—99. — 3. Szócs Vince gyűjtése. — 4. Székely László: Bara Julia szentmiséje. Vasárnapi Harangszó. III, 1937. 2:29. — 5. Dr. Bitay Árpád: Erdély jeles katolikus pap-

jai. Kolozsvár 1926. 16—19. — 6. Uo. 25—30, 37—38. — 7. Uo. 17, 22—24, 31—36. — 8. Székely László: Áhítat a falun. Csíkszereda. 1943. 46. — 9. Uo. 45. — 10. P. Boros Fortunát: Csíksomlyó, a kegyhely. Kolozsvár 1943. 196—198. — 11. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. II. Pest. 1849. 13; P. Boros Fortunát i. m. 148. — 12. Banner Zoltán: Csík — az erdélyi művészettörténeti kutatás periferiája. Csíki Múzeum közleménye. 1957. 77. — 13. Dr. Molnár István: Csontkarcolatok. Csíkszereda 1975. 26. — 14. Háromszéki népballadák. Bukarest 1973. 8. — 15. Székely László: Áhítat a falun Csíkszereda 1943. 28—29. — 16. Bartók Béla: Összegyűjtött írásai. Budapest 1966. 19. — 17. Domokos Fál Péter: Júlia szép leány. Ethn. LXX. 1959. 13—60; Fettich Nándor: Júlia szép leány balladáról. Ethn. LXX. 1959. 61—76. — 18. Székely i. m., i. h. — 19. Faragó József: A mennybevitt leány balladájához. Ethn. LXXIX. 1968. 512. — 20. Schneider, A.: Die mystisch-ekstatische Gotteschau im griechischen und christlichen Altertum. München 1917. — 21. Háromszéki népballadák. Bukarest 1973. 9. — 22. Greven. J.: Die Anfänge der Beginen. Münster 1912.; Bálint Sándor: Vallási népközségek. Új Élet VI, 1937. 7; 58. — 23. Dr. P. Boros Fortunát: A csíksomlyói harmincköt Confrater. Kolozsvár 1922. — 24. Otto Karrer: Gott in uns. München 1926. 20. — 25. Székely i. m. 10.

NÁDASDY LÁJOS

TOLLAL ÉS KARDDAL A HAZÁÉRT **(Virághalmi Ferenc)**

A celldömölki Berzsenyi Dániel gimnázium diák honismereti szakkörének ügybuzgó tagjai gondosan ápolnak az ó-temetőben egy egyszerű emlékkövel el látott sírhanót, közvetlenül a kápolna mellett. Az emlékoszlopon olvasható pár szavas felirat elmondja az előtte megállóknak, hogy e hantok alatt **Virághalmi Ferenc** 48-as honvéd százados és költő hamvai **nyugszanak, és az ő emlékére** emelték tisztelői. Meghalt 1875. szeptember 24-én. — A helyi plébánia halotti anyakönyvében olvasható bejegyzés szerint, nyugalmazott honvéd kapitány, állítólag 49 éves győri származású férfi, kinek lakhelye változó, vízkörben hait meg s az utolsó kenet szentségében részesült. A temetési szertartást, meglepő módon, nem a helybeli plébános végezte, hanem maga **Hollósy Jusztinián** dö-mölki apátúr. E halottnak tehát feltétlenül köztiszteltetben álló, nevezetes embernek kellett lennie, legalábbis akkor száz esztendővel ezelőtt.

S valóban: Virághalmi Ferenc a maga korában, a múlt század második felének ismert nevű közéleti személyisége volt. Nem csupán szűkebb pátriájában, a Dunántúlon s ezen belül Győr és Veszprém megyékben, közelebbről Győr városában, — hanem országosan is. Ha megvallatjuk a síremlék szűkszavú felirata mögött felsejülő adatokat, elibénk áll, mintha poraiból elevenedne meg, egy hazáját szerető, magyar népének jobb jövőjéért fegyverrel és tollal küzdő 48-as forradalmár szabadságharcos, a bujdosó honvéd százados, a nevelő pedagógus, a közéleti ember, az író és költő.

Révkomáromban született 1826. szeptember 5-én. — Az adatokat mi az eredeti keresztlevél alapján közöljük s ezt azért hangsúlyozzuk, mert a lexikonok és egyéb írások ez adatokat helytelenül, tévesen közlik. — Neve a keresztségben: Franciscus, Xaverius Antonius Gallus. Apja: Franciscus Blumentritt cancellista civitatis; anyja: Elisabetha Groff conj.; a szülők lakhelye: Comar; keresztszü-lők: Peril. Dnus Franciscus Hidas camerarius civitatis és Christina Bécsy conj.

A család ma élő leszármazottai szerint ősük a XVII. század végén került Magyarországra, mint a törökök ellen harcoló császári hadak egyik tisztje s részt vett Buda visszafoglalásában is. Az ostrom alkalmával a Bregenzből (a Bodeni tó melletti városból) származó Blumentritt úgy **kitüntette magát, hogy a visszafoglalt városban egy házat kapott érdemei elismeréseképpen. Le is telepedett itt.**

Alig múlt kétesztendő a kis Ferenc, amikor édesapja meghalt. Az özvegyen maradt édesanya először még Komáromban kosztos diákokat tartva próbált megélni és próbálta árva gyermekét nevelni. Merész elhatározással Győrbe költöztek, ahol Kocsis József fésűsmester karolta fel a nélkülöző családot. A gyermek tehát Győrben nevelkedett, ezt a várost tekintette igazában szülőföldjének s később is mindig győrinek vallotta magát. Itt végezte el mind alsóbb, mind felsőbb fokú iskoláit. A gimnáziumot a győri bencéseknel. Itt kapott olyan lelki-szellemi hatásokat, melyeknek alapján a papi rend felé vonzódott és a piarista rend fogadalmasként a tanári pályára lépett. E hatásokban nem kis része lehetett annak, hogy tanítványa volt a nagy hazafi, költő és nyelvész Czuczor Gergelynek, akinek igaz hazafisága, nyelvszeretete, vonzó egyénisége nyilvánvalóan igen nagy hatással lehetett a diák Virághalmira. Valószínűleg ekkor került közelebbi kapcsolatba Hollósy Jusztiniánnal is, aki ugyancsak győri bencés tanár volt.

A kitűnő képességű fiatalember piarista rendi tanárként előbb Besztercén, majd Kecskeméten és Kolozsvárott működött. Már mint kispap és ifjú tanár is írogatott. Hat esztendei tanári működés után, amikor már ki volt tűzve pappá szentelésének időpontja is, kitört a szabadságharc. A forró hangulatú márciusi napok és a bekövetkezett események hatására őt is elragadta a forradalom heve és hazatérve édesanyjához Győrbe, az ott szervezett 39. zászlóaljhoz jelentkezett honvéd közkatónának, mint akkor annyian mások.

Ezekben a forró hangulatú napokban változtatta meg németes hangzású, sőt német nevét és lett Blumentritt Ferencből — Virághalmi Ferencé. Ez időszak-tól kezdve mindenkor mindenütt ezt a nevet használta, írásait is így írta alá és regényeit is ezen a néven jelentette meg.

Virághalmi még mint közhonvéd harcolt a schwechati csatában, de ottani vitézségeért hadnaggyá léptették elő s aztán a téli hadjárat alatt elérte a századosi rangot. Részt vett minden jelentősebb csatában, melyet népünk szabadságáért vívott a magyar honvéd hadsereg. Ott volt Kápolnánál, Isaszegnél, az ácsi csatában, s részes volt Görgei híres felvidéki visszavonulásában. Szabadságharcunk összeomlásakor neki is le kellett tennie a fegyvert. Egy ideig sikerült elrejtőznie és ideiglenesen megszökni: a Somlyó-hegyen, egy barátjának Schönaier alapítványi tisztviselőnek pincéjénél bujkált, amíg a rejtőzködő honvédtisztet besúgók el nem árulták, és ott el nem fogták. Ezen a házon 1880-ban emléktáblát állítottak neki, melyet a fővárosi lapok tudósítóinak jelenlétében díszes ünnepély keretében avattak fel. A ház ma már nincsen meg, az emléktáblát a túskevári helytörténeti múzeum őrzi.

Elfogatása után harminckét tisztársával együtt Virághalmi Ferencet is besorozták az osztrák armádiába közkatónának, s cserepárként Olaszországba kényszerítették szolgálatra. A gyűlölt osztrák mundérba bújtatott magyar katonák sorsát, a magáéval együtt, *EGY CSEREPÁR NAPLÓJA* című kötetében írta meg. Ebben teljes őszinteséggel és hitelességgel örökölte meg a cseh káplárok durvaságait és gorombaságait, az osztrák tábornokok „forscheftos” ostobaságait, a Habsburg elnyomást fogcsikorgató keserőséggel tűrő olasz hazafiak titkos szerveződéseit; láttatta, hogy az olasz és a magyar nem gyűlöli egymást. Ebből a regényből tudjuk, hogy 1849 karácsonyának vigiliáján érkeztek gyalogosan, havas esőtől elgyötörtén, holtra fáradva Piacenzába és ott a kaszárnyává átalakított Farnese palotában szállásolták el őket. Ott szedték le róluk a honvéd egyenruhát és öltöztették őket ócska osztrák mundérba. Egy év múlva, december elején 1850-ben Bresciába vitték többet magával és ott a kaszárnyává züllesztett jezsuita kolostorban szállásolt és szolgált, „Kossuth bestianak” titulálva.

Az *Egy cserepár naplója* első, 1866-i önálló kiadását még a nyomdában teljes egészében, az utolsó példányig lefoglaltatta és utána megsemmisítette a pesti cenzúrahivatal. Éppen őszintesége és hitelessége miatt. Magyarázatul olvassunk egy kis részletet belőle: „Sötét börtönökből nehéz nyögések hallatszanak, láncsörgések zenéjétől kísérve. — A temetőkben bús özvegyek, siránczó árva berolnak új hányatú sírokra. ... Erdőkben, távolosok rejtke helyeken üldözöttek, búdosók rejtőznek, jobban kerülve az árulóvá válható embert, mint a vérengző fenevadat. Népes városokban, falvakban ismerős jó arcok helyett, idegen, sohasem látott, rút dölgyös haddal találkozni, kik el akarják feled-

tetni a néppel apái nyelvét; reá fogják, hogy nem magyar, nem is szabad annak lennie; ha baja van, holmi hajlott nyakú s csavart lábú ákom-bákom (\$) alá írt, törvénynek gúnyolt, s minden nap változó rendelet nyomán adnak neki igazságot, mely vesztésnél úgy mint nyertesnél akként hangzik, hogy: fizess!! S ha nem bírsz fizetni?! Add oda beteg nőd, vagy gyermeked alól a párnát, vagy nézd, mint verik dobra azon telket, melyet ősapáid véres verejtéke töntermékennyé; azért, hogy az idegen igazság éhenkórászai hízzanak rajta, hogy annál erősebbek legyenek nyakadra hághatni! — Az egész szerencsétlen hon felett, mint Damocles kardja, függ egy vérszomjas bösz ember bosszúja. Kire ez ujjával mutat, menthetetlenül a halál fia!"

A könyv, melyet a romantika mellett az izzó hevület, a rideg valóság és nevetségessé tévő gúny jellemez, csak a kiegészítés után s írójának halála után, 1875-ben jelenhetett meg újra második kiadásban. Tán öreg könyvtárakban rejtőzik belőle egy-egy példány.

Olaszországi életrajzából származó írása a *Huszár Legenda* című verses elbeszélés. — Írta egy magyar huszár Virághalmy név alatt, szemlélvén a milánói nagy templom homlokzatát, 1849. XII. Ezt a kedves idilli hangulatú írást Pákh Albert adta ki 1856-ban, a *Vasárnapi Újság* című lapban. — Három magyar huszár ül esti holdfényben a milánói dóm előtt s egyszercsak megszólal a fiatal rekruta, elnézve a hatalmas építményt

Hej, de beillenék Lovász-Patonára!...

A falu vagyis a város közepébe,

Annak a kis csonkának a helyére.

Fogadom, hogy szépen, komóton meglenne

A fiatal rektor széles hangja benne,

Ki, ha azt most csak egy kicsit megereszti,

Fél, hogy a templomnak falát kirepeszti.

Harangozónknak is öröme telhetne:

Mert mindennap más-más toronyba mehetne,

S húzhatná az „estit” kicsinyen vagy nagyon

Mint neki tetszenék vékonyan-vastagon.

.....
Jól vigyázz ám ... látod ott ama sok torony

Villámhárítónak vagyon a templomon.

Mert miként az égen csupán egy nap süthet,

Úgy a mennykő is csak egy toronyba üthet ...

S mire a sok között itten megtalálja

Az igazit, — régen kiment a szuflája.

S aztán az öreg huszár elmeséli, hogy kötött szövetséget egy fiatal özvegy az ördöggel, s azt becsapva építette meg a templomot. — A legenda a megcsalt ördög mondanakörének egyik kedves idillje.

A „Kossuth bestiákat” 1851-ben ideiglenes szabadságra bocsátották s visszatérhettek hazájukba. Megszabadulva az osztrák kényszerkatonaságtól, Virághalmi is úgy tett, mint akkor oly sokan mások is — igyekezett eltűnni egy ideig a figyelő szemek elől és a közélet színteréről. Ezért egy eldugott kis bakonyi faluban, de Győrhez mégis viszonylag közel, Nagydémen vállalt nevelői állást, a Szabadhegyi családnál. Tizenkét éven át húzódott meg itt és volt melegen otthona s tisztességes megélhetése ennél a családnál. Itt kezdte el komolyabb irodalmi tevékenységét és itt írta meg nagyobb lélegzetű regényeit. Első kisebb írásai a *Vasárnapi Újság*ban s jóízű, apróbb humoros karcolatai az *Ústökös*ben jelentek meg. Ekkor figyelt fel rá Jókai s egyúttal be is mutatta a magyar olvasóközönségnek.

Megindult 1857-ben a Győri Közlöny című lap kitűnő munkatársi gárdával: Thaly Kálmán, Xántus János, Vas Gereben, Kovács Pál, Römer Flóris, Ráth Károly és mások írásait közli; ennek a tábornak lesz egyszerű katonájává rögtön Virághalmi Ferenc is. A lap folytatásokban jelenteti meg *Egy kivándorlott naplója* című hosszabb lélegzetű elbeszélését.

Valószerűsíthető az, hogy Virághalmi tudatta először a hazai közönséggel, hogy mi az alumínium. A Győri Közlöny 1858. évi évfolyamában kétrészes folytatásban olvasható egy értekezése, bizonyos fajta újonnan felfedezett ércről. Ezt az ércet ő *timany*nak nevezi értekezésében, s ez szerinte igen nehezen „éle nyúl”. De amit gyártanak belőle, az nagyon jól használható és tartós portéka. Éppen ezért igen nagy jövőt jósolt ennek az ércknek. E jóslatnak már mi vagyunk hasznélvezői és bekövetkezésének tanúi.

Virághalmi irodalmi munkásságában gazdag termésű esztendő az 1859-ik, amikor két regénye is megjelent Győrben. Már az 1858-as évfolyamában hozta a Győri Közlöny folytatásokban *A fegyverkovács* című regényét. Ez 1859-ben könyvalakban is megjelent, sőt az 1859-ik évi tavaszi színiévadban színpadra alkalmazva Hegedűs Lajos színtársulata is előadta, hogy az anyagilag nagyon rossz színiévadban helyi szerző darabjával próbáljon kasszasikert elérni. A színpadi átdolgozást Pápán is előadták később.

A Győri Közlöny 1859. évfolyama folytatásokban közli *A tiszteletes úr leánya* című elbeszélését, s még ugyanebben az évben megjelent *Török világ Győrben* című kétkötetes regénye. Ezt is átdolgozták színpadra (5 felvonásos dráma lett belőle) és az 1859/60. évi színiévadban Hidassí Elek színtársulata adta elő. A Vasárnapi Újság 1859-i évfolyamában útirajzai jelentek meg, képekkel, *Felső vasvármegyei képek* címmel. Közli Lékavár, Borostyánkő, Tarcali fürdő, Felső Lő (Lövé), Szalonak, Rohoncz, Szombathely egykorú képeit.

Országosan ismert nevű író már, amikor megjelent 1862-ben utolsó nagy regénye, *A király védeneci* címmel, két kötetben. Ez a műve Könyves Kálmán koráról szól. A regénynek kis pikantériája az, hogy Kálmán király alakjában Ferenc József-re ismerünk, aki ebben az időben már próbált utat keresni a nemzettől való megbékélésre, és Virághalmi a messze történelemben visszavetített mondanivalón azt érzékelteti, hogy éppen azokból az emberekből lehetnek megbízható alattvalók, akiket azzal rágalmaznak, hogy lázadók. De csak akkor, ha maga az uralkodó is az alkotmány és a jog alapjára helyezkedik, s ezek szerint kormányoz bölcsen. Ne feledjük, hogy a regény megjelenése idején még a körvonalai sem bontakoznak a kiegészítésnek!

E regényének megjelentetése után elhagyta menedékhelyét, Nagydémet és Budapestre költözött, hogy ott személyesen is belekapcsolódjék az irodalmi életbe. Mivel magyarul és németül egyformán anyanyelvi szinten beszélt, a *Pester Lloyd*nak lett belső munkatársa. Ebben a lapban közölte Jókainak több általa lefordított munkáját és írt a magyar irodalmi élet eseményeiről. Később megvált ettől a laptól és az *Ungarischer Lloyd* munkatársa lett, itt is hasonló munkálkodást fejtve ki, mint előző munkahelyén. Ezek mellett külföldi lapokba is dolgozott, ismertetve a magyar irodalom általa érdemesnek tartott termékeit.

Budapesten nősült meg, feleségül véve 1864. április 10-én Ubrankovics Konstantinát Veresegyházáról. Lakásuk kedvelt találkozóhelye volt a fiatalabb írónak, akik kedvelték a mindig vidám kedélyű, ízes beszédű házigazdát, az országosan ismert író.

Az alkotmányos élet helyreállításával szerepet vállalt a politikai közéletben is. Engedve szűkebb pátriája, Győr vármegye hívásának, elfogadta a megyei második aljegyzői állásra való megválasztását és ebben a minőségben szolgált, a honvédelmi minisztérium megszervezéséig. Amikor 1868-ban újjászervezték a magyar honvédséget és megalakult külön is a magyar honvédelmi minisztérium, elismerték Virághalminak a szabadságharcban megszerzett honvéd századosi rangját s a pesti első honvédszászlóalj I. osztályú gyalogsági századosává nevezték ki, 1200 forint fizetéssel. Ettől az időtől kezdve csak szórva-nyosan jelentek meg írásai, közleményei. Nagyobb lélegzetű munkát nem is írt többé. Kisebb tréfás karcolatait az *Üstökös* című élc lap közölte. Még 1868-ban jelent meg a Magyarország és a Nagyvilág című folyóiratban *A bekvártélyozott huszár* című költeménye, melyet nem kisebb művész illusztrált, mint Munkácsy Mihály.

Van azonban ebből a korszakából is két érdekes adatunk, mely azt mutatja, hogy mennyire ismert és elismert egyéniség volt ő. A képviselőház 1870. február 18-án megtartott ülésén, a vallás és közoktatásügyi minisztérium költségvetésének vitájában az ország legnagyobb írója, Jókai is beszédet mondott. Ebben a beszédében síkra szállott a teljes vallásszabadság mellett, meglehetősen bírálta a magyar kormánynak egyes, a magyarországi zsidóságot érintő lépéseit és kifejezésre juttatta azt a határozott véleményét, hogy az állam semmiféle módon nem avatkozhat bele a vallásfelekezet belügyeibe. Hasonló módon bírálattal illették a kormányt Ghyczy Kálmán és Zsedényi Ede is. Az ezt követő napokban a Hon című lap hírt adott arról, hogy a vallásszabadság melletti országgyűlési fellépésük elismeréseképpen e három képviselőt a nagyközönség és az ifjúság fáklyásmenettel óhajtja megtisztelni. A február 23-án este megtartott fáklyásmenetről a Hon február 24-i esti kiadása közölt részletes beszámolót. Ebből megtudjuk, hogy ennek az ünneplő menetnek a szónoka Virághalmi Ferenc volt. Jókai válaszából sajnos csak utalásokat vehetünk ki. Virághalmi beszédét részletesen nem ismerjük.

A másik érdekes esemény, 1871. július 22-én a Városliget melletti Amerikavendéglőben rendezett honvédtiszti búcsúestélyen történt. „Terstyánszky ezredes, a budai 63-ik zászlóalj népszerű parancsnokát búcsúztatták dandárnokká történt kinevezetése és Kassára áthelyeztetése alkalmából. A kiváló magyar katona és nemes magyar hazafi szeretetteljes búcsúztatásán, egykori közöszeredeből, a József ezredből is sokan megjelentek, volt tisztársai. A gyújtó felköszöntöket és megható búcsúztatást érdekes *nyilatkozat* aláírásával koronázták be. Az összes jelen volt honvéd törzstisztek és főtisztek aláírták ugyanis a volt 48-as honvédtiszt, regényes életű, izzó magyar hazafiságú, irodalmi munkásságával is feltűnt Virághalmi százados úr által bemutatott, a magyar nyelv terjesztésére vonatkozó nyilatkozatot: — erkölcsi kötelezettséget vállalván arra nézve az aláírók, hogy bárhol és bárminő alkalommal e városban és e hazában a magyar nyelvnek fog előnyt adni és csak azokhoz fog idegen nyelven szólni, aki — külföldi lévén — anyanyelvünket nem érti! — Az izzó magyar Virághalmi százados által szerkesztett fogadalomnak, úgy látszik, volt valami sajnálatos időszerűsége.” (Móricz P.: A magyar királyi honvéd 1868—1913. p. 52.)

Családi életéről még annyit tudunk, hogy első feleségét 1866-ban elvesztve, másodszor is megházasodott Budapesten 1869-ben, amikor nőül vette Reischer Irmát. Első feleségétől egy fia, a másodiktól egy leánya született. Leszármazói ma is élnek.

Érezve testi erejének hanyatlását és egészségének fokozatos romlását, 1874-ben kérte nyugdíjazását. Közvetlenül a nyugdíjazása előtti években Tatatóvároson szolgált, a 39-es honvédeknel. Ekkor újra írni kezdett. Utazgatott is. Ebben az időszakban jelentek meg nagyobb elbeszélései: *Mari*, *a szép szatócsné*, valamint *A háromdob utcai szerelem*. Befejezett egy két kötetre tervezett társadalmi regényt is, melynek *Élő hazugságok* címet adta. Már sajtó alá rendezte, amikor közreadásában megakadályozta a halál.

Celldömölkön volt látogatóban jó barátainál, így Hollósy Jusztinián dömölki apátúrnál, s itt következett be váratlan korai halála.

A győri Kisfaludy Kör 1927-ben még felolvasást rendezett az író emlékének. Akkor még voltak, akik ismerték és emlékeztek reá. S arra a szokására is, hogy szelídített tyúkjával sétálgatott a városban. A kis szárnyas kutyaként kísérte, s ha valakivel megállt gazdája beszélgetni, békésen kapirgálni kezdett körülötte. Ha elmaradt a buzgó tevékenysége közben, gazdája füttyszavára repesve futott utána.

Virághalmi Ferenc hű sáfára volt a rábízott talentumoknak. Becsülettel, minden áldozatra kész szívvel, lélekkel, szellemmel, egész emberségével — híven szolgálta a hazát tollal és karddal. Méltó arra, hogy a késő utókor megemlékezzék róla.

A GIMNAZISTA KODÁLY a nagyszombati értesítők tükrében

Kodály Zoltán koraérett lángész volt. A világ nagy muzsikusai között is azok közül való, akik már kamaszkorukban írt műveikkel hatalmas életművük sokszínű szivárványát csillogtatták meg. Szabolcsi Bence magisztrális tanulmánya ábrázolta eddig megfelelő megjelenítő erővel, átszellemült beleéléssel azt a mikrokozmoszt, amely a 10 és 18 év közötti föleszmélés és erőgyűjtés korszaka volt.¹ Valószínű, ha alaposabban megismerjük, méltán fogjuk Kodály első alkotó korszakának nevezni.

Az eddigi kutatás túlzottan figyelmen kívül hagyta a nagyszombati gimnáziumi évek tényeit és adatait. A korábbi Galánta jobban előtérbe került, ő maga is többet hivatkozott rá. Nagyszombatban készült korai műveit, első alkotásait szűk körben, a gimnáziumban adták elő, országos megismerésük nem-egyszer Kodály élete derekára esett, azokat nem egy esetben csak évtizedek múlva, átdolgozva bocsátotta közre.

A nagyszombati érseki katolikus gimnázium iskolai értesítői,² mint a régi iskolai értesítők általában, részletesen közlik az iskola történetét, egy-egy tanév hivatalos és társadalmi életére vonatkozó eseményeit, a tanterv előírásait, a tantárgyak osztályonkénti tagolását, a használatos tankönyvek jegyzékét, a tanárok és tanulók névsorát, sőt az írásbeli dolgozatok címét és az önképző-köri élet naptárát. Mindez a dokumentumanyag a kisvárosba kerülő, történelmi múltú és dunai népi háttérű környezetben egyre biztosabban helytálló és tehetségét fokozatosan kibontó diák életének döntő szakaszára sok mozaikszerű adatot tartalmaz. Ezek egységes képbe való összeállítása és a későbbi művekre való utalása hozzájárulhat a modern magyar zene Bartók melletti óriásának alaposabb megismeréséhez.

Ma már a Csehszlovákiába látogató magyaroknak készült legújabb két útikalauz is, mint a város történelmi nevezetességére, hívja föl a figyelmet a diák Kodály ott megkezdett zeneszerzői tevékenységére: „Ne menjen feledésbe, hogy a gimnazista Kodály Zoltán annak idején sokat ministrált a dőmban, 15 éves volt, amikor a Stabat Matert komponálta, ezt a dőmban húsvétkor még ma is szokták énekelni. Kodály Zoltán a nagyszombati gimnáziumban évekig tanult.” „Itt érettségizett Kodály Zoltán, aki tizenöt éves korában Nagyszombatban már megkomponálta Stabat Materét. Ezt húsvét idején még ma is sokszor éneklék a nagyszombati dőmban.”³

Nagyszombat a magyar történelem és művelődés köztudomásúan egyik legjelentősebb városa. A Pozsonytól 47 kilométerre fekvő és a Morva- és Csehországba vezető úton kulcs helyzettel rendelkező települést IV. Béla emelte városi rangra. Nagy Lajos és Zsigmond is kiváltságokkal látta el. A mohácsi vész után, 1543-ban az esztergomi érsekség székhelye lett és az maradt 1622-ig. Oláh Miklós 1554-ben akadémia-t alapított itt, Pázmány Péter pedig 1635-ben itt létesítette az 1772-ben Budára költöztetett egyetemet. Telegdi Miklós itt állította fel az ország első katolikus nyomdáját, amely a magyarokon kívül szlovák és német nyelvű könyveket is adott ki. A magyar hadtörténet olyan nagyjai, mint Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc és Guyon Richárd haditettei fűződnek a város nevéhez. De nemcsak a magyar, hanem a szlovák történelemnek is fontos szervezete létesült itt. A. Bernolák és J. Fándly 1793-ban itt alapította a Szlovák Tudományos Társaságot.

A gimnáziumnak azt az épületét, amelybe a kisdíák Kodályt 1892-ben beírták, 1648-ban építették. Ez az esztergomi érsekség egyetlen gimnáziuma volt. Tanárai között a magyar tudományosságának olyan nagyságai tanítottak, mint Szántó Arator István, Telegdi Miklós, Pécsi Lukács, Monoszlói András, Káldi György, Katona István, Wágner Károly, Szentiványi Márton, Hell Miksa, Fraknói Vilmos, Pór Antal és Bodnár Zsigmond. Az iskola egyik értesítője a tanintézet dicsőségének tartja, hogy híven teljesítette a két fő feladatát, a vallásos

nevelést és e vegyes nyelvű vidéken a magyar nyelv terjesztését. Ha végignézzük a Kodállyal egy osztályba járó diákok névsorát, abban történelmi nevű szlovák és cseh családok gyermekeinek neve fordul elő. (Hogy csak néhányat említsünk: Gajda, Hodzsa, Jelínek, Prohászka, Šrobár, Svoboda.) Kodály később sajnálta, hogy a magyarosítás olyan erővel folyt, hogy diákkorában nem tudott szlovákuul megtanulni, így Bartókkal együtt könyvből kellett később elsajátítaniuk a szlovák nyelvet, hogy népdalaikat összegyűjthessék. Ebben az időben pedig már működött az 1870-ben alapított Szent Adalbert Egyesület, a szlovákok tudományos akadémája.⁴

A Vaszary Kolos hercegrímás különleges figyelmével működő intézet annak ellenére, hogy a jezsuita rend tagjai sorából kerültek ki tanárai, az előírt valóságoktatás aránylag csekély óraszámai mellett különleges figyelmet fordított olyan tantárgyakra, mint a magyar, latin és a görög irodalom, a világtörténet, a politikai földrajz, a magyar történelem, és olyan rendkívüli tárgyakra, mint a francia. Kodály érdemjegyeit vizsgálva érthetővé válik egész életében különös gonddal gyakorolt testedzése, hiszen IV-es és V-es korában „Testgyakorlás”-ból az akkor lehető legrosszabb jegye volt: 2-es! VI-ban magaviseletből volt 2-es, ki nem derített okok miatt. Még föltűnőbb, hogy V-ben történelemből és VI-ban magyar nyelvből szintén 2-est kapott. Mindez mélyen sérthette önértéket, mert VII-ben és VIII-ban az értesítőben vastagbetűs tiszta jeles. Az egyes tantárgyak osztályonkénti tantervét átnézve föltűnik az antik történelem, a görög és a latin művelődés, a modern világtörténet rendkívül alapos és elfogulatlan előírása. A magyar történelem függetlenségi és szabadságharcaira is bőségesen jut sok fejezet. Figyelemre méltó az írásbeli dolgozatok között több olyan cím, amely későbbi Kodály-művek tárgyával és címével egyezik. Ilyen ötödikben Berzsenyi kilenc ódája, közöttük „A magyarokhoz”, valamint Virág Benedek ódája. Visszatérő téma Zrínyi élete és életműve. Több dolgozat foglalkozik a székely népballadák és a kuruc költészet témáival. Magyar tankönyvei között ma is elsőrangú forrásművek akadnak, így Horváth Cyrill: „A magyar nemzeti irodalom története. A régi magyar irodalom nagyobb vonásokban” és egy másik: Greguss-Beóthy: „Magyar balladák”. Az énekórán állandó program: régi magyar egyházi énekek gyakorlása, közöttük a Boldogasszony anyánk, Angyaloknak nagyságos asszonya. Szinte kísérteties az egyik írásbeli dolgozat címe: Nyári est. Kodály szorgalmasan részt vett a görög órákon, az Odüsszeia és az Iliász olvasása négy éven át folyt. A rendkívüli tárgyak közül a francia nyelv hatása volt a legmaradandóbb. Hetedik-es-nyolcadikos korában közölte az iskolai értesítő az egyik tanár, Marton József „Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták” című, 1900-ban könyvformában is megjelent értekezését, a francia felvilágosodás íróinak egyházi ember részéről szokatlanul részletes bemutatását és Bessenyeire és társaira gyakorolt ösztönző hatásuk elemzését. Kodálynak, az emberi jogok életén át derék és bátor bajnokának bizonyára ezekbe az évekbe nyúlhatnak vissza első találkozásai és élményei a francia szellemmel, amelynek rokonságát a magyar géniusszal olyan szépen hangsúlyozta.

1900. május 14., 15., 16., és 18. volt az írásbeli és június 9., 11., 12. és 13. a szóbeli érettségi időpontja. Érettségi biztos Pirchala Imre pozsonyi főigazgató volt, kiváló latin tankönyvek szerzője. 45 tanulóból 8 érett jelesen, közöttük természetesen Kodály is. Fennmaradtak érettségi tételei. Ezek a következők voltak:

Magyarból: 1. Foglaljuk össze azon tényezőket, melyek irodalmunk életének majdnem ezeréves folyamán a magyar szellemet fejlesztették és táplálták a katolikus egyházba lépéstől egészen a modern irányokig, szóval a magyar szellemi élet fejlődését. 2. Hunyadi Mátyás király politikája, céljai és uralkodásának eredményei. — **Latinból:** Cicerónak Archias költő mellett mondott beszéde. Fordítás magyarból latinra. — **Görögből:** Homer Iliad. V. 318–347. Fordítás görögből magyarra. — **Németből:** Über Homers Perspective. Fordítás magyarból németre.

Érdemes följegyezni hetedik-es és nyolcadikos korából tanárainak nevét: Helcz János (politikai földrajz és történelem), Lőrincz Gyula (latin), Kóhalmi József (magyar), Mutschenbacher Gyula (német), Uhlárik János (görög), Ürményi László (magyar) és kedvenc tanára, a hittan, ének és zene előadója, Toldy Béla.

Bár már hetedikes korában szerepelt iskolai ünnepélyeken triójával és quartettjével, igazi kiugrása a nyolcadikban történt. A nemrégiben érkezett mozgékony fiatal magyar tanár, Ürményi László elnökletével 1899. szeptember 2-i ülésén a Pázmány Önképzőkör Kodály Zoltánt választotta meg főjegyzőjének. Évi beszámolójában a következő olvasható: „Legkiemelkedőbb ténye a kör működésének az irodalmi pályázat volt. Ft. Uhlárik János dr. tanár úr pályátételére „Párhuzam Vergilius Aeneise és a homéroszi eposzok között” beérkezett három mű. A díjat Kodály Zoltán VIII. o. t. nyerte meg.” De föl van sorolva „a kör jeles szavalói” között, azonkívül „a felülbíráló bizottság” tagjai között is, ezeknek föladata volt a kör szellemi és anyagi fölvirágoztatása... és hogy társaiknak jó példával szolgáljanak.

A diák Kodály zene iránti érdeklődésének eredetéről ezt vallotta egy nyilatkozatában: „Nagyszombati gimnazista koromban gyakran fölmentem a székesegyház orgonakarzatára, ahol két szekrényben mindenféle írott kották, misék, oratóriumok voltak fölhalmozva. Ezek a pozsonyi Zeneegyesületből, mely a múlt század harmincas évei táján oszlott föl, kerültek oda. Ott találtam az első partitúrát, ami életemben kezembe került: Beethoven C-dúr miséjét. Áhítattal merültem bele és egy emberöltő kellett hozzá, míg valóra vált a gimnazista titkos vágya: saját elgondolása szerint megszólaltatni a zseniális és érdemtelenül elhanyagolt művet. Tízéves koromban kerültem Nagyszombatba az érseki gimnáziumba. Ott kezdtem el hegedülni tanulni egy templomi zenésztől.” — Saját akkori műveiről pedig ezt mondta: „Első szerzeményem egy nyitány volt, amit a gimnázium zenekara adott elő, az intézetnek még a jezsuiták idejéből fennmaradt színházában. Toldy Béla főtisztelendő úr vezényelt és neki dedikáltam Pange lingua című vegyeskari szerzeményemet. Egy Ave Mariát is írtam és az akkori székesegyházi karnagynak, a jó öreg Matzenauernak a fiai nagyobb tekintély okából ráírtak valami német nevet és becsempészték a kórusra a kéziratot. Az öreg azonban kijelentette, hogy a szerzőt nem ismeri. Írtam egy offertoriumot is, de ez meg nehéznek találtatott.”⁵

Itt említett kedvenc tanárán, Toldy Bélán kívül ebben az időben osztálytársa, Schneider Miklós volt legjobb ösztönzője és egyúttal legjobb barátja. Trnavský-Schneider Mikulás (1881—1958) a szlovák zene népi megújulásának éppolyan vezéregyénisége, mint Kodály a magyarénak. Mikulás Moyzes, Milan Lichard és Ján Bella társaságában ők a szlovák nemzeti zene első nagy nemzedéke. Trnavský-Schneider 1909-től a nagyszombati székesegyház karnagya és zenészet felügyelője, már 1904-ben jelentek meg szlovák népdalfeldolgozásai, számos szimfonikus művet, szonátát, hegedűversenyt, dalsorozatot írt.⁶ Róla Kodály így emlékezett meg: „Nagyszombatban kedves iskolatársam volt Trnavský-Schneider Miklós, a későbbi székesegyházi karnagy és zenei kormánybiztos, akivel a Zeneakadémián eltöltött tanulóévek során is gyakran találkoztam.”⁷ Schneider Miklós és Matzenauer Béla, valamint Vancsó Lajos és maga Kodály mutatta be a hetedikes zeneszerző 1. és 2. hegedűre, violára és gordonkára írt „F-dúr vonósnégyes”-ét, majd Kodály, Schneider és Vancsó adta elő az 1. és 2. hegedűre és violára írt „Es-dúr vonóshármas”-át 1899. február 14-én, amikor Kodály még az ifjúsági zenekarban is játszott. Egy más alkalommal egy Morus Tamásról írt drámát adtak elő a diákok, ennek végére Morus kivégzési jelenetéhez Kodály írt gyászindulót.

Molnár Antal a 15 éves zeneszerzőnek egy nyitányt, öt Tantum ergót, egy Pange linguát, egy Offertoriumot és egy Ave Mariát tulajdonít.⁹ A Zenei lexikon szerint egy-egy Ave Maria íródott énekekre és zongorára, énekekre és vonószenekarra, miserészletek vegyeskarrá és orgonára, 1897 után pedig egy d-moll nyitány zenekarra, egy vegyeskar-orgona Ave Maria, és maradtak fenn zongoradarabok is. Férfikarra írt Stabat Materét Trnavský-Schneider írta át. De korai vázlataira vezethetők vissza következő művei: a Pange lingua (1932. Toldy Bélának dedikálva), a Tantum ergo, az Ave Maria (1935), a Budavári Te Deum és a Sík Sándor szövegére írt Te Deum (1962), diákkori óslémény lehet Nausikaa éneke, a Horatii Carmen II. 10, a Hegyi éjszakák (1902), a Nyári est (1906), sőt talán diákkori olvasmány emléke a Notre Dame-i toronyőr (1902). A nagyszombati gimnáziumban olyan Zrínyi-kultusz vette körül, hogy szinte lehetetlen nem ott keresni a Zrínyi szözata ősforrását. Az Elkészt melódiák, különösen Ba-

lassi, Virág, Csokonai, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Kölcsey és Vörösmarty valószínűleg még a nagyszombati gimnázium elmélyült régi magyar irodalmi tanulmányaiban gyökereznek.

Mindezekre az adatokra a nagyszombati értesítők kiaknázatlan kötetei hívták föl a figyelmet. A további kutatás így többet foglalkozhat a 15–18 éves Kodály alkotó tevékenységével.

Jegyzetek: 1. Szabolcsi Bence: A nagyszombati diák. Kodály Zoltán ifjúsága. Zenetudományi Tanulmányok. VI. Kodály Zoltán 75. születésnapjára. Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp. 1957. 15–20. — 2. A nagyszombati kath. érseki főgimnázium értesítője az 1892–93. tanév végén, és végig az 1899–1900. tanévig. — 3. Csehszlovákia. Írta Szombathy Viktor. Bp. 1973. 447. és Szlovákiai utazások, uő. 1975. 62. — 4. Horváth Zoltán: A nagyszombati kath. érseki főgimnázium története. A nagyszombati kath. érseki főgimnázium értesítője, az 1894–95. tanévre. 1–224. és 234–236. — 5. A nagyszombati érseki főgimnázium ifjúsági színházától a milánói Scaláiig. Beszélgetés Kodály Zoltánnal 50. születésnapja alkalmából. Írta Váradi Miklós, Prágai Magyar Hírlap 1932. dec. 25. 125. — 6. Zenei Lexikon III. 316. — 7. Prágai Magyar Hírlap. Id. m. — 8. Gál István: Kodály nagyszombati gyászindulója Morus Tamás tiszteletére. Irodalmi Szemle (Bratislava–Pozsony). 1969. 86. — 9. Molnár Antal. Írások a zenéről. Válogatott cikkek és tanulmányok. Sajtó alá rend. és jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Bp. 1961. 74.

HÉDERVÁRI PÉTER

A JORDÁN KETTÉVÁLÁSA ÉS A VÍZÖZÖN

Józsue Könyvében találunk egy rendkívül érdekes momentumot, amely (ha nem képletesen értendő, hanem valóban egy szokatlan természeti eseményről szól), tudományos magyarázatot igényel. Izrael fiai előtt, amint a frigyládaival a Jordán partjaihoz értek, a víz kettévált, s ők — akárcsak korábban, a tengeren való átkelésnél (erre következő cikkemben térek vissza) — ezúttal is száraz lábbal mentek át a folyó medrén. Idézzünk néhány sort a Bibliából:

„15. És a mint a láda hordozói a Jordánhoz jutának, és a ládahordozó papok bemárták lábaikat a víznek szélébe...

16. Megáll a víz, a mely felülről foly vala alá, és áll a rakásban, nagy messzire Ádám városánál, a mely Czarthan mellett vala; a pusza tengere, a Sóstenger felé az aláfoló víz pedig egészen elfuta, és általméne a nép Jérikhó előtt.

17. A papok pedig, az Úr frigyládájának hordozói, ott állának a szárazon a Jordán közepébe bátorsággal, és az egész Izráel szárazon megy vala át, mindaddig, míg az egész nép teljesen általméne a Jordánon.” (Józsue Könyve, 3.)

„13. Mintegy negyven ezernyi fegyveres vitéz ment vala át az Úr előtt a harcra, Jérikhónak sík mezejére...

18. És lőn, hogy a mint a papok, az Úr frigyládájának hordozói, feljöttek vala a Jordán közepéből, és érintik vala a papok talpai a szárazt: visszatére a Jordán vize az ő helyére, és folyt vala, mint az előtt, minden partja felett.” (Józsue Könyve, 4.)

A Jordánról meg kell említenünk, hogy medre mélyebben fekszik, mint a tenger szintje. Vízét azok a patakok biztosítják, amelyek a 2860 méter magas Hermon-hegyről erednek, maga a folyó azonban, főként a két felső folyás egyesülése után, mindvégig a holt-tengeri árokban marad, ebben a szurdokszzerű, mély völgyben, amely napjainkban is élénk tektonikai mozgások színtere. Amint korábbi cikkeink egyikében (1) már említettük, a holt-tengeri ároktól keletre levő területek északkelet felé mozognak az ároktól nyugatra levő vidékhez viszonyítva (balkezes jellegű elmozdulás). Ez az évi néhány centiméteres rendű mozgás időnként, egy-egy földrengés alkalmával, hirtelen felélénkül és akár méteres rendű „ugrásokba” megy át. Az ilyen „ugrások” viszont a másodperc törtrésze alatt játszódhatnak le.

A Józsué Könyvében leírt esemény, a Jordán vízének „kettéválasztása” könnyen értelmezhető egy földcsuszamlás, földomlás hatásával, amelyet — esetleg — egy földrengés idézett elő. Az omlás során a folyó vizébe jutott törmelékanyag természetes eredetű gátat hozott létre, amely mögött (vagyis amellyel a folyó felső szakasza irányában) a víz fokozatosan felgyülemlett. A Biblia szerint hatalmas tömeg: negyvenezer ember kelt át ekkor száraz lábbal a folyó medrén (vagyis a gát alatt, az alsó szakasz irányába eső részen), amihez nyilván hosszabb időre, esetleg több napra volt szükség. Sőt, Isten parancsa értelmében még ahhoz is volt idő, hogy az átkelés emlékére tizenkét kiválasztott férfi nagy köveket gyűjtsön a Jordán medréből, hogy azokból azután emlékmű készülhessen. Később azonban (Józsué Könyve, 4,18) a víz végül is átszakította a gátat (vagy egy földrengés, esetleg az első rengés valamely erősebb utórengése szakította át azt), s a víz visszatért korábbi medrébe.

Hasonló példánk van Indonéziából. 1950—2220 évvel előttünk (a pontos időadat nem ismert), a bandungi síkság határánál kitört a Tangkuban Prahú vulkán és ennek következtében hegyomlás támadt. A törmelék eltorlaszolta a Tarum folyó medrét és a természet-formálta gát mögött egy új, időleges tó képződött. Később azonban a gát átszakadt és a folyó, áradatszerű hevesseggel, visszazúdult korábbi medrébe.

A Jordánon történt átkelés egy különleges szempont miatt komoly jelentőségre tesz szert. Felvetődik ugyanis a kérdés: *milyen irányból keresztelték a folyó völgyét?* Nyugatról haladtak-e keletre, avagy keletről nyugatra?

Az ember az első pillanatban hajlandó lenne arra gondolni, hogy nyugat felől érték el a Jordánt, hiszen Izrael népe a *Jordántól nyugatra levő Egyiptomból érkezett*. Eközben érintették a Sinai-félszigetet, illetőleg keresztülhaladtak rajta. Az a felfogás, amely szerint a kinyilatkoztatás a Sinai-hegyen történt volna, vagyis a Sinai-félsziget déli részén, egybehangzik ezzel a gondolattal. Csakhogy ebben az esetben a Negev-sivatagon át, vagy a Földközi-tenger partvidéke mentén haladhattak volna tovább Jerikó felé és nem kellett volna keresztülhaladniuk a Jordán-völgyén, hiszen Jerikó a Jordán folyótól nyolc kilométerre *nyugatra*, a mai Jerikótól (Er-Rihától) mintegy másfél kilométerre délre feküdt.

A *Jordánt csak abban az esetben keresztelheték tehát, ha nem nyugat, hanem kelet felől érkeztek a folyó partjához*. Ez a megállapítás teljes mértékben összhangban áll azzal, a korábbi cikkeink egyikével (1) már kifejtett véleményemmel, amely szerint a *kinyilatkoztatásra a Halá-'l-Bedr nevű vulkánnál került sor, messze délkeletre a Jordán völgyétől, az An-Nafud-sivatag belsejében, az Arab-félsziget területén*. Már említettük, hogy ennek a hegynek koordinátái: 27° 15' északi szélesség és a 37° 12' keleti hosszúság.

A mondottakból tehát az következik, hogy Egyiptom elhagyása után Izrael népe nem halad azonnal a Szentföld felé, hanem alaposan eltévedt és bekeveredett az An-Nafud-sivatag földjére. Ez indokolja, miért tartott oly hosszú ideig a vándorlás, jóllehet a 40 éves időadat túlzásnak tetszik. Csak a Halá-'l-Bedr vulkántól, a kinyilatkoztatás helyétől visszatérőben keresztelték a Jordánt és érték Jerikó közelébe.

Térjünk most át a *vízözön* kérdésére. Ennek az eseménynek az emléke, amint az köztudott, nemcsak az ókori Palesztinából és viszonylag közelebbi környezetéből ismeretes, hanem a világ számos más területéről is.

Mindenekelőtt az az alapvető és tudományos szempontból mindmáig kielégítően meg nem oldott probléma vetődik föl, hogy *egyetlen*, rendkívüli méretű esőzések által előidézett áradási periódusról volt-e szó, amely a földkerekség igen jelentős részét érintette (esetleg többé-kevésbé egyidejűleg, amin néhány évtizednyi időtartamot értünk), — avagy több, esetleg igen nagyszámú árvízről, amelyeket évszázadok, talán évezredek választottak el egymástól. Bár-hogy álljon is azonban ez a kérdés, *azt úgyszólván teljesen kétségtelennek tekinthetjük, hogy a földtörténet legutóbbi tiz-tizenkét ezer évében legalább egy alkalommal csakugyan volt egy hatalmas méretű áradás, amelyet óriási esőzések idéztek elő*. Ennek emléke őrződött meg az emberiség képzeletében, és végső soron ez lehet az oka a világ legkülönbözőbb pontjából ismeretes vízözön-elbeszéléseknek.

A vízözön területi kiterjedését illetően két szélsőséges felfogás között kell választanunk (2). Vagy *globális* jelenségről volt szó, vagy pedig egy *szűkebb területet*, az úgynevezett „bibliai országokat” érintő eseményről, amelynek történetét a vándorló néptörzsek vitték magukkal és terjesztették el az egész világon. Nyilvánvaló azonban, hogy ez az utóbbi föltevés aligha fogadható el. Vízözön-elbeszéléseket ugyanis olyan területekről is ismerünk, ahová az ókori bibliai országok lakói bajosan juthattak volna el, még azt is figyelembe véve, hogy közöttük kitűnő hajósok is akadtak. Vízözön-elbeszéléseket ismerünk például Új-Zélandból, Alaszkából, a Tűzföldről és Ausztráliából is.

Az egyik legrégebbi vízözön-elbeszélés kétségtávol az, amelyet a Bibliából, Noéval kapcsolatban ismerünk. Ennek magva Mezopotámiából származik.

Amikor feltárták Ashurbanipal (i. e. 668–633) ninivei könyvtárának romjait, és megfejtették az agyagtáblákba rótt szövegeket, kitűnt, hogy a babiloni vízözön-legenda igen nagymértékben emlékeztet a bibliaira. Hőst Utnapishtim-nek hívják és a történet a Gilgames-eposz egyik jelentős részét alkotja. Mindkét elbeszélés visszavezethető azonban a mezopotámiai, mintegy 5400 évvel ezelőtt keletkezett legendára, amely a sumérektől származik. (A sumérek i. e. mintegy 3500 évvel érkeztek Mezopotámiába, valószínűleg keletről, amennyiben nem voltak a terület őslakosai. Lukács Béla fizikus (3) szerint a korai sumér kronológia a vízözönt i. e. 3015 $\pm$ 60-ra teszi, tehát eszerint a legenda — D. B. Vitaliano (2) állításával ellentétben — „csak” mintegy 5000 éves lehet, nem pedig 5400.) A suméroknál a hőst Ziuszuddunak vagy Xisuthrusnak hívták.

Sok híve volt annak a gondolatnak, hogy a régi zsidók a vízözön-történetet akkor hallották, amikor Nebuchadnezzar (i. e. 605–562) idejében babiloni fogóságban voltak. A későbbi kutatásokból azonban kiderült, hogy már az i. e. 9. vagy 8. században leírták, tehát ez a feltevés nem tartható fenn tovább. Mások szerint a pátriárkák még abból az időből hozták magukkal a történetet, amikor Mezopotámiából elvándoroltak.

Mezopotámiát, mint egy hajdani vízözön területét, sokan valószínűtlennek vélték, minthogy — legalábbis napjainkban — az itteni esőzések nem eléggé erősek ahhoz, hogy árvizet keltsenek. Vitaliano szerint azonban ez a vélemény kétségbevonható. Egy folyó alsó szakaszán igenis lehetséges árvíz, ha a felső szakasz egész vízgyűjtő területe kap csapadékot és a folyó kellően hosszú. A Tigris és az Eufrátesz pedig elegendően hosszú ehhez. A régészeti anyagok tanúsága szerint valóban voltak árvizek e két folyó mentén, nem is egy alkalommal. Ur városánál például három méter vastag, árvi eredetű iszapréteget fedeztek föl. A kérdéses árvízre az i. e. negyedik évezredben került sor. Kish település közelében az i. e. 3000. évet nem sokkal követő időkben volt nagy árvíz; Fara városnál pedig a két időpont között, mikor is 60 centiméter vastag iszapréteg rakódott le. Végül említést érdemel a Ninive közelében lezajlott árvíz is (valószínűleg az Ur-i áradással egyidejűleg, vagy akörül). Ez alkalommal 180–210 centiméter vastag iszapréteg képződött. Eduard Suess bécsi geológus 1904-ben annak a nézetének adott hangot, hogy ezen áradások valamegyike esetleg még katasztrófálisabbá válhatott, ha vele egyidejűleg tájfűn támadt a Perzsa-öböl északnyugati végénél, s a szélvész visszaszorította a már amúgy is megduzzadt folyók vizét. A néhány évvel ezelőtti kelet-pakisztáni tájfűn példája mutatja, hogy ilyen tragikus események csakugyan bekövetkezhetnek keskenyebb vagy szélesebb tengeri öblökben. Suess továbbá feltételezte azt is, hogy egy földrengés is hozzájárulhatott a katasztrófa kiteljesedéséhez, főként akkor, ha ennek nyomán a felszín alatti vizek is feltörtek. Ez a feltevés is komoly figyelmet érdemel, mert a szóban forgó terület csakugyan erősen földrengéses és a nagy folyamok vidékén fellépő rengések nemegyszer szökőkutakhoz hasonlóan lökik a talajvizet a magasba. Ilyen tünetenyeket figyeltek meg például az Egyesült Államokban az 1811–12 években lezajlott Új Madrid-földrengések alkalmával. Az úgynevezett „földrengés-szökőkutak” rendszerint nem magasak, de sok órán át tartanak, még a fő-lökést követő időkben is (éppen ez az oka annak, hogy pontos magyarázatuk még nem ismert, hiszen egy-egy rengés néhányszor tíz másodperces időtartamú csupán és közvetlen mechanikai hatása, a talajrétegekre gyakorolt impulzuszerű nyomása ezt követően megszűnik). Ha az ilyen „szökőkutak” önmagukban nem is hozhatnak lét-

re jelentős áradást, mindenesetre hozzájárulhatnak a felszínre jutó vízmennyiség növeléséhez és ezt a körülményt sem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni.

A mezopotámiai ásatások tanúsága szerint az árvízi eredetű iszaprétegek nem voltak túlságosan vastagok. Ez arra mutat, hogy a különböző áradások nem tartottak sokáig és a víz nem volt mély. Kétséges tehát, hogy valóban ezek szolgáltathatták-e a mezopotámiai vízőzön-legendák alapját. D. B. Vitaliano mindenesetre úgy véli, hogy az i. e. negyedik évezredben Ur közelében lezajlott áradás (esetleg a feltételezett tájfunnal együtt) valóban jelentős mértékben hozzájárulhatott a legenda elterjedéséhez. Lehetséges, hogy ez a felfogás helyes, annak ellenére, hogy a víz mélysége nem volt nagy és az áradás nem volt tartós, de ez még mindig csak egy *lokális* eseménynek tekintendő, amely semmi esetre sem magyarázza meg a vízőzön-legendák széles körű elterjedését. Álláspontunk szerint a *globális* méretű áradás magyarázatához önmagában véve ez még kevés.

Keressünk tehát egy olyan jelenséget, amely az utóbbi tíz-, vagy tizenkétezer esztendőben játszódott le és az óceánok, tengerek szintjének *világméretű* emelkedését eredményezte. Ha van ilyen jelenség, akkor vele kapcsolatban a második feladatunk az, hogy megvizsgáljuk: vajon érintette-e ez valamilyen közvetett módon azokat a területeket is, amelyek az egyes világrészek belsejében, az óceán- vagy tengerpartoktól messze fekszenek.

Ahhoz, hogy a feladatot megoldjuk, csaknem *egymillió évvel* kell visszamennünk a múltba.

A földtörténet legutóbbi egymillió esztendejét a klímaviszonyok gyökeres megváltozása jellemezte. A korábbi meleg, majd mérsékelt meleg időszakot hűvösebb nyarak és enyhe, de gazdag csapadékú telek váltották föl. A télen lehullott sok hó a nyarak folyamán nem tudott mind elolvadni; ezáltal a szárazföldeken idővel egyre több és több belföldi jég- és hótakaró alakult ki és a magashegységi gleccserek fokozatosan előretörték a völgyek mélye felé. Így kezdődött a több jégkorszakból és a közöttük levő, enyhébb időjárással jellemzett jégszünetekből álló *eljegesedési periódus*, amelynek voltaképpen ma sincs vége még. (Ez idő szerint ugyanis egy hosszabb jégszünetben vagyunk, amelyet egyes számítások szerint mintegy 90 ezer év múlva újabb jégkorszak követ majd.) Mindezen alapvető éghajlati változások végső soron *csillagászati okokra* vezethetők vissza: a Föld pályaelemei ciklikusan változnak. Bizonyos esetekben ezek a változások úgy összegeződnek, hogy a Föld egyik vagy másik félgömbjén a helyzet kedvezővé válik a hűvös nyarak és enyhe telek fellépéséhez és sorozatos ismétlődéséhez, ami azután — a fentebb mondottak értelmében — eljegesedéshez vezet. Ezt az elméletet egyébként a szerb Milanovics dolgozta ki és a nemrégiben, századik életévében elhunyt világhírű magyar tudós, Bacsák György fejlesztette tovább.*

A szárazföldi jég- és hótakaró megnövekedése magával vonta a *világóceán szintjének lassú csökkenését*, hiszen a víztömeg, amely hóvá és jéggé fagyva a szárazföldeken rakódott le, a világóceánból származott. W. F. Tanner professzor (Florida, Állami Egyetem) közlése (4) szerint a világóceán szintje a legutóbbi egymillió évben sohasem volt jelentősen magasabb a jelenleginél. Egyes, nagyon hosszú ideig tartó jégszünetek alatt, ha a szárazföldi jégtömegből nem maradt meg több, mint amennyi jelenleg is van, a világóceán szintje a maival nagyjából egyenlő magasságú lehetett, de nem valószínű, hogy két méternél jobban meghaladta volna ezt. Legmagasabban abban a jégszünetben állott, amely körülbelül 120 ezer éve kezdődött és 100 ezer vagy 90 ezer esztendővel előttünk fejeződött be. Ettől az időponttól kezdve, amint az északi félteke szárazföldjeinek maga-

*Érdemes megjegyezni, hogy a legutóbbi eljegesedési periódus, amelynek kezdő fázisa csaknem egymillió évvel ezelőtt játszódott le, s amely 600 ezer esztendővel előttünk már egész Eurázsia és Észak-Amerika szubpoláris, sőt részben mérsékeltövi területeit is érintette — nem az első nagy eljegesedési periódus volt Földünk életében. Hatalmas arányú eljegesedésről tudunk például a karbon és a perm időszakokból (350–230 millió éve), de vannak nyoma egy még sokkal korábbi jeges időszaknak is.

sabb szélességek alatt fekvő területein mind vastagabbá vált a jégtakaró, a vízszint csökkenni kezdett. Mélypontját 30 ezer évvel ezelőtt érte el és ez az állapot 10 ezer éven át tartott. Ebben a szakaszban a világóceán szintje föltehetően 130 méterrel állt mélyebben, mint napjainkban. Ez volt a maximális eljegesedés időszaka.

20 ezer évvel előttünk az északi félgömb éghajlata megint javulni kezdett: újabb jégszínűtre került sor, ámbar ennek kiteljesedéséhez több ezer esztendőre volt szükség. Tanner szerint 20 ezer éve kezdődött meg a vízszint emelkedése és eleinte igen gyors ütemben zajlott. Mintegy 12 ezer éve a közepes vízszint már csak 40 méterrel állt alacsonyabban, mint napjainkban. Az emelkedés üteme most lelassult és 6000 évvel ezelőtt a vízszint nagyjából elérte a jelenlegi normális magasságot. A legutóbbi hat-hét évezred során csak kisebb, ± 2 méter rendű fluktuációkra került sor, egyenletes emelkedés helyett.

Tanner professzor kutatásaiból tehát az következik — amire levelében igen nyomtatékosan felhívta a figyelmet —, hogy a vízszint emelkedése a legutóbbi 12 ezer évben korántsem volt gyors ütemű, erőteljes mértékű, s még azok a fluktuációk is, amelyeket ismerünk (valószínűleg hatszor került sor erre) legalábbis évszázados rendűek voltak.

Tanner véleményével szemben áll egy másik floridai egyetem (a miami egyetem) kutatócsoportjának nézete, amelyet C. Emiliani professzor foglalt össze (5). A csoport vizsgálati eredményei szerint a tengerszint magasságában megtehetően erőteljes változásra került sor abban az időszakban, amely 12 200 évvel előttünk kezdődött és 11 000 éve fejeződött be. Emilianiék a középértéket, a 11 600 évet használják tanulmányuk további részében. Szerintük a jelentősebb mértékű fölmelegedés ekkoriban kezdődött az észak-amerikai kontinensen, de Újzélandon és Antarktisz nyugati részén is. A fölmelegedés oly gyors ütemű volt, hogy a Wisconsin és Michigan államok területén főlhalmozódott hatalmas jégtömeg megmozdult és az olvadékvízen mintegy lebegve, körülbelül 1000 év alatt 150 kilométerrel nyomult a Mexikói-öböl felé. Eközben hatalmas mennyiségű olvadékvíz került a Mississipp-i völgyébe. Véleményük szerint emiatt a világóceán szintje évenként egy vagy több deciméterrel emelkedett meg, ami azután a tenger- és óceánpartok menti települések aránylag gyors ütemű elöntéséhez vezetett volna.

Az alapvető ellentét a Tanner- és az Emiliani-féle felfogás között ott mutatkozik, hogy Tanner szerint — ismételjük — a legutóbbi 12 ezer évben a víz emelkedése lassú ütemben, Emiliani szerint gyorsan játszódott le. Hogy ketjük közül tulajdonképpen kinek is van igaza, azt ez idő szerint nem dönthetjük el — de a mi jelenlegi problémánk, a vízőlön-probléma szempontjából voltaképpen nem is döntő. Nyilvánvaló ugyanis, hogy még az Emiliani-féle álláspont érvényessége esetén sem tudnánk megmagyarázni, hogy egy évszázadokon át tartó folyamat (a vízszint emelkedése) miért jelentkezik a legkülönbözőbb vízőlön-legendákban nagy esőzések és az ezeket követő árvizek formájában?! Másrészt, miként éreztethette volna még egy évi néhány deciméteres óceán- és tengerparti vízszint-emelkedés is a hatását messze, benn a szárazföldeken? A megoldás minden valószínűség szerint nem közvetlenül a világóceán szintjének emelkedésében, hanem az ezzel (pontosabban az ezt előidéző okkal: a belföldi jégtömegek olvadásával) kapcsolatos jelenségcsoportban keresendő. A jégtömegek több évezredes, lassú olvadását és a világóceán szintjének lassú (vagy gyors?) emelkedését számos alkalommal és globális méretekben kísérelték impulzus-jellegű időjárási események.

A világóceán szintjének emelkedése a párolgási felület növekedésével járt. Következésképpen megnőtt a felhőképződés lehetősége, ami viszont fokozottabb csapadékhulláshoz vezetett. Másrészt az északi féltekén levő belföldi jégtömegek olvadásakor képződő olvadékvíz felduzzasztotta a folyókat, sőt azoknál a tavaknál is árvizekhez vezetett, amelyekbe egyik-másik ilyen, felduzzadt vízü folyó beleömlött. A tavak szintemelkedése természetesen szintén növelte a párolgási felület nagyságát és ez a tényező is hozzájárult ahhoz, hogy az éghajlat csapadékosabbá alakuljon. Nagyon valószínű azonban, hogy mindez nem játszódott le teljesen egyenletesen, hiszen más meteorológiai tényezők is szerephez juthattak, amelyek időnként gyorsították, időnként lassították a folyamatot.

Ezért tételezünk fel impulzus-jellegű időjárási eseményeket. Közrejátszhattak azonban még geológiai tényezők is. Ma már bizonyítottan tekinthető (6), hogy a nagy tűzhányók töréseket jelentős időjárási változások követik: legtöbbször lehűlés és a napfénytartalom csökkenése. A magasban kialakuló cirrusz-felhők (ezeknek kristályszemcséi a vulkáni hamuszemcsékre csapódnak ki, tehát nagy kitérések után megnő a cirrusz-felhők képződésének lehetősége) erősen gátolják a napfény szabad beözönlését a felszínre. A különösen nagy kitéréseket gyakran hatalmas esőzések is kísérik. Szóval, anélkül, hogy a kérdésnek ezzel a vonatkozásával részletesebben kívánnánk foglalkozni, bizonyosra vehetjük, hogy az időjárás alakulása soha nem volt egyenletes menetű, hanem mindig lehűlések és felmelegedések, esős és szárazabb időszakok váltakoztak egymással. De az esős időszakok, a párolgási felület megnövekedése révén, egyes esetekben valóban rendkívüliek voltak. Ezeknek egyike lehetett a vízözön, amelyet az északi félgömbön még az olvadákvizektől felduzzasztott folyók és tavak árvizei is kísérték. Minthogy pedig a világóceán szintjének emelkedéséről van szó, ami azt jelenti, hogy Ausztrália partjai mentén éppúgy emelkedett a víz, mint mondjuk Alaszkánál, ezért teljesen logikus feltételezni azt, hogy a párolgási felület növekedése a földkerekségnek úgyszólván valamennyi részén nagy és heves esőzésekhez vezetett. Ez nyilvánvalóan nem mindenütt történt ugyanabban az időben, de előbb-utóbb minden szárazföldi területen felléphettek erősen csapadékos időszakok és velük kapcsolatban árvizek is. Így érthető, miért ismeretesek vízözön-legendák a Tűzföldről éppúgy, mint Ausztráliából, vagy Észak-Amerikából.

Az elméleti fejtegetések után lássunk most konkrét példákat a legutóbbi néhány ezer esztendő jelentősebb éghajlatingadozásával kapcsolatban. (7) Az erősen esős időszakokat külön kihangsúlyozzuk, mert ezek egyike lehetett az, amelynek emlékét a vízözön-történetek megőrizték.

Észak-Perzsiában a régészek feltártak egy Anau nevű települést amelyet — megállapításaik szerint — az egykori lakosság több ízben is elhagyott, majd újra benépesített, mindig aszerint, hogy az éppen uralkodó éghajlat kedvezőtlenné, avagy kedvezővé alakult a számukra. Anau az erősen száraz éghajlatú ázsiai területeknek éppen a határövezetében fekszik. Feltételezik, hogy a hajdani lakosság mindig akkor hagyta el a települést, amikor az ottani klíma kezdett elviselhetetlenül szárazzá válni, s akkor tért vissza, amikor a jelentősebb esőzések időszakai kezdődtek. Ezt a megállapítást a geológiai üledékvizsgálatok is megerősítették, hiszen más jellegű üledékek képződnek egy igen száraz, s megint mások egy erősen nedves időszakban.

Anau őslakói i. e. 9000 körül jelentek meg, vagyis 11 ezer éve, amikor ugyan már alaposan előrehaladt Eurázsiaiában és Észak-Amerikában a belföldi jégtakaró olvadása, de még mindig hatalmas mennyiségű hó és jég feküdt a szárazföldeken. A lakosság megjelenését követő időben eleinte kedvezően csapadékos volt Anau környékén az időjárás, de később óriási szárazság kezdődött és a lakosság elvándorolt. Anau másodszori benépesülésére, tehát egy új csapadékos időjárásra i. e. 6000 körül került sor, harmadszori benépesülésére pedig i. e. 5200 és 5000 között. Ugyanebben az időszakban a Baltikum területe erős mértékben kezdett fölmelegedni. A melegedési hullám valamelyest i. e. 5000 után érte el csúcspontját. Ekkor a Baltikumban olyan meleg és csapadékos időjárás uralkodott, hogy ez lehetővé tette az olyan növény- és állatvilág meghonosodását is, amely napjainkban csak a mérsékelt és szubtrópusi égövekben található. Ezt az időszakot Littorina-periódusnak nevezik és i. e. 4050 táján ért véget. A Littorina-periódust követő Atlanti-időszak, amely i. e. 2650 körül fejeződött be, még melegebb és még csapadékosabb volt. Nemcsak magát a Baltikumot érintette, hanem délen az Alpokat, nyugaton pedig Észak-Amerika földjét is. Az Alpok és Észak-Amerika hegyi gleccserei ekkoriban helyenként teljesen el is tűntek vagy legalábbis alaposan összezsugorodtak. Következésképpen jelentős mennyiségű olvadákvíz került a folyókba és a tavakba. s ez nyilvánvalóan hatalmas árvizekhez vezetett. Svédország átlagos hőmérséklete ekkoriban 2 és fél Celsius-fokkal volt magasabb a jelenleginél, a világóceán szintje pedig (a nagy jégtömegek elolvadása miatt) mintegy 2 méterrel állt magasabban a jelenleginél. (Ez volt az egyik olyan fluktuáció időszaka, amelyről már röviden szól-

tunk.) A Nilus forrásvidékét rendkívül erőteljes trópusi esők érték és emiatt a folyam árvizei kétszerte, háromszorta olyan arányúak voltak, mint amilyenek ma. I. e. 4000 táján a Második Vizesésnél a Nilus legalább 10, de valószínűleg 20 méterrel a jelenlegi szint fölött tetőzött az árvizek idején.

I. e. 3550 és 2950 között ugyan hűvösebb időjárási kilengések léptek föl, de ezek nem voltak olyan arányúak, hogy az egész Atlanti-periódus jellegét megváltoztathatták volna. I. e. 2750 körül az Indus folyó völgyében is rendkívüli méretű esőzésekre került sor. Ezzel kapcsolatban emlékeztetünk arra, hogy — mint fentebb utaltunk már rá —, a mezopotámiai Ur, Kish és Fara nevű települések környékén az i. e. harmadik és negyedik évezredben voltak nagy árvizek, tehát szintén az Atlanti-periódusban.

I. e. 2200 és 2050 között szárazság köszöntött be, amelyet azonban az úgynevezett Szubboreális-periódus középső fázisában, i. e. 2050 és 1500 között újabb esős időszak követett. A száraz periódusban a világóceán szintje némiképpen lecsökkent, de amikor a szárazság egész Európában megszűnt, a vízszint újra emelkedni kezdett. Ez viszont ezúttal is a párolgási felület megnövekedését, ezen keresztül pedig áradásokat előidéző esőzések kialakulását eredményezte.

A mintegy 11 ezer évvel ezelőtti időpontról i. e. 1500-ig terjedő időszakban tehát négy olyan periódus is volt, amelyet (alkalmasint világszerte) igen nagy esőzések és áradások jellemeztek.

Foglaljuk ezeket össze:

1). I. e. 9000 körül (Anau első benépesülésekor); 2). I. e. 6000 körül (Anau második benépesülésekor); 3). I. e. 5200 és 2650 között (a Littorina- és Atlanti-időszakokban); 4). I. e. 2050 és 1500 között (a Szubboreális-periódus középső fázisában).

Anau harmadik benépesülése (i. e. 5200 és 5000 között), továbbá a Nilus legnagyobb árvizes időszaka (i. e. 4000 körül), végül az Indus-völgyi áradások időszaka (i. e. 2700 körül) egyaránt a Littorina- és Atlanti-periódusokba esik, akárcsak a mezopotámiai áradások időszaka is. Alkalmassint ez lehetett a valódi vízözön magában foglaló periódus, mert elterjedése — úgy látszik — igen széles körű volt. Igaz azonban, hogy a csapadékos periódus teljes hosszát illetően, valamelyest több volt két és félezer évnél, de ezen belül nyilvánvalóan kisebb ingadozások is lejátszódtak. Úgy tetszik, hogy az esőzések csúcspontja i. e. 4000 körül lépett fel, amikor a Nilus legnagyobb árvizeire sor került. Valószínűleg i. e. 4000 táján volt a valódi vízözön.

Föltevésünk egybehangzásban áll azzal a ténnyel, hogy Mezopotámiában már i. e. 3400 körül ismert volt egy vízözön-legenda. Ez könnyen érthető, hiszen „csupán” körülbelül hat évszázad választotta el ebben az időszakban a sumérek a nagy áradástól, tehát annak emléke még élénken élhetett a hagyományokban. Megfelel azonban a régi zsidó időszámításnak is, amelynek kezdete több, mint hater ezer hétszáz évvel ezelőtti időpontra datálódik, vagyis még a Noé-féle vízözön előtti időponttal kezdődik. Azaz a két ósrégi elbeszélés által említett vízözön az i. e. 4700 és i. e. 3400 közötti idősakra tehető.

Felhasznált irodalom: 1. Hédervári P.: Természeti jelenségek az ókori Palesztinában. Vigília, 1976 március. — 2. Vitaliano, D. B. (Mrs.): Legends on the Earth. Their Geologic Origins. Bloomington és London, 1973. — 3. Lukács B.: A Sumér Királylista fantasztikus adatai és a valóság. Természet Világa, 1976 január. — 4. Tanner, W. F.: Levélbeli közlések a szerzőhöz 1976. január 8-án és 28-án. — 5. Emiliani, C., stb.: Paleoclimatological Analysis of Late Quaternary Cores... Science, 189 (1975. szeptember 26.). — 6. Lamb, H. H.: Volcanic Dust in the Atmosphere... Phil. Trans. Royal Soc. London, Series A, 266, 1970. — 7. Farbridge, R. W.: The Encyclopedia of Atmospheric Sciences... New York, Amsterdam, London, 1967. „Climatic Variations (Historical Record)” címszó.

Kallódó verseimből

Egyik szerb író társam nyaraló vendégei voltunk, tavaly júliusban, a Fekete Hegyek országában. A fenyvesekkel övezett tengerszem, a Durmitor lábainál, pihentetőbb a forró adriai nyárnál. A nem túlzottan civilizált környezet, a magaslati levegő, a tó zödező tükrébe hajló havas ormok, a táj színjátéka valóban idegenyugtató. Fiam kedvéért is nehezen váltam meg a Fekete tó varázsától. A történelemért rajongó iskolás azonban regényesebbnek vélte a merénylő Gavriló Princip aszfaltba foglalt lábanyomát a Miljecka partján, mint a tengerszem nyújtotta élményeket, a csónakázást, a fölfedező sétákat, barlangokat, no meg a fenyves szélén nyárson süllő bárány szakszerű forgatását a zöldes fényű délelőttökön.

Szarajevó török múltja lázba hozta; a fürdők, laktanyák, a Bas-csarsi, a medressza, a dzsámik, a dokszatok rejtelve jobban lenyűgözte, mint az utazás a trebevisci kötélpályán, a rohamosan épülő város látkepe a magasból, az idegen turisták bábeli zsvajgása; és még a török ingyencségeknél is különbnek tartotta az ötvösműhelyek keleti hangulatát. De amikor látta, hogy Harun al Rasid és Seherezáde végképp nem lép elénk valamelyik sikátor török erkélye alá, maga szólított fel további barangolásra. Elvittem hát kollegista diákkorom tájaira. Jajcét, Boszniának ezt a füstöpál gyöngyszepét látnia kell, amint a vízesések fátylában lebeg a hajába tűzött középkori várral. Odafele menet Trávníkban, a volt konzulvárosban, Délkelet azt hiszem, legszebb motelje előtt tart pihenőt a társaskocsi. A Lasva balpartján. A pihenő tartama, gondoltam, elég is lesz, hogy átvigym őt a fűzfásor lombresein átderengő kollégium elé. Az óriás platán alatt, lám, megvan még a török ötvös műhelye. Vajon hol lehet Leila, az ötvös rózsaszála, az egykori kamaszdiák igézője?

De amint a hídra lépek, megállít a kép: alig ösmerek rá iskolám épületére. Csonka tornya — letépve, az óramű magasságában roncsoltan meredezik a harangláb szerkezete. Alatta, az egybeépült templom ajtaján vaspántok. A főbejárat betapasztva. Az emeletson alig van ép ablaküveg: vakog a vakolatát hullatta hatalmas falsík. A rendház bejáratán tábla hirdeti a változást. Középfokú oktatási központ lett hát a majd százéves kollégiumból. A jobbszáron pusztaság a játszóterek helyén. Az oldalsó diákbejáró beszélgetve. A háttérben elvadult a kert. Csak a fenyves a régi a Vilenica, a Tündérhegy alján. Gazban, derékig dudvában teng a volt gyümölcsös. A refektórium is. Elszorul a szív. S amint a volt tenisz- és krikettpályák fölött megállok, jobbra, az erdő szélén nyomát sem látom a törpebob-pálya siklójának. Fiam tanácsalanul mered rám. Még nem értheti, mi megy végbe most itt a kései látogatásban. Aki nem hisz a szemének. Sem a történelemnek. Pedig hallott már iskolája sorsáról. Zágrábba szakadt bácskai sokác költőtársa mesélt róla. Egy padban ültek, évekig, a hátsó emelet sor termeiben. Most azt sem mutathatom meg a fiamnak, mint a zenetermet, a játéktárat, a szertárat sem. Nem hittem el, amit mondott. Volt tanáraink ma is a pedagógia művészei a szememben, mint annak idején voltak. A közvélemény szerint sem viselkedtek úgy, a felszabadító harcok éveiben, hogy ez legyen osztályrész a rend házában. Meg az övék, akikről csak annyit tudtunk, hogy a kollégium felszámolása után viszsza ment ki-kí a saját hazájába. Bántatlanul. Mert ezt a nemzetközi társulatot nem vádolhatta senki nacionalizmussal. Író társaim, a szarajevói könyvkiadó vezetői és lapszerkesztők nyilatkoztak erről, elfogulatlanul, valahányszor volt tanáraink felől érdeklődtem. Egyikükről, latintanáromról tudtam, hogy hittérítőként Indiába került. Leveleztünk is. Negyvenegy óta azonban róla sem tudok

semmit. Játékokban örök vetélytársam volt Sedej, a fiatal és bölcs páter, a meghitt jóbarát. Egymaga is kötelezne, hogy vállaljam a többiekét is, hiszen jól ismertem őket; hálám sugalmazhatott, hogy ne tagadjam le, iskolámat és tanári karát, a személyi kultusz gyanakvó éveiben újra meg újra íratott ön-életrajzomban sem...

Ez villan át bennem, számkivetettségben, amikor hirtelen mégis megérint valami, a zárt ajtók és ablakok mögül, a régi légkörből... Ez volna számomra az a bizonyos prousti sütemény? — tűnődöm; keserű gombóc — tiltakozik a visszatévedt diák —, és mégis sütemény lehet, íze a régi hangulatokra réveszt s egy későbbi vallomást idéz fel itt: *a lélek egy s alig változhat már*, mint a karácsonyi vakációra hazaérkező diáké, itt is csak így vallhat a korábbi élmény, és ez az egyszerre felmerült egybevágóság hirtelen felbolydítja emlékezetemben az itt töltött évek emlékeit, hangulatait, élményeit. Versélményeim hangulatát is. Írogattam, titokban, e falak lelket formáló légkörében, latintanárom biztatására legkivált. Füzetlapokra, tankönyvek margójára, rajztömbök hátlapjára írtam itt első verseimet. Tárgyuk is megéled emlékezetemben, a közeg előhívó ereje kétségtelen. Igen ám, de hol vannak már azok a tankönyvek? Kallódnak valahol. Egyre gyarapodó könyvtáram mélyrétegei alatt. Egy vándorlás volt azóta az életem! A tanulmányi évek után az örökös lakóhelyváltoztatás, magiszteri éveim során, aztán a háború, majd a tanári, és szerkesztői szakasz, a hazát cseréltető kényszerűség, siralomház a személyi kultusz legmélyén, pesti hónaposszobák időszaká után, valóban képtelenség még gondolni is arra, hogy megtalálhatom kallódóimat.

Mindez ott merült fel emlékezetemben a kollégium volt bobbpályája végiben. S elhatároztam: megkeresem a szülőfalumban és Szabadkán kallódó könyveim közt egykori tankönyveimet. Ásatásom valóban mélyrétegek alól hozta fel azt, ami belőlük megmaradt: Egyházi művészet története, Pfeifer Apologetikája, két rajztömb hátlapjára, a Kis Calvet, Jókai Csataképek, Mestrovic-album, Latin-horvát nagyszótár, közzettan, a helybéli patika Pharmacopoeája volt egy-egy lelőhelye kollégiumbeli verseimnek.

A lelet anyagán alig változtattam. Tárgyukat ma is vállalom. Hangulatuk, úgy érzem, maradéktalanul őrzi az akkori, az egyszerűt. A fogantatásukét. Néhány fogalmat változtattam bennük, s itt-ott igazítottam csak a versidomon, ha úgy éreztem, kevés beavatkozással is nyerhet a forma. Meg a gördülékenység. A *Vigilia* egykori munkatársa, most, így ad át itt néhányat: talán más is érdemesnek tarthatja egy induló költő dokumentum jellegű hagyatékaként.

Tiszta dal

*Szívem szántom: földem nincsen,
lelkem ásom: kertem sincsen —
vet is bele, ültet is,
abba is meg ebbe is
magot, fát is eleget;
bölcs lehet a gazdag Isten,
kerítést se tetetett,
így buzdítja kedvemet,
merthogy magja hamarkelő,
merthogy fája hamarnövő:
szívem-lelkem szeretet.*

(1928)

Szent Ágoston könyve fölött

Jolánka húgom kicsi sírja mécses
homályban őrzi krizantémjeit...
Rég visszavette őt — a föld fölényes.
De lelke él, s erőt érvényesít.
Megéled most is, e könyvből elébem, s:
„Igaz a szép, Ágoston, amit írtál:
kicsinyek lelke játszik, angyalokkal
lovazgat s égi kardalt énekelve,
az ártatlanság szép jutalma szólal...”
„De kint nem enyhít énekem a sírnál:
ki életének angyalát temette,
sírangyal lett a gyászoló anyából —
nem vihet vissza angyalok karából.”

Trávník, 1929 halottak napján.

Az alázat dicsérete

Anyám nevét viselő avilai szent,
egyszerű a te bölcsességed:
türelmességed nyilván abban nyer hitelt,
hogy hívság, önzés sem kísérthet.

Hiú vagyok, önző, dacos; ingadozó
utamnak rossz egyengetője —
oszlasd el önhittségem; elvásik a jó
szándék minden öröme tőle.

Ha gyarlóságom eredendő, vállalom;
dacom csak kétséggel igazhat —
közelebb jutnom utadhoz is: irgalom
szükséglete már az alázat.

Jó megadással csak úgy építkezhetem,
ahogyan példázza türelmed:
alázatoddal telne engedelmesen:
újja a lélek így születhet.

Trávník, 1929

Karácsony estjén

Ki szállt örömök száncsengős szaván
nábobok földjén csodák felé, hívén, minden szegény
panasza, minden viskó sugárba öltözött
karácsonyfa léssen a szeretet emberarcú tenyerén —
a kisfiúhoz, az ám, ma már alig van közöd.

Gazdagok fölé kispajtasát szánta, a szegény Gyalog-
Csicsa Pistit egyetlen szívbeli nagyúrnak —
ma tudja már: a Jászol fölé küldött Csillagot
nem egyként tükrözik — a szívek itt-ott bevakultak;
kijogyott a világ a csodákból, kihűlt a jóból,
rongyokban didereg a szeretet, jár az emberszív meztláb,
— egykori gyermek, aki voltál, örömtelen így hát
karácsony estjén kihűlt szavakkal dominózol.

Trávník, 1930

LÍRAI VALLOMÁS EGY VÁROSRÓL

(Prága)

Írta BOZÓKY MÁRIA

„...szeretik a városok, ha szeretik őket...”
(Simone Weil Firenzéről, 1937-ben)

Öregurak, öreg asszonyságok, szerény és megelégedett emberek, pontosan számoló tejárusnők, franciául is beszélő kereskedők, jóindulatú gyógyszerészek, könyvtárak divatjamúlt kincseit apránként eladogató, régi értelemben vett tudósok (és nem kutatók!), minden korbeli háziasszony, egyedül ritkán sörözgető férfiak, illedelemre nevelt ifjúság, másodállásban levő sekrestyések, haszontalanságokkal lépést tartani nem kívánó, inkább a bevált stílusokat kedvelő művészek és a *sirályok* városa. Már ebben a mondatban is benne van Prága sajátos, jól nevelt csendje, melyet lakói olykor mégis iszonyatos lármának, dübörgésnek, világ sarkaiból kiszakadó zajnak tartanak... A régi épületek, a Vitus földbeásott köveitől, az Óváros földszint alá süllyedt pilléreiig, a Daliborka és a Mihulka tornyok földbe gyökerezett lábától kezdve a Judit-híd egykori boltíveiig, a terpeszkedő Montág- és Šternberk-paloták vasos árkádjaiig, e lábak, pillérek, sarkok, kváderek, boltozatok, ívek, bélletek és bolthajtások, mind, mind a csendből táplálkoznak, mintha az sókból, foszforból, jótékony, követ védő injekciókból állna. Évszázadok alatt a csendből vastagodtak meg, mely valamiképp *belülről táplálja*, duzzasztja a köveket, kifele bodorodik barokká, ihletődik a múlton, emésztli az emlékeket. Az idő csendes, finom rezgése olykor-olykor óhatatlanul levesz falairól egy-egy leheletnyit. A Pohořelecen még ott ékeskednek a mandulaalakú freskók (144.), de a 143. sz. alatt már vitrinbe kellett tenni az aranykoronás kis Madonnát, ugyancsak üveg alatt egy-egy Madonna a Karmelitskán, a Pohořelec 140. sz. alatt már csak elmosódott, mustsín feltöltött találjuk az egykori freskónak s a gigászi Szent Miklóssal szemben, a sörgyáros Dientzenhofer-öccs házának falán már szemmel kivehetően pereg lefele a nagy Mennybemenetel...

Minden városnak el kell jutnia bizonyos végzetességig, mely beleivódik falaiba, meghatározza nemét, összezsugorítja benne az időt és a kiterjedés határait, esszenciálódik illatában. Prágában összezsugorodtak, kilazultak mozaik-kövei. Az oltárképeken ötvenszor, százszor, emelkedik a lebegő Krisztus sírja fölé vagy az égbe, hull alá a keresztről, sújt el fölötté a világot kormányzó Atyaisten kérlelhetetlen mozdulata. Az oltárképek sűrű, sötét olajsínébe belefeketedtek az égi alakok, a meg-megismétlődő Vízitációk Máriái és Annái, de ragyog a csillagkoszorús kis Madonna a Marie pod Andelské kapucinus-tempломocskában, abból a korból, amikor legfrissebb modellül talán II. Rudolf lánykái szolgálhattak, kecsesség és báj dolgában... Prága sűrű olaja, város- és jelenség-mivoltának ez a vonása (melyik? a máriás? a hűséges udvarnoki? a nőies?) tehát belékövesedett, mint az üvegce alatt ott maradt, bódító olajcsepp. Az ilyen olajcsepp nem lehet többé kirázni az üvegből. Vele együtt kell eltenni és megőrizni... *Mlada hercegnő* ezeréves, szép fejének csak a profilját méri le a látogató, hirtelen, félénk pillantással, ha észreveszi az általa alapított, múzeummal alakított Szent György-kolostor falába rejtett aranykoporsóban: elmondhatni, e Boleszláv-lány körül forgott az élet, kinek alapításából ma elegáns Snack-bárna is futott, míg ő csendben, a falban — *Mlada* körülbelül a második keresztény generáció neveltje lehetett cseh földön, sőtétkéék kámzsájában amolyan Szent Margit-féle, könnyed, minden szenvedést elviselő, sőt szenvedéssel adakozó, mert e korban mégis leginkább a krisztusi passió törte meg, járta át, aláta meg a lelkeket, váltotta ki belőlük az élet megszentelésének égő vágyát.

Ez a vágy, mint sistergő, harmatos tűz, futott el a szakrális művészetek kivirágzásáig. Megcsillan a madonna-képeken a friss, ujjongó jácintkék, melynek párja egyetlen más korabeli festészetben nincs. A firenzei, a sienai iskolák

ehhez képest sötét, kesernyés kék: a Prágába mentett madonnaké édes. A szóke, szláv szépségnek tiszta, finom lisztjét gyúrták át, gömbölyítették ki Mária arcává. „Bleu royal” is egyúttal ez a kék, IV. Károly cseh király ifjan elhalt első felesége, Blanche de Valois is magával hozhatta, de ez már csak kombináció. Ez a jácint- vagy szarkaláb-kék cseh földön született, a madonnaképekkel hajtott ki, a XIV—XV. században. Koronájukban kék zafírok, mint az *azurit* szemcséi. Mosolyuk nyílt, szembenéz, szinte kihívó: míg a francia gótikus madonnák, Gyé-sur-Seine vagy Villeneuve pisze Madonnái ide-oda tekintgetnek, de ritkán a szemlélőre, addig a cseh Madonnák boldogsága nekünk szól, szegény kis csodálónak, kételkedő műkedvelőknek: nézzétek az én nagy prágai boldogságomat, nézzétek třeboni, konopištěi, krumlovi eredetemet, mely úgy szaladt bennem össze, mint ezer ágból táplálkozó, hóvízből összegyűlt patakocskák. Én, a cseh Mária, Krisztus-szülő, vérem, mosolyom kékjében az igaz Örökléttel...

Az azálea és jácint (mint Párizsban a rózsa, Drezdában az árvácska, nálunk a tulipán) léptéket kimérő dísz Prágának. Két sor tő jácint vezet be azon a szakaszon a *Havas Boldogasszony* bejáratáig, melyen a huszita rombolás előtt a templomtorony még állt. Elképzelhetetlenül nagy lehetett akkor, hiszen gótikus templomnak így is megdöbbenő, szinte katedrális-méretű, sudár, világos. Gótikusságához sajátosságosan keveredik a magas renaissance oltár. Mondhatni, minden stílus kicsit átvesz a másikból, még egészen frissen, szinte sután. Ez adja e templombelső nyúlánkságát. S mert nevében viseli a „havat”, mennyezetére pingálták 1606-ban a római Maria Maggiore megalapításának legendáját, mikor is hóesésben rajzolódik ki e IV. századbeli szentély alapja és helye, Liberius pápa álmában... Az egekig érő oltár, a *Havas Boldogasszonyban*, a földön álló négy aranyruhas angyallal együtt, minden mértékben kiméri és elfedi az élő tan taglejtését: képi gépezetet és emeleteket, kulisszákat emel. Hány és hány oltár volt ilyen és maradt ilyennek! Emez iskolapéldája lehetne mindnek: tanítani lehetne rajta a liturgia bizonyos korban való megállapodását és a szent szorosságot, a Havas Boldogasszony után a Tűn-Mária, — ez a babonásan, kísértetiesen furcsa templom, egy nagy csillagász sírhelyével, — kisebbnek, „idősebbnek” néz ki, öregítik ébenfekete oltárát. De ha kívül újból körbejárom, talán már százszor is hosszú évek óta, mindannyiszor szívembe nyilalnak a tetőig felhasadó, ezüsfeketébe játszó ablakai. Csodálatos, hogy nincs a prágai gótikus ablakokban semmi megtévesztés: alig vannak benne tarka üvegek. — Mi lenne, ha a Tűn sudár ablakaiba belekerültek volna Chartres darázsbarna, zsályalila üvegjei, a pazar vérvörösök? az onnan hozott zöldek mézzel, szicíliai sárgával vegyessen?... Elviselhetetlen gazdagság lenne. Ám *Prága titka: valódisága* (szerepnyése). A „csak ennyi”: azaz a legtöbb. — S mégis, Prágában minden arany a helyén van: a kerek, alig a fejhez illesztett glóriákon (Loreta), Kristóf botján (ugyanott), Keresztelő Szent János keresztjén (uo.), Szent József lilomán, Nepomuki Szent János karingén, a Tízparancsolaton Loyolai Ignác kezében, a jezsuita templom oromzatán... Az arany fontos ékessége ennek az alapjában véve kereskedő városnak: arany a mustrákon, a vason (a strahovi Mária-templom rácsán), az ezüstön, a dión. a vanočka-n (karácsonyi kalács), a rózsafüzéren, a söröspoharak szélén... Ásvány-ország: cseh földön bányászták (és bányásszák) a selyem tollfátylas natrolitot. Příbramban a barytot, ezen a földön csiszolják ki a legszebb, orgonalila magvú achátokat és a kalcedont, itt a nyritet, mely olyan aranyos-zöld-lila, pernyevékony lemezeivel, mint egy kész bizsu... Csoda-e tehát szemkáróztató barokkia? az ünnepélyessége, mely sokáig részt kért a mindennapi életben is? s melyet hihetőleg ünnepnek s nem a cicomának tartottak fenn, melynek tehát morális értéke volt s nem csupán jólét-mérőka... A hosszú, sípformájú poharak színe. 1400-ból, olyan, mint mikor áttűz a nap a patak aranyos vizén. aranypocskák a XIV. század zománcos üvegporharain, míg három évszázaddal később már dupla falú aranypoharakat készítenek. kvarcos üvegből, melyeken tompán, barnásan terül el a fény, mint naplementekor a Moldván.

Vajon miért kellett ennek a városnak ennyi templom? A kérdés általános, nemcsak Prágának szól. (S ezt a kérdést ma, sajnos, így tesszük fel: láttam öt embert Velencében, a Santa Maria degli Scalziban s láttam fecsegő turistákat mise alatt a párizsi Notre-Dame-ban. Mikor, meddig s milyen céllal használják a hívők a templomot, jó másfél évezred óta, s kik használják még?...)

Kongó üres a karmeliták sötét temploma a Karmelitskán, pedig itt áll a Prágai gyermek Jézus, gyöngyökkel beszórt, sötétvörös ruhácskában, valóban tündérien..., az imázsámulyon kilencnyelvű könyörgéssel. Soha nem láttam egyetlen turistát sem, aki e nyelvek közül bármelyikén elimádkozott volna Prága kedvencéhez egy fohászt.

A máltaiak egykori Mária-templomába már alig-alig ismerni a bejárást, mert süllyedt is, bent áll az udvaron. Vaksin, bizalmatlan-fennköltén pislog kifele, az utcára. Senki. — Škréta, a prágaiak Velasqueze, ide is festett két oltárképet. A fekete kámszába öltözött augusztinusok történetének ismét dagályos jelenetei a kiválóan karbantartott Szent Tamás-templom fehérstukkós mennyezetén (Reiner)... De itt van egy Fájdalmak Embere: Krisztus szomorú, kicsiny, elgyötört képmása. Ezt nem lehet elfelejteni. Körülötte hervadt ibolyacsokrok, szirmát hullató, korai aranyeső... Nem, az arcot nem lehet elfelejteni. A világ Koldusa ez a Krisztus. Hozzá hasonló faragások a középkorból, a Szent György-múzeum folyosóin. Ő, ez a furcsa, misztikus cseh realizmus: oktavokkal mélyebben borzongtat, mint a német mesterek faragványai. Ezekben a fejekben nincs semmi enyhítő szépség: kínlódás az egész, borzasztó kudarc, a magára öltött csufondárosság, gúny. Krisztus leköpdösött, sötétkék hajkoszorúján ujjnyi hosszú tövises, és sötétkék vércseppek a homlokán. A templom azonban üres, míg a vele egyidőben alapított söröző, természetesen, zsúfolt. Nos, talán a diadalmas Szent Miklós-templomban?... Csodálatosan hat ez az épületkolosszus, különösen a Šternberk-palota árkádjai alól, a Tomáška utca sarkán, ahol már kicsit lejt. Ha nem tévedek, a római Santa Croce in Gerusalemme emlékeztet. A dientzenhoferi barokk rómaiás, ezért is ismerős, meghitt, tévedhetetlen. Áhítunk felnézője. — Ha belépünk, egyszerre légiessé válnak Platzer kétméteres szobrai, mintha szappanhabból volnának... És alig emeli fel valaki is a fejét a lanternáig, hogy körbeforduljon vele a rózsaszín freskókkal díszített kupola. Pedig megérdemelné. Áhítat? Hogyan **kapaszkodják**, kúszszék, mellékoltártól mellékoltárig, öt perc alatt, esetleg egy végtelennek tűnő félórán keresztül, zaklatott, és próbára tett hitünk vagy életünk egy-egy sikerült gondolata, mely ideillenek? Visszavágják a márványfalak, a történelmi csillogás...

A fehérhegyi emléktemplomocska barokk kerengőjének boltozatain negyvenhét felpingált Mária-kegyhely (a XVIII. század elejéről), Csensztochovától Maria-Zellig, Regensburgtól Prágáig. Tündéri kicsiny tájak, átfut a dombokon az ősz pirja, sóhajtanak a megtépett, aranyos fák; minden jeleneten egy-egy merev, fájdalmas, népies Madonna vagy Pietà a felhők fölött, nemsokára retusálják őket, ha még lehet. Élő múzeum-girland ez a körbefutó folyosó, az egykori Habsburg-birodalom Mária-térképe. Sajnos, Magyarországról nem került ide Celldömölk vagy Máriapócs... A Hvezda felől ibolyaillatot hoz a szél, menjünk át *Břevnovba*: innen indult ki Svatý Vojtěch, a mi Szent Adalbertünk. Történetében egy darab Európa: német várban születik. Prága püspöke, megkereszteli a magyar herceget, Vajkót, Rómában eszi az önkéntes száműzetés, a kolostori élet sovány kenyerét, lengyel földön hal mártírhálált. Közel ezer évvel ezelőtt megjárja ennek a viharos, vérrel öntözött földdarabnak minden tövises, kanyargós útját... Itt, Břevnovban gyönyörű román apszis körfalát lent a mélyben, a túláradó gazdagon megrajzolt Dientzenhofer-templom (1708—1715) kórusa alatt... Áprilisban a katedrálisban a celebráns magasra emeli a szent ereklyét, Vojtěch koponyáját s áldást oszt vele: hátul hatalmas lék tátong a remekművű koponyán, villogó aranykapcsok tartják össze.

Eljátszotta a Loreta kis harangjátékát: öt óra. A petřini diófák alatt rövid árnyak jelennek meg, ugyanott, mint hét-nyolcszáz év óta („s mellyel nem tudtam soha betelni: tág tájak képét a *petřini* utakon” — így Nezval). A Pohofelec sarkán az öregúr, még nyitva tartja souvenir-boltját, hanglemezritkásait úgy engedi át akár a szemmel való gyönyörködésre is, mintha egy-egy ékszerszert adna mutatóba: Rejcha-ékszerszert (Párizsban halt meg), Ryba-ékszerszert (falusi kántor volt), Vejvanovskýt. Nincs még egy évszázad egy nép muzsikájában, melyben ilyen összeforrt, kiteljesedett, összetartó ujjongás lenne, mint a XVII—XVIII. századi cseh barokk zenében.

Tiszta-hűvös rezonanciával dobják vissza a márványfalak a hangokat, a templomok mind-mind felerősítő komplexumok, lelket is felerősítő hang-hátte-

rek, tisztásai az elfátyolosodó pianisszimóknak és kupola-esztrádái a crescendo-knak... A Szent Jakab-templom puttókkal dekorált, freskókkal tarkított barokkján még áttetszik négy és félvszázados gótikus múltja; ez a templom menyeyévé szűri át a zene hangjait, érzékeny a hegedűkre, a szopránra, a villogásra, míg a katedrálisban minden kibővül, sokszorossá, monumentálisává válik, nincs se vége, se hossza... S a *népének* Lhotkában, a kapucinusok templomában, a dejvicei Szent Vencelben, a Szent Keresztben a Přikopyn, a Týnben húsvétkor, a karmeliták csöppnyi templomában: könyörgés! És a Szent Vencelben (Vrsovice) az építészet: hármass tagolással egymás fölé ugró, kopár falaival olyan, mint valami monumentális, világos, egyiptomi templom, J. Gočar híres műve, egyidőben készült Gropius, Le Corbusier modern kísérleteivel. — S a gyónatás a Karlóban, a csillag alakú főhajóban, amikor bezárul az ajtó a templomba épített meredek Kálvária és Golgota mögött. S minél szűkebbre, néptelenebbre zsugorodik a templom-világ, minél jobban magunkra maradunk, annál jobban előugranak a nagy problémák, annál védtelenebb lesz a lélek...

Lhotkában a legérdekesebb értelmezésű Stáció (K. Stádnik műve, 1975–76), Krisztus nélkül... Hogyan viszik át az emberek e jelenetekbe, hogyan élik meg Krisztust: Jeanne d'Arc a reimsi katedrális előtt, egy anya halott gyermekével (Pietà), Kolbe atya a koncentrációs tábor szöges drótja mögött, kiégett házból menekülők: mind megannyi stáció. Színes, hamufekete, elperzselt vörös hátterek fehér figurákkal (polyesztərből), végül egy csodálatos, lengő karú Megfeszített (Zadkine!) s a feltámadt Krisztus lebegő, csontfehér, óriás alakja... Stádnik Spaniel-tanítvány volt, aki a katedrális bronzajtajának jeleneteit készítette. Ugyanaz a kétszintes kompozíció-megoldás nála, a tanítványnál, kinőtt kereteiből, fellazult, belépett a világesemények hömpölygő áradatába.

S az események összefüggése! Firenzében, a Signoria udvarának belső falán Vasari freskója, reszketeg, lepergő kékekben: a „Regio di Bohemia”, Prága, a Vitus-katedrális csonka, hatalmas tömbjével: I. Ferenc Medici-nagyherceg feleségének, Ausztriai Johannának tiszteletére került oda, hazai üdvözlésként, — míg kb. két- és egynevezszázad évvel később, a fehérhegyi Habsburg-győzelem emlékére, egy mantovai képecske került fel a Mária-kegyhelyek tömkelegébe; mindkettőről permetezik az időmarta hűvösség, a kékes, savas malter... Ám felfrissítették a mitológiai jelenetek dérepte sgrafittóit a Martinic-palotán, a Hradzsín terecskéjén, íme, a Zermatt orma, íme, az umbriai szőlők, íme, Sámson és Herkules... Az „Minuty”-ház, az Óvárosban, némán rázza le magáról sgrafittóinak fekete pernyéit: ezek voltak a legszebb sgrafittók. A jelenetek átmásultak lassan külön-külön szürrealista kompozíciókká, mintha csak Magritte álmodta volna őket oda... Megindult a versengés az elmúlásban egymás közt: mert vannak az életnek s változásainak szükségszerűnek mondott pillanatai.

...Tehát nem gondolkozni egy percig sem: a csend mellett döntök, ülök, ülök a třeboňi Golgota előtt (ismét a Szent György-múzeumban). Taktusvétel Riemenschneider Golgotáit megelőzőleg, bonyolult metrumban.

1911. augusztus 18-án Claudel ezt írta Gide-nek: „A sötét és mocskos november nem a legkedvezőbb hónap, hogy megismerje Prágát. Inkább a januárt ajánlanám, az mindig tiszta és napfényes” (?). A Vinohrady-negyed egyenesen a párizsi Montmartre-hoz hasonlította. Itt még nem állt akkor Vinohrady legkülönösebb temploma, a *kostel Srdce Ježíšova* (Jézus Szíve-templom), ami huszonnyolcban épült fel Plečnik tervei szerint, amikor több szlovén származású művész dolgozott Prágában. A legridegebb, legkülönösebb szecesszió, megkésve. Tornyán jókora, gyári órának is beillő óra. Öröklét — funkcionálisizmus?... Bent, a főoltártól jobbra-balra hatalmas réztubus örökmécstartók, félelmetesen szigorú angyalok. Úgy érzem, ez a templom idővel vonzani fog belülről. Minden leegyszerűsödött benne. Letett minden magyarázatról. „Kiüresítette magát”. Ezt a gondolatot is Simone Weil mondta ki talán először...

Mikor ezúttal Prágába érkeztem, kis fehér napernyőjű fák virágoztak. S mikor elmentem, füstrozsaszínűvé fonnyadtak, mint mikor nem csuknak össze egészen jól ilyen kis napernyőt... „Nagy hajónak látom őt — vallotta Nezval Prágáról —, melynek a Hradzsín az árbóca” („Mivé varázsolja a déli verőfény Prágát” című versében) s hozzátette: „Egy más világból látszottál jönni, tükröt tartva a képzelet elé”.

BIRKÁS ENDRE REGÉNYTÖREDÉKE

„PITEUX MONUMENT”?

Pár oldalnyi feljegyzés Birkás Endre hagyatékából, — ennyi, ami egy tervezett magyar regényből ránkmaradt. Futtában lefirkantott, nem kiadásra szánt magánjegyzetek. Nehéz mást gondolni az első pillantásra, mint azt, hogy mindenképpen sírnivaló kis emlékmű. De ha jobban megnézzük, vagyis azzal az áhítattal és fenntartás nélküli odaadással, ahogyan csak a gyerekek tudnak olvasni, hamar jelképpé tágu, rejtélyes közleménnyé.

A gyerek készpénznek veszi a kitalált történetet, valóságnak a regényt. Nem csacsiságból, hanem bölcsességből. Amit igazi írótól olvas, egész élete valóságának vasbetonnál szilárdabb alkatrésze lesz. A költészet a tér-idő-anyag valóságot mímelő modelljénél hívebb, intenzívebb, tartósabb valóság-összetevőket nyújt neki. Birkás Endre a nagyon kevés prózaírónk közül való, akiknek ezt a gyermek-olvasói áhítatot hitelezniünk lehet.

Hogy hová tud nőni a jelképpé váló kicsiny emlékmű, azt a zsámbéki templomunk romjai mutatják. Romjai? Olyan kevés maradt meg belőle, hogy még ez a többszám, vagy a rom-templom elnevezés is nagyzolásnak hat. Néhány kő, imitt-amott összetapasztva, üresség, egy ég felé nyúló mozdulatnak is csupán a gondolata, kísértete, — rozsdás drótkerítés-féle, taligaút, kapirgáló tyúkok, kis emlékmű, a második világháború utáni, egy sovány kecske, gaz, tehénlepény, fűcsomók, jóleső elhagyatottság. Mégis, ahogy a vak, siralmas csonk, az alkonyati égre rajzolódó üres halálfej-torzó eléd emelkedik, összeszorul az a fásult szíved. A feleséged, ahogy meglátta, döbbeneten kezdte mondani rögtön: „Hulló angyal. Tört szív. Örült lélek. Vert hadak, vagy vakmerő remények...” — mert az indulat pontosan és logikusan asszociál: Zsámbék nemcsak egy nép történetének, hanem Vörösmarty verséhez hasonlóan, az egyetemes emberi sorsnak is csodálatos szimbóluma.

A vén cigánnyal éppen egyidőben, talán egy évre rá, írta Baudelaire A Helyrehozhatatlan című versét:

*L'irréparable ronge avec sa dent maudite
Notre âme, piteux monument.*

A szánandó alkotás, a siralmas emlékmű, — melyet a Helyrehozhatatlan, az átkozott Jöváthetetlen mar, rág, tép. — a modern irodalomban, a lelkünk. Már is benne járunk Birkás regényírói világában. Így fejezi be Baudelaire a versét:

*J'ai vu parfois au fond d'un théâtre banal
Un être, qui n'était que lumière, or et gaze,
Terrasser l'énorme Satan;
Mais mon coeur, que jamais ne visite l'extase,
Est un théâtre où l'on attend
Toujours, toujours en vain, l'Être aux ailes de gaze!**

Így várják Godot-t Samuel Beckett-nél — „hasztalan, örökké hasztalan”, — s így tagadja meg Birkás a „banális színjáték” hamisságát, kimondatlan vára-kozással, extázist nem ismerő szívvel. Vagy helyesebben, minden extázist fenntartással, éles gyanakvással fogadó szívvel. A klasszikus irodalom, a görög tragédia, komédia kelléktára használhatatlanná vált, üressé, akár a bulvársajtó három-öthasábos címszalagjai; tényleges élményanyagunkhoz semmi közük. Kirá-

* Láttam olykor egy-egy banális színpadon

Egy csupa fény, arany s tüll Lényt, ki leigázta

A Sátánt, a hatalmasat;

De szívembe sosem lép a mámor csodája:

Oly színpad ez, mely várja, csak

Várja egyre a tüllszárnyas Lényt, de hiába!

(Rónay György fordítása)

lyok, méltóságteljes uralkodók fennkölt bukását nem érezzük sem megrendítőnek, sem megtisztítóknak. Birkás Endre világában a halál nem tragikus, sem az, hogy milyen rövid az élet, — inkább az a terhes, a kellemetlen, hogy milyen hosszú. „Mondd, meddig kell még élni?” — kérdi.

Bátorság az őszinteséghez, szembenézés a mindennapi életünk szálnalmas kis-szerűségével, kisszabásúságával, méltóság nélküli vereségeinkkel, lelkünk kopár el-hagyatottságával: a modern irodalomnak ez az alapérzése, Flaubert-től Mándy ivánig, — az „elidegenedés” újszerű divat-irományait nem számítva ide, — ez teszi Birkást egyik legmodernebb és legeredetibb írónkká.

Eredetiségét és egyben a rangját írásának kivételes hitelességi foka szabja meg. A műalkotás szükségképpen nem természetes valami. Mint nyelvünk szé-pen jelzi, ami mű, az nem valódi, a műláb, műanyag, műmárvány nem ter-mészetes, hanem fabrikált, csinálmány, utánzat. Az irodalmi műnek szüksége van egy hangra, stílusra, az írónak egy pózra, felöltött tartásra. A legjobb stí-lus, mondta Karinthy, a semmilyen stílus, — a legjobb póz a természetesség, a semmilyen póz. A minden póz, minden stílus már-már teljes elvetésében Bir-kás, úgy hiszem, egyedülálló. Ha hozzávesszük, hogy ráadásul — akarva vagy nem akarva — a legkonzervatívabb epikai építőkövekből, közmegegyezéses törté-net-szálakból, konvencionális jelentésű cselekmény-elemekből tudja létrehozni a mindettől teljesen idegen, modern emocionális bátorságú, lét-érzésében „nem-euklideszi” világát, talán közelebb jutunk Birkás egyik titkának a megfejtéséhez.

A *vizek ura* szinopszist elolvassva a legnyájasabb olvasó is elhűl, gondolom. Hogy lehet valakinek kedve ezt a regényt megírni? És kinek lesz kedve elol-vasni? Aztán, a megkezdett adatgyűjtés két céduláján, a mesteremberi munka, a valamihez való értés öröme a „tömbszelence”, „tömités” korai ismételtetésével máris kezd megcsappanni, a megtalált boldog munkakör kudarcba fullad. A be-tettség jó hangzású orvosi műszavai, egyre fenyegetőbbé válva ereszkednek alá, fojtogató testközelp. A temetés szövegfoszlánya, a regény szövegmintája hibát-lan Birkás-anyag. Ez már rejtélyes közlemény.

A kivethető történet-szálak suta kedvetlensége, végsőkéig leegyszerűsített jel-zései, a maguk megszerkesztettségében, nem zavarják az író meg-nem-szerkesz-tett hűvös, teljesen tiszta hangját. Keserű torokból, cifrázatlanul, soha nem szé-pítve és soha nem csúfítva, egy valódi hang szól hozzánk a reménytelenség bá-torságával, ráadásul se nem csüggedten, se nem elszontyolodva, hanem tele rej-tett erővel. A legkiválóbb költő és író barátaim, akik szükségszerűen, a saját erős alkotói világukba bezártan, egymás műveihez csak bizonyos fokig tud-nak közeledni, mindnyájan fenntartás nélküli hívei és olvasói Birkás könyvvei-nek. Még ha nem szeretik a témáit, anyagát, ahogy Vas István megvallotta: akkor sem tudják letenni, félretenni, amit írt. Talán azért, mert az ember szomjúhozik, és ez a hűvös, egyszerű hang sohasem hazudik abban, amit érez: iható víz, tiszta, kövek közül, kopár sziklából fakadó forrásvíz. És kemény víz: a szappant nem oldja, mosásra, mosakodásra, a valóság mosdatására nem al-kalmas: mert tele van láthatatlan, foghatatlan ásványok titokzatos jóízével.

(Ottlik Góza)

A VIZEK URA

(1) Szinopszis

A regény hőse, egy nagyvállalat köztisztvisletben álló, sokszorosan kitüntetett főmérnöke, becsült közgazdasági író pályája delelőjén, ötvenéves korában rá-döbben élete értelmetlenségére, csődjére. Környezete idegösszeomlást sejt, igaz-gatója és felesége pihenni akarja küldeni, de csakhamar belátják, hogy az már nem segíthet. A hős szívesen vállalja a szerepet, belemegy a játékba, pedig tudja, hogy nincs különösebb baja az idegeivel, csupán megcsömörlött a köz-élettől, a számoktól, értekezletektől és felelősségtől, de otthoni környezetétől is, feleségétől és az ő világától is. Van egy régi hobija, szenvedélyesen szeret a maga szórakoztatására elromlott vízcsepokat, W. C. tartályokat, eldugult moso-

gató-lefolyókat javítgatni, elhatározza, hogy hátralevő életében ennek a szenvedélyének fog élni. Sikerül az orvosokat félrevezetni, lecsázalékolják, mehet nyugdíjba.

A környéken, ahol laknak, hamarosan híre megy, hogy van itt egy kissé hibbant alak, aki kitűnően ért a vízvezetékszereléshez, egyre-másra hívják, adnak munkát neki. Közben szakít baráti körével is, overallban, szerelőládájával a hátán járja a környékbeli házakat, ami eddig nem volt szokása, vasárnaponként szorgalmasan meccseket látogat, munka után eljár inni a környékbeli kisiparosokkal, szerelőkkel, házmesterekkel. Nem züllik el, csak új életet kezdett, egy számára boldogabb életet.

Közben, ahogy új élete alakul, felvonulnak a regény lapjain a múlt árnyai, házassága, feleségének családja, mint fiatal közjegyzőnek pályája keréketörése, a nehéz évek, majd szívós próbálkozásai, hogy gyökeret eresszen az új világban — mindez megfajtásul annak, hogy miért hasonlott meg önmagával, miért kezdte újra életét, s miért akart leszámolni mindazzal, ami a múltat idézi, mind a közelmúltat, mind a távolabbat, s mindkettőnek vonzásait.

A regény felesége alattomos betegségével, majd tragikus halálával fejeződik be. Ahogy romlik felesége egészségi állapota, úgy ábrándul ki groteszk hobijából, s felesége temetésekor már úgy emlékszik vissza a vízvezetékszereléssel eltöltött három évre, mint egy rossz, lidérces álomra.

(2) Megkezdett jegyzetek

Csappörözés, gumizás „A tömbszelence nincs tömítve”

Valaki megrántotta öblítésnél

Kiesett a ventil vezető/súly vezetősára Kiugrott a szeleptülséből.

„golyófogó, svédfogó, blitzfogó

harapó is, kender, gumi, „kikopott a szeleptányér

s ezért kúpgumit kellett elhelyezni”. „Kicséréltem a tömítést”. „A tömbszelence felül folyni újra kellett tömíteni (kender, faggyú) A tömítőgyűrűt újjal kellett pótolni

lymphogranulomadozis

Hodkin — kór

fáradt, láz, elmúlik a láz, esetleg fogy

nyirokcsomómegnagyobbodás — noha kivetetik

vita, hogy vírusos vagy daganatos

enyhe sárgaság bőrvizsketés a végén

vas- májinjekció, környezet ()

egyetemi tanár észreveszi a vágást

röntgenbesugárzás, musarnetrogén — intravénásan

+ vérátömlesztés

(3) Női sírásók

A föld agyonázott volt, meg agyagos is, a sírásóknak alaposan meg kellett dolgozniuk, amíg behantolták a sírt. Szürke ég borult a temetőre. Eszébejutott anyja, akit 1951-ben temettek Kaposvározt s női sírásók földelték el. Női sírásók. Aztán más temetői emlékek jutottak eszébe, bátyja, akit 1944 őszén kísérték el utolsó útjára. Valamikor novemberben lehetett. A várost közelítő szovjet ágyúk tompa moraja már idehallatszott. Egy hete hozták haza a bátyját a frontról. Nem lehetett már megmenteni. Ott álltak mellette a szülei, a rokonság, barátok. Jőlőtözötte, szomorúan. Akárcsak most. S most is november van... Aztán még egy ide húzó emlék jutott eszébe. Olga, a húga. Tíz éves korában vitte el a difteritász. Ő is itt fekszik. Valahol. Nem látta a sírját, amióta eltemették. Nem járt Kaposvározt se, — mióta meghalt az anyja, nem járt Kaposvározt. Kevés a kapcsolata a halottakkal. Az élőkkel se sok.

A pap sokáig beszélt. Üres, kopott szavak. S közben neki csurognak a könnyei, feltartóztatlanul. Nedves az arca, s áll egyedül a sír szélén. Bizonyára nézik, s meghatódottan veszik tudomásul, hogy potyognak a könnyei. De minden temetésen sír. Két hete Zöldnerén is sírt, pedig ő csak egy kis gépíró volt. Őt Rákoskeresztúron temették el a zsidótemetőben.

Nóra intézhette el ezt is. Hogy a pap ilyen sokáig beszél. Rávall ez is. Van egy kirúgott szerzetes unokaöccse. Érti akkor.

Aztán befejeződött. Megtörölte szemét. Most már minden rendben van. Odajöttek hozzá a kondoleálók. Megölelték, arcát megcsókolták, megszorították a kezét. Fáradt volt. Hirtelen ólmos súllyal nehezedett rá Niki elvesztése. Meny nyire nem illett rá ez a hülye becenév. Veronikából lett Niki. Nemrég az is kiderült, amit egyikük sem tudott — a Niki tulajdonképpen kutyanév. Ettől azonban a név, furcsa módon, tulajdonképpen elviselhetőbb lett. De ez már későn volt.

Aztán oszladozni kezdtek az emberek. Ott állt mellette nővére és öccse családja, meg mögöttük apja. Elkészönt tőlük, meg kellett volna hívnia őket hozzájuk — hozzája. Nővérét se látta két éve, — öccsével véletlenül egy hete autóbúszon találkozott. Az utóbbi években Niki betegsége, no meg — Nóra, minden szabad idejét igénybe vette.

SIMÁNDI ÁGNES VERSEI

Templom

Csend ékelődött
orgonastpjai közé
— a hallgatás hosszú
ereszeit betemették
az emlékek
rendetlen varázssai

ó ha játszani tudnánk
újra és a megkezdett
miséket nem a közöny
néma figyelése
töltené be vasárnaponként!

zizzenő lapjaival
feltépetlenül heverő
könyv alól szeretném
kihúzni e csipkéberohadt
terítőt — a tisztelet
elfajult lobogóját!

és odahajítani némaságtok elé:
nem volt még elég?
ez a századok gyümölcse?!
befagyott kehely és
morzsátlan paténa?!

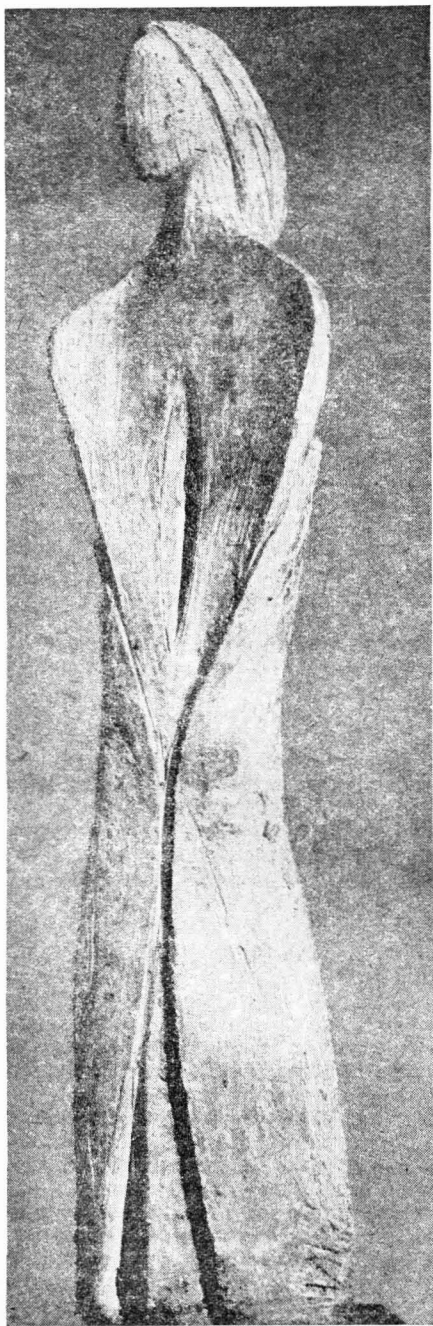
ki meri közületek
azt mondani:
nem ő a bűnös...?!

mikor mondta Jézus
hogy kacatokkal teli
áhitatot kíván?
mikor kérte Jézus
hogy hamisan csörögve lépj
fel közelébe?

nem téged is hívott Jézus
egyedül — fegyvertelen?
kinn a téren hajnalodik...
reggelre gyermeknép
viháncol sárga homok
szikrázó szemcséiben

hívd őket kitárt kapuiddal!
hogy felverjék éktelen
dübörgéssel köveidet!
hívd őket magadhoz!
szívd kiszáradt pórusaidba
a nevetést!

mert akkor majd újra zeng orgonád
villog a lelkek
acéltűhegyein
kiáradt folyód
áradó bősége.

Ösze András:
A teljesség felé (bronz)

Találkozások

SÍK SÁNDOR EMLÉKÉRE

1. Nekem is vallott
— tél volt, fehér terítésű
misére várt a völgy
ágak nézték a rezzenéstelen
 eget

reggelre jégerdővé vált
a táj — szerelem virágzott
szerte a napszikráztatta
havon

igen — nekem is vallott
a Mátra
nekem is felzsongott fojtott
hangja

és láttalak feljönni
az úton — sápadt arcodat
a fenyők felé fordítva
hallgattatok — te
és a Mátra.

2. már nincsenek ráncok
a tenyerén
minden vonal
az áradatba ömlött

a követ nézi
a saját követ
felvésett jeleit
csak ő ismeri

ajkai közül még most is
magvak peregnek
csendbe domborított
arc sápad
a lapokon át

közelítünk egymás felé

Jövendölés

A félelem torkából

kiáltott szó

fogak koccanásán

megérett döntése

elnyugszik Benned

a napon — amit

nem ismer senki —

és a várakozás végső
kövületeit felismerik
a Bölcsék.

Mondatok

Egy folyosó. Megszámálhatatlan
ajtók összessége. Csak egyikbe
nyithatsz. Ne csapongj
riadt madárként. Nézz
körül. Figyelj
belülre.

Lepkeszárnyon

EMLEKEZÉSEK (9)

Írta SZILI LEONTIN

Az öreg Verdi egyike volt Timár József utolsó rádiószerepeinek. A szerepét nem olvasta fel, mint az szokásos volt; csak időnként nézett bele, — megjátszotta. Mintha valóban tenyerébe fogta volna az öreg Ninától kedves Sant' Agathájáról hozott őszi lombot. „A lugas melletti juharfáról hoztad, igaz-e, Nina? És a diót is: legkedvesebb fámról, a tó partján. Adj egyet a kezembe... No nézd, mekkora dió! Széles e világon nem terem olyan nagy, egészséges dió, mint Sant' Agathán.” És amikor az öreg Nina a hazatérést sürgeti, mert hiányzik a gazda, — lehet-e elfelejteni a hangját: „Visszatérek én, Nina, hamarosan... De nézd csak ezt a diót, elfelejtetted kifejteni a burkából... Ám szétrepeszti önmagától is; megérett már arra, hogy kiszálljon belőle. Túlérett dió ez már, Nina, szárad belőle az életnedv... Jövök én, Nina légy még egy kis türelemmel. Tudod: a végszót várom. Csakhogy a jelenéshez nem én írom már a zenét...” Timár mélyen átélte a szerepet, ezzel is az élettől búcsúzott, akárcsak az „Ügynökkel”. A nehéz évek és az alattomos kór befejezéshez közeledő roncsoló munkája pusztító nyomokat véselt már erre a mindent kifejezni tudó érzékeny művészcsera. Szünetben mellém telepedett, Werfel Verdijéről beszélgettünk, hosszú terméketlen korszakáról. „Pedig őt hagyták, dolgozhatott volna a kedvére, — dehát ilyen az élet. S nehéz eldönteni, melyik a fájdalmasabb: aki dolgozhat, de kiapadt, vagy aki hallgatásra kényszerült, közben pedig majd szétfeszítik a beléje rekesztett szavak?...” Hosszan eltűnődött. „Őszintén mondhatom, kedvemre való ez a hangulat: a szembenézés az eliramlott étellel és a közelgő halállal. Mennyi van még hátra Verdi életéből a történés idején?” „Életének utolsó előtti esztendejében játszódik a hangjáték”, igyekszem vállalni rámosztott sorsának minden terhét, bár igyekeznem sem kell, már első olvasásra a sajátoménak éreztem. Gondolom, nemcsak a színészek, az íróknak is élnie kell a műfaját, mert ha nem így volna, akkor nem lenne mondanivalója, csupán fecsegne róla. Örülök, hogy nem fecsegnem kell, hanem teljes egészében élhetem ennek a sok kudarcot és sok sikert megért nagy művész visszanezésének fájó örömeit... Mert visszanezni a boldogságra is fájdalmas — igaz? —, hát még a soha nem szűnő fájdalmakra... Ugye, ez itt a fő mondanivaló?”

Boldog vagyok, hogy magnószalagon őrizhetem „teljes lélekkel” átélt szerepformálását, és talán még ennél is becsebb önvallomását. Mert én annak éreztem, amit mondott, hiszem, hogy az volt.

Uray Tivadar a megöregedett, kegyelmes Goethét személyesítette meg Thomas Mann *Lotte Weimarban* című regényéből írt rádiójátékomban. Egyénisége egyik legkifejezőbb szerepének nevezte Goethe alakját, s bizonyára ennek köszönhettem olyannyira sikeres alakítását. Adaptálásom tíz ismétlést ért el, ami a rádiójátékok történetében eléggé szokatlan. Akkor már nagyon beteg volt, még kevesebb ideje volt hátra, mint Timárnak Verdi felejthetetlen életrekelése után. A felvételt kétszer is abba kellett hagyni, mert szerepmondás közben elszédült, mégis annyira felvillanyozta a feladat, hogy kívánságára még kellett ismételnem azt a jelenetet, amelyet nem tartott eléggé tökéletesnek. Már az olvasópróbán haragudott, hogy a megszabott időkeret következtében húzni kellett Goethe monológjaiból. A lélekben — sőt a gerberműhlei Willemer idill óta testben is — megújodott, méltóságteljesen ironikus kegyelmes költőfejelelem figurájával annyira azonosult, hogy többször is kifejezte „most már mindenképpen reménytelen” vágyát: „Ó, ha színpadon alakíthatnám az öreg Goethét; ez volna az igazán kedvemre való színészi feladat!” A regénynek — és így természetesen a rádiójátéknak is — koronája a hol éles pengéként villanó, hol filozofikus lírába olvadó költői szépségű búcsú-párbeszéd, mely valósággal elbűvölte, mint mindenkit, aki szerelmese az irodalomnak. Elmeséltem neki, milyen bensőséges elragadtatást érzett a regény dialógusát olvasva Bruno

Walter, aki e végső és befejező sejtelmes együttlétet „záróéneknek” nevezte, a benne lappangó és lebegő nemes muzsika miatt, amiből talán keletkezett, amikor ezt az álmot — mint a leáldozó nap szép sugarát — szavakba öntötte Thomas Mann. Láthatólag felizgatta a közlésem, mert szinte felindultan ismételte: „Igen, igen, így lehet igaz: sejtelmes záróének... a leáldozó nap szép sugara”. S ahogyan Sárközi György hangján mindig azt hallok, „sárga tavasz, sárga tavasz”, Uray Tivadar hangján: „...a leáldozó nap szép sugara...” Mert nagyon hamar leáldozott. A halála utáni napon modern szellemidézőként szólalt meg a rádióban felejthetetlenül szuggesztív hangja, az olyannyira kedvére való szerep öreg Goethéjének kölcsönözve lírai átélését, a szinte „zene-ként lebegő” végső és befejező, sejtelmes „záróénekben”.

S most hadd beszéljek két végtelenül ellentétes költőről. Az egyik kedves dalköltőmmel, akivel személyesen sose találkozhattam, hiszen a múlt század első felében meghalt már, de a legjobb barátom életének mozzanatait sem ismerhettem volna az övéinél jobban. A másik, kortársi költő életének sok epizódját megismerhettem, vagy két évtizedes kapcsolatunk folyamán gyakran beszélgettünk, komoly és kevésbé komoly dolgokról, de igazán — úgy, mint a személyesen sose látott dalköltőt — mégsem ismerhettem meg. Pedig többször is éreztem, hogy a kifáradlása őszinte, habár gyakran volt berzenkedően ingerkedő, ha bosszantónak érezte „konokságnak” nevezett megváltozhatatlanságomat, például töretlen hitemben. De csálhatatlanul éreztem, hogy talán épp azért vonzódik hozzám, ami miatt olykor csúfondároskodik.

Már régen, a harmincas években — amikor még a Németvölgyi út egyik mellékutójában laktunk — kerestem egy olyan helyet, ahol teljesen egyedül lehetek a gondolataimmal. Így szoktam rá a Farkasréti temetőre, ahol akkoriban még kevés szeretettem pihent, mert az enyémekeket a Kerepesi úti kriptá gyűjtötte egybe. Vágyódtam a természetbe, s itt, ahol a nagy csöndű fák között a látható horizont beláthatatlan mindenséggé tágult, nagy tere nyílt gondolataim röptének. Sose féltem semmiféle temetőtől; apám halála után — még csitri koromban kijártam hozzá, s a kriptákhoz közeleső padon olvastam verseket; asszonyfejjel pedig a Farkasréti temető csöndjében tanultam meg szembenézni igazi önmagammal, itt fogalmazva meg azóta is vallott benső igazságomat, hogy nem az a legfontosabb, mi történik velünk külsőleg — a kézzelfogható valóságban —, mert az előbb, igazabb valóság: a lelkünk valósága.

Említettem már, hogy Apám halála utáni magányomban sokszor találtam menedéket a zenében. Elsősorban Chopinnél, mert a különös, leheletszerű billentések, a feltörő lendületek elfáradó és csüggeteg megtorpanásai, az emlékezet mélyéből markolt régi dallamok lágy-sága, szétfoszló elhalikulásainak réveleg szomorúsága, mind, mind apámat jelentették. Nem lettem Chopinhez hűtlen, de az ötvenes évek néha nehéz megpróbáltatásokat hozó meddő küzdelmei és gondoktól súlyosbított szomorúságai szoros közelségbe hozták hozzám másik kedves zeneköltőjének, Schubertnek a műveit. Nemcsak régóta halott apámat, szerencsétlen anyámat is visszavarázsolta (a Schöne Müllerin és a Winterreise dalaival támasztva fel régen elhalt bársonyos mezzóját). Egyre mélyebbre ástam le Schubert oly sok megalázást és nélkülözést látszólag derűs bohémsággal elviselt tragikus életének „kidalolt” rejtelseibe. Csaknem mindent elolvastam, amit róla írtak, de főként minél több művét igyekeztem újra meghallgatni, és felfedezni a még nem ismerteket. (Itt meg kell említenem, hogy „Téli utazás” című zenei hangjátékomban — ösztönzésemre — Sándor Judit fáradszaktalan munkája keltette új életre az akkor nálunk már évtizedek óta nem játszott, Grillparzer szövegére írt Ständchent.) Egy Schubert regény részletei ébredtek életre bennem. Egyik könyvkiadónk igazgatójának biztatására felépítettem az egész regényt, több mint száz oldalt dolgoztam ki végleges formájában, s bár a lektori jelentés igen elismerő volt, a zenei részeket pedig Bartha Dénes találta kifogástalanoknak — ő baráti szívességből nézte át, még a kézirat beadása előtt —, a szerződés mindennek ellenére ezúttal is kútba esett. Elmélyülésem az életébe mégsem volt hiábavaló, s itt nem arra gondolok, hogy legalább egy zenei hangjáték formájában mondhattam el vele kapcsolatos gondolataimat. Lényegesen gazdagabbá lettem azzal, hogy sikerült a magamévá tenni életének minden kitapintható mozzanatát, habár főképpen — szinte kínzó átéléssel — a halála előtti, a magányát és szenvedéseit a zenén kívül már senkivel megosz-

tani, sőt közölni sem kívánó Schubertre éreztem rá: a Téli utazás mindent behavazott korszakának a lét küzdelmeitől testi erejében is egyre gyengülő, sorsa igaztalanságai ellenében lázadó, de lázadásainak reménytelenségétől egyre csüggedtebb magányába menekülő, egyedül csak az alkotás lázában felizzó Schubertre. Hisz a hú baráti körben senki sem ismerte fel a Téli utazás jégge fagyott könnycseppjeiben búcsúzó életének remekbe csiszolt gyöngyszemeit. Jellemző, hogy a dalirodalom e csúcsának remekművei közül egyedül csak a Hársfát méltányolták; még Grillparzer is eltemetett reményekről beszél a fiatalon derékba tört életet búcsúztatva. Sejtelmük sem volt sem zsenijének, sem lelke mélyén szemérmes szerénységgel lejátszódott, csendes tragédiájának nagyságáról. Ugyan melyikük vett kellő fáradságot, hogy baráti körben feloldódni képes vídamsága mögé mélyebbre nézve, megfejtse romantikus életérzése szövevényének titkolt szárait? Megelégedtek a láthatóval: fogékonyságával a derűs és áldozatkész baráti kapcsolatokra. A láthatatlant: az örök vándor társtalanságának sajgó fájdalmát csupán zenei témái hálás hangulatának fogadták el. Lényének két ellentétes összetevője — közösségi érzésre való hajlandósága és csak időnként feloldható tragikus magányossága — vet fényt életének oly sok rejtélyére; ez magyarázhatja meg például, miként keletkezhetett a morbid hangulatú Téli utazással úgyszólván egyidőben két élettől megpezsdülő — B-dúr és Esz-dúr — triója. És ugyanekkor a zenei énarcképének nevezett — barátaitól unalmasnak ítélt — egyhangúságában és sivárságában félelmes Leiermann: a dermedt ujjaival megunt dalait szüntelenül forgató, faluvégi kutyáktól megugatott, hóban-fagyban mindig üres tányérjával vándorló öreg kintornás. Megrázó önvallomása a meg-nem-értésbe és üres tányérjába — a megváltozhatatlanba — beletörődő zeneköltőnek, s ugyanekkor hitvallása is: értetlenül és magányosan is, holtáig énekelni — ez a költő hivatása.

Enyhe, szép „vénasszonyok nyara” volt az évben. Amint szert tehettem egy kis szabadidőre, kiszaladtam — jegyzetfüzetemmel és ceruzámmal a táskámban — a már sárgult lombok közé rejtelkedett „szellemidéző” padomra. Jól emlékszem: az időben a Befejzelelennél is szomorúbb kétszellős ötös, az Opus 166 búcsúzenéje foglalkoztatott. Benső hallásommal akkor is ezt a gyászzenét hallottam, amikor az út kavicsain váratlanul megcsikorduló lépések zavartak fel magányos „schubertiádámból”. Arcomat részben eltakarták a még le nem hullott lombok, de azonnal ráismertem az előttem bizonytalan lépésekkel és lehajtott fővel elbotorkáló, meghajlott alakban — karján rozsdadarany őszirózsákkal — Szabó Lőrincire. Egy pillanatra elfogott a kísértés, hogy megszólítsam, s lehet, hogy rosszul tettem: talán elmulasztottam az alkalmat esetleg befejezhetni egy régebben félbeszakadt beszélgetésünket.

(Folytatása következik)

Rövid riportok

Tündéri éjszaka. Újhold lángol az égen,
ezüstös sugara sepri a földet.
Ha most egy csodalény leszállana a kéken
égő Marsból, nem vágyrna vissza többet.

Az ég, mint tenger, árad és dagad.
Ó bűvös, tündéri varázs:
arany hálóval csillaghalakat
merít a hold, a vén halász.

A könyveid közt böngészgetve,
kitárult egyik könyved lelke
s benne egy lázzal s ihlettel tele
lángoló ember élete.

Nézd, hogy ragyog,
hogy csillog az arany hegyoldal.
Tele vagyok
ihlettel, tüzzel, fájdalommal.

A szép

Mily szívig-nyilaló e kép:
ahogy a rózsaszirma ég,
érdek nélkül a szép
küldi közömbösen üzenetét.

ÖLBEY IRÉN

A bűnről

szót ejteni olykor fanyalgást vagy szánakozó mosolyt vált ki a keresztények között is, olykor meg legyintést vagy leckéztetést, valahogy így: „Avult, konzervatív dolog ez, öregem.” Bűn? S általában — aránytalan erkölcsi idomítás következtében — csak a szexualitás körébe eső kilengésekre gondolunk. Bűn? Ugyan kérem, a pszichológiai úton gyógyítható lélek szorongása csak. A hamis tudat kényszerképzete. Tulajdonképpen nincs is más, csak viszonyíthatatlan cselekedet, amit egy adott helyzet elegendően indokol; ha a cselekedet ártalmas, a helyzeteken kell változtatni. Bűn? Nincs tehát, csak közömbös következmény, mely lehet szerencsétlen kimenetelű is.

Persze. Tessék ezt annak mondani, akinek a fiát hazafelé menet elrakták s ráérősen, huszonöt késszúrással megölték. A tizenhat éves leányanyának, akit gyermekének tizennyolc éves apja kinevetett, fölpofozott és otthagyt. Az ártatlan francia régésznőnek, akit politikai okból elfogtak, hatalmas összeget követelnek szabadulásáért vagy kivégeznek. Az abesszin anyának, akinek hat gyermeke közül négy éhenhalt, míg az emberiség egytizede? egyhuszada? betegre zabálja magát s túlcserbul minden élvezetében. Tessék mondani Terézia anyának, aki a haldoklás szemétdombján szedegeti össze az elhullottakat, s Helder Camarának, aki a kontinentális büntettektől sújtott népek szószólója, lelövésével megfenyegetve is. És Máriának, aki órákig roskadozott összeszurkált Fia holtteste alatt s ebbe beleöregedett. Mária látta és fölfogta a bűnt. A jóllakott vitatkozók nem látják és nem fogják föl.

W. Blake-nek, Dosztojevszkijnek, Newmannak és S. Weilnek a bűnről nem véleménye volt, hanem belső tapasztalata. Blake bűnmisztikája logikus és közmondásszerű, költészetének fúvó szele. Dosztojevszkij ábrázolásában a bűn az ember sorsában gyökerezik, bár a kegyelem a „szabásminta”: „a természetben minden... a szentre, a büntelenre van szabva.” Newman — Lanza del Vasto írásában — azt mondja a Kisértőről, hogy miután Krisztustól megverve távozott, némán még visszafordult s tudtára adta: lesz még erőtlen pillanatod is, Jézus, kétségbeesésedben nekem érlelődsz, elhagyatottságodban üresebb leszel, egy földöntött dézsánál, akkor leszakítlak, akkor végzek veled. S elmegy. És visszatér a Megfeszítetthez s ahogy vére csorog kifelé, úgy nyomul a testében előre, tintasötétén, maga előtt hajszolva a teljes emberiség minden bűnét, szennyét, szerencsétlenségét és tagadását. A Megfeszített — Megváltó, és bár kapuit becsapta az álnokság előtt, most a kereszten szélesre tárta; túrnie kellett hát a tébolyodott tolakodást. Nem a testén, hanem a testében; nem a szívében, hanem a molekuláiban folyik az eszeveszett küzdelem; a szabadságnak és a kegyelemnek ez a Test a záloga. Newman látomása a bűnt a

kegyelemmel egy-rangúnak tartja, misztériumnak. Ahogyan Krisztus is: az univerzum emberlakta vidékeinek fejedelméről van szó, akinek hatalmas értelme azonban fénytelen és közönséges.

S. Weil szerint „a bűn legveszedelmesebb alapformája az, hogy korlátlanságot viszünk be egy lényegében véges területre”. Ez ágyazódik bele a világba, a hatalomba, az emberi mivoltba, az ideákba. Így változnak el a teremtésben pontosan körvonalazott formák, föladatok, szándékok és nőnek óriássá a kicsinek rendelték, és zsugorodnak kicsivé a nagygyá rendelték a tévedés elcsúszott optikájában. A világra nehezedő **transzcendens légnyomás** ugyan megmarad, de a személyek és dolgok többé már nem tudnak róla; élünk tehát fenyegetettségünk közepett, de irántuk érzéketlenül, ami a fenyegetettség fokát relatívan növeli. A bűnt már nem is a tettben érezzük meg, vagy a tettekből érezzük ki, hanem a jelenlét stabil közepszerűségéből.

De a lényegi dráma nem szünetel. A lélekben még mélyebbre hátrál s ott, a magányos sötétben zajlik, tompán, bizonytalanul, elszigetelődve; ez azonban senkin sem segít. A tettek közönyt színlelnek, a szándék elleplezi magát s ez megrontja a testvéri kapcsolatokat. A bűn el is rejt, nemcsak elrejtőzik, de bent megjelenik, mint minden egyes döntésünk **egyik** lehetősége. Ha szeretetlenségnek mondjuk, amikor magatartásban összegezódik, nem becsültük alá s megneveztük mindjárt szélrózsa irányát is, s televényét is, az emberi szívet. Lehet vitatni, hogy még milyen szavakkal illethetjük a jelentőségét, korszerűen hogyan fogalmazzuk meg, de a Krisztus fényében kiélesedő **bűneimet** nem vitathatom. Mert ha csak tablettákon s mélyalváson múlik a dolog, akkor Jézus jobban tette volna, ha okosabban viselkedik a Nagytanács előtt s nem a keresztre megy, hanem ideggyógyászati kezelésre; igaz, akkor nem Isten Fiaként, hanem elmebetegként hal meg. Istenemként azonban nálam mélyebben ítélte meg bűneimet, mert üdvösségre váltotta át; éppen nyomorúságomra támaszkodva lett a főntartóm. Suenens bíboros azt írja: „A bűn, mivel természeténél fogva nihilista, alapjaiig ingatja meg a világot. Isten kegyelme azonban újjászüli s legmagasabb egyéni és közösségi tökéletességére juttatja.” Igen, ebből mindkettőjükre ráismerek.

Vasadi Péter

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kéziratokat *két példányban* (egy másolattal) és a szabvány-nak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől.

OLVASÓNK, BARÁTUNK VERES PÉTER

Veres Péter író, — vagy ahogy egy ország tartotta róla — közgondolkodó a Vigilia és az Új Ember rendszeres olvasója volt. Fontosnak érezte, hogy sokfelé, a szellemi élet különféle irányába tájékozódjon, lehetőleg mindig a teljes szellemi horizontról alkothasson képet magának. Vallotta, hogy nemcsak a lélek fű ott, ahol akar, hanem az emberi értelem is hol itt, hol ott rakja le kincseit, az érték nem világnézeti monopólium. Az érték egyetemes, az egész nemzetet gyarapítja; mindenki meríthet belőle, élhet vele. Így növekedhet csak a műveltségünk, lehet minél tágabb a szemléletünk akár hazánk, akár a világ dolgaiban kell eligazodnunk.

A lapokban olvasottak gyakran foglalkoztatták. Töprengett, vitatkozott vagy helybenhagyólag bólogatott, ha beszélgetések közben szó esett a Vigilia vagy az Új Ember egy-egy cikkéről, tanulmányáról, verséről. Véleményét le is jegyezte. Egyrészt a naplójába, melynek számos eddig publikált részlete is (de még inkább a kiadatlanok) az ezekhez fűzött reflexióit tartalmazza. Másrészt időnként megírta a szerkesztőségnek, mivel ért egyet, mivel nem, biztosítva miniket változatlan rokonszenvéről, melyet a meggyőződéséhez őszintén ragaszkodó, a hitét tisztán élő ember példája ébreszt benne. Nagyon becsülte a következetes magatartást, azt a keresztnységet, amely hűség alapszméjéhez, a szolgálathoz s következetessége mindenekelőtt a humánus evangéliumi terjesztésében nyilvánul meg. Számára a katolicizmus az ember lelki és szellemi életének egyik „műhelyét” képezte, melynek célja a szeretet és az értelem művelése a krisztusi etika síkján.

Amikor pedig úgy vélte, a papír már kevésnek bizonyul a gondolatai közvetítéséhez, személyesen látogatott meg bennünket. A szerkesztőségi szobákban aztán fellángolt a diskurzus. Ő, a szokott bőbeszédűségével, mesélő kedvével, mint Mikszáth egy „elfajzott” kései utóda, fejtegette, hogy vallásnak, egyháznak nemcsak az egyes ember, hanem a társadalom életében is megvan a helye, aminthogy azt az emberiség történelme folyvást bizonyítja is. Szerinte a szocialista társadalom sem mondhat le előbb-utóbb arról az erőről, amit a keresztnység jelent, míhelyt kilép eddigi határai mögül és világban, emberiségben, kozmoszban fog tervezni s a jövő megannyi eshetőségével és lehetőségével számol. Mondataiban nemcsak a felelősséggel fogalmazó, a népet-nemzetet értő s érző ember nyilatkozott meg, hanem a társadalom egységét, alkotó energiáit féltő politikus elme is.

Néha mintha kikacsintott volna önmagából, szavainak szünetei közt hunyorított volna felénk: — Hívó vagyok ám én is, csak másképp, mint ti — szólt szemérmesen —; azt, hogy hit, másként értelmezem. Hiszek a jövőben, hogy az szebb, igazságosabb, szabadabb lesz, mint a jelen. Hiszek az értelem belátásában, az emberi lélek szomjában, amely csak a bölcs egymásrautaltságban, a baráti békében, lelkek szomszédolásában tud csillapodni. A hitem az emberi testvériségé, a szívek cseréjéé... Tudom, hogy ez ügyben munkálkodtok ti is, ez hoz közéték, ezért vagyunk barátságban egymással...

Alább közölt levelei közül az első Mentés Mihály verseinek hatására született (Vigilia, 1961 május). Az „O beata Trinitas!” a Szentháromságot éneklí meg; két jellemző szakaszát, a levél illusztrálásaként, ideiktatjuk:

...Már hazamentek apám és anyám,
s kilenc testvérem (kicsinyek, nagyok),
megkopott kedves földi otthonunk
(hárman vagyunk csak) olyan elhagyott.

Boldog Háromság: jószágos Atyám,
testvérem Jézus, és Te, Szeretet,
ugye ott vannak már mind nálatok
s minket is várnak, együtt Veletek?...

A második levél címzettje a folyóirat nagy tudású, tekintélyes szerkesztője, Mihelics Vid, aki *Eszmék és tények* rovatában a fibourgi katolikus egyetem negyedéves közleménytárának, az Animának egyik tanulmányát ismerteti. A szerző Alfons Auer würzburgi professzor, dolgozatában a modern ateizmus helyes szemléletét kívánja nyújtani. „A modern ateizmust csak úgy értjük meg — idézi Mihelics Vid —, ha felismerjük benne a szabadságmozgalmat. Egyes motívumai nem is annyira tudatos megfogalmazásukban, hanem mint tudattalan érzelmi reakciók hatnak. Másként nem magyarázhatnók meg a modern ateisztikus áramlat dinamikus életelevenségét” (Vigilia, 1961 október).

Ezt követi a Vigiliában történő megszólaltatása (1969 november) tárgyában írt közlendője, majd az Új Ember 1970. január 4-i számában megjelent interjúval (Veres Péter 73. születésnapjára) kapcsolatos néhány megjegyzése. Ebben — hogy szerencsésen-e vagy sem, ma már fölösleges lenne évödni rajta — egy modern Tinódihoz hasonlítottam, ahogy egyszer-mászor ő is szeretne nevezni magát, „parasztkrónikásnak”, egy „nemzet krónikásának” tituláltam. Kétkedett az értékelés valóságában. Azt azonban nem lehet elvitatni tőle, éppen a halála óta eltelt évek tanúsága szerint, hogy egy nemzet élő, figyelő, bűnbánó lelkiismerete volt.

(H. B.)

1961. V. 24.

Kedves Barátaim!

Valami hirtelen jött beleszólási vágy arra kényszerít, még ha hívatlan prókátorkodásnak nevezitek is, hogy megmondjam: *Mentes Mihály* „O beata Trinitas!” című versében találtam hosszú idők óta az első igazán hívő megnyilatkozást. Úgy érzem: ez az ember csakugyan hisz, nemcsak hinni akar és nemcsak a kultúra szeretete és a keresztény közösség szépség-etikája szól belőle. Igen, én becsülöm az igazi hitet, holott bizony anakronizmusnak érzek ma már minden világmagyarázást és életértelmezést, amelyeket az évezredek szültek és csak az olyan megfogható realitásokat veszem nagyon komolyan, mint: nép, nemzet, emberiség, egyéniség, személyiség — és persze, magát a végtelen világot is. Igen, én a „hitetlen”, becsülöm azt, aki valóban hisz, még ha a világ naivságának látja is az ő hitét. Félreértés ne legyen: becsülöm én az okosság-katolicizmust is, ha nem a gonosz és mindenre vállalkozó uralmi vágy, hanem a boldogtalan és tájékozatlan embereknek teendő szolgálat és aktivitás a belső mozgatója. Igen: az ember-hangyabolyoknak kellene a mindig új felfedezések, a bozótban való kalandozások mellett a kitaposott utak, a megtartó és fegyelmetező disziplinák is. Igen, ezeket a szabályokat is becsülöm, legfeljebb a reklám-ízű katolizációkat — a Graham Green-féléket — nézem gyanakvással, ámbár lehet, hogy nincs mindig igazam! — Na jó, ki kérdezett? — kérdezhetitek. Ki kérdezi a költőt, mikor verset ír? Ezek a levél-reflexiók, azt hiszem, nálam vers helyett jönnek. Üdvözl benneteket

Veres Péter

1961. X. 23.

Kedves Barátom,

ha szabad így mondanom, mint mindig, most is elolvastam az „Eszmék és tények” rovatot. El kell olvasnom, mert csak ebből tudhatom meg magyarul, hogy *min és hogyan gondolkoznak* azon a nagy világnézeti fronton, amelyet kereszténynek nevezhetünk még ma is. Alfons Auer prof. tanulmányának az ismertetéséről van szó (Vig. 1961 okt.). Nem is bezelek róla többet, ép-

pen csak el kellett mondanom valakinek, illetve éppen neked, hogy az *igazságra törekvés* milyen messziről összehozhatja az embereket. Valahol a kiadatlan naplójegyzeteim között, ott rejtőzik az a megjegyzésem, hogy az egyházat — minden egyházat, de különösen a keresztlény-katolikust — az tartja fenn a nehézségek korszakokon át, hogy nemcsak Torquemadái, hanem Szent Ferencei is vannak. Most hozzátéhetem: és Aquinói Tamásai is, akik szociológiai értelemben is funkcionális szervezetté formálgatták a világnézeti és hitbeli közösséget. Nagy dolog volt, de most már tovább kell gondolkozni, s ezt teszi, és más sugárzóan intelligens gondolkodók is ugyanezen munkálkodnak. Minden szavával egyvételtek abban, amit az ateistákról mond, hisz én már régen nem vagyok ateista se, deista se, amióta meggyőződtem arról, hogy Torquemadák az ateisták közt is lehetnek, vagyis hogy az Antikrisztus a Krisztustalan társadalmakban is megjelenik. De nem lettem és nem is igen leszek „újrahívó” sem, és ezt érti meg ez a nagyon okos és igaz értelmű professzor. Viszont az emberfajnak létérdeke egészben is és a részekben is: a *becsület* és az *igazságosság*. Több nem fér ide s ez a jó, mert nem lenne vége. Üdvözlettel

Veres Péter

Ui. Elnézést a levlapért: így tudom megfékezni a bőbeszédűséget!

Kedves Barátaim!

Nem tudom végül is „hogy néz ki”, még a szorgos revízió után is, az a magnóra vett laza előbeszéd. Én úgy gondolom, a lapnak is, nekem is érdekünkben való lenne, ha a korrektúrát látnám. Amit ti nem érezhettek közölközni, én azt szívesen respektálom, de ha én találok benne olyasmit, amit jobb most nem publikálni, azt még kihagyhatnánk. Egyszerűen nem volt időnk összeolvasni, hogy miként ül — ha „ül” — az egész írás. Azt hiszem, ez így logikus. És az sem mellékes, se nektek, se nekem, hogy a Vigília olvasói egy öreg locsogót ismerjenek meg bennem.

Budapest, 1969. okt. 11.

Felebaráti üdvözlettel

Veres Péter

Kedves Béla!

Ám legyen Ez a te dolgod. Amit az én számba adsz, azt egy kissé átalakítottam. Így jobban vállalom.

A te dolgodba nem szólok bele. Azt írsz, amit akarsz. Legfeljebb azt jegezném meg, hogy a Tinódihoz való hasonlítást az olvasók nem veszik majd telitalálatnak. Nemcsak azért, mert engem éppúgy nem ismernek mint Tinódit, hanem inkább azért, mert azt hiszem, az a valóság, hogy nem hasonlítok senkihez. Legfeljebb önmagamhoz. De ahhoz nagyon.

Nagyon nehéz egy élő íróról ilyen rövid kis ismertetésben hiteles lelki-szellemi arcképet adni, de ismétlem, ez a te dolgod. Csak ne dicsérj túlságosan, mert az nem jó neked sem, nekem sem. Próbálj inkább több kérdőjelet beleszóvegezni. — Kicsoda ez az ember? Ismerjük-e, értjük-e minden vonatkozásban?

De már túl sokat fontoskodok, hisz csak egy kis lapszínestőről van szó.

A Vigiliát még nem láttam.

Budapest, 1969. nov. 5.

Üdvözlettel:

Veres Péter

NAPLÓ

KI EZ AZ EMBER?

Ki is hát valójában ez az ember, aki több mint kétezer évvel ezelőtt született a betlehem-i istállóban? Ez a kérdés születésének pillanatától foglalkoztatja az emberiséget. Kinek-kinek a maga módján szembe kell néznie vele, akár úgy, hogy levonja e nyilvánvaló történeti tény következtetéseit — mert tény, ha a pászlorokról és a napkeleti bölcsekről szóló tudósításokat esetleg jellekesnek értelmezzük is —, és eszerint rendezzi be egész életét, akár hitetlenül olvassa a leírását. Mert ez utóbbi esetben is megkísérti a kép: a gyermek ott fekszik a jászolban, s körülötte először villan fel olyan fény az emberiség történetében, mely nem a harc, a küzdelem jeladása, hanem a megbékélés és a reményé. Ezt az idők messzeségéből gyűrűző kérdést vesszi vallatóra kis könyvében* Nyíri Tamás.

De mielőtt magáról a könyvről, időszerűségéről és tartalmáról szólnánk, hadd bocsássunk előre egy megjegyzést. Ez a mű kétségtelenül szerzőjének legkitűnőbb munkája. Nyíri Tamást eddig is úgy tartottuk számon, mint a modern magyar teológiai gondolkodás egyik vezéralakját, mint a hazai filozófiai kutatások jelentékeny képviselőjét. Am eddig megjelent alkotásai-ban többnyire érezni lehetett az anyaggal való küzdelmét, a kifejezés világosságáért és egyértelműségéért vívott szenvedélyes harcát, hogy forrongó, alakuló mondanivalóját minél megfoghatóbban, a fogalmi nyelv szükségszerű korlátjain felülemelkedve fejezhesse ki. A *Ki ez az ember?* ebből a szempontból reveláció. A tudós felérkezett végre a magaslatra, ahol egységben látja és érzi azokat a részleteket, melyeket eddig meghódított magának, s ennek a csodálatos egységnek igézetében hirtelen olyan igékre talál, melyek eddig rejtve voltak előtte. Így válhat új könyve a hazai teológiai megújulás egyik legjelentősebb dokumentumává. Ezért olvashatja munkáját a szaktudós és az egyszerű hívő is a zsinat utáni megújulás eszménye mellett való hitvallásként, olyan való-másként, melyben megnyugtató megol-

dást találnak még tisztázatlannak hitt kérdések és egyértelművé válnak még többértelműnek vélt alapelvek.

Az olvasó számára talán az a legfontosabb Nyíri Tamás könyvében, hogy nem elméletet akar adni — **noha** imponálóan gazdag ismeretanyag rejlik mindegyik megállapítása mögött —, hanem a keresztény életfelfogás gyakorlati kérdéseit foglalja össze. „Isten országának hívei nem kapaszkodhatnak a törvény betűjébe — olvassuk a *Legyen meg az akarata* című fejezetben —; ennél jóval többet, a törvény szellemét kell beteljesíteniük. Hiába hivatkoznának szép számú szabály és előírás gondos megtartására, ez nem jelzi Isten országát.” Pál apostol írja a második *Korintusi levélben*: „A betű öl, a lélek pedig élte”. A szerző e figyelemztetés jegyében építi fel mondanivalóját. Az életnek és a keresztény létnek azokat a pontjait akarja megragadni, ahol a lélek fű, ahonnan termékeny életeszményeket nyerhetünk; azokat a kristályosodási pontokat keresi és mutatja meg, melyek mentén a ma élő hívő ember biztos megtalálhatja az útmutatást legszemélyesebb tájékozódásához. Nem azt jelenti e törekvése, hogy értéktelennek tartja a törvényt, vagy fölöslegesnek a parancsokat. Azt azonban nyomatékosan hangsúlyoztatja, hogy ezeknek *szellemét* kell beteljesítenünk. A krisztusi tanítás „nem annyira a részletek minuciózus tisztelete *alól*, mint inkább olyan nagyvonalú *szeretetre* szabadít föl, amelyet lehetetlen részletesen szabályozni. ...Az ország fiait nem nyugtathatják meg lelkiismeretüket az előírások gondos figyelemben tartásával. Aki csak ennyit tesz, nem teljesíti a mennyei Atya akaratát.”

Jézus nagy újszerűsége — ezt állítja élénk Nyíri Tamás egyértelmű világossággal —, hogy az emberiséget nem a paragrafusok sokszor holtta vált betűi felé irányítja, hanem Isten felé. „Ez az ember” sorsával is, tanításával is arra buzdít, hogy bátran hagyatkozzunk rá az Atya megbocsátó irgalmára, segítő és megszentelő kegyelmére. „Csak az üdvözl, aki elfogadja Isten szeretetét, és szívvel-lélekkel válaszol rá.”

* Nyíri Tamás: *Ki ez az ember?* (Szent István Társulat, 1976)

A zsinat utáni idők kereszténye újra és újra szembetalálja magát a szeretet gondolatával. Természetesen vetődik fel hát benne a kérdés: mi is az a szeretet? Nyíri Tamás így válaszol: „A szeretet a lélek mélyének kiragyzása, az emberből sugárzó légkör, kritériuma pedig a gyakorlat, a tett.” Az olvasónak az a feladata, hogy ennek a világos és kategorikus meghatározásnak az igazságát a maga életében kamatoztassa. Az én legszemélyesebb szeretetem az én lelkemből forrászik. S aki nek a lelke nem megfelelően gazdag, annak a szeretete is lagymatag, erőtlenn lesz. Nekem magamnak kell mindent megtennem azért, a magam egyszerű, esendő, botladozó módján, hogy elfogadtassam, elismertessem Isten uralmát, „ami már megvalósult és érvényesül Jézus személyében”. Nekem is igazolnom kell hát Jézust! Nemcsak azzal, hogy felteszem a kérdést: Ki ez az ember?, hanem azzal, hogy az ő szellemében, az ő életelvvel emelt példája szerint élek abban a kis közösségben ahová sorsom állított. Ez azt is jelenti, hogy a keresztény magatartás alapvetően dinamikus és teljes mértékben beilleszkedik a modern világ minden jóakarató törekvéseinek hálózataiba. Rendkívül emelkedetten elemzi Nyíri Tamás a keresztény élet lehetséges küldetését a ma még szétszakított és sokszor tragikus arculatát mutató világban. Teljességgel igaza van abban, hogy a megbocsátásra és szeretetre alapozott jézusi tanításnak talán sohasem volt olyan jelentősége és időszerepe, mint éppen ma, amikor az emberiség elég erőt halmozott fel önmaga megsemmisítésére.

Mégis sokszor tapasztalhatjuk, hogy a keresztény ember, de még a pap is elégedetlen szerepével. Talán nem akad senki, akit nem érintett volna meg a válság gondolata. Könyvek és tanulmányok sora foglalkozik például a papi hivatás válságával. Pedig — írja Nyíri Tamás —, az Újszövetség üzenete ma is világos és egyértelmű. „Az a tanítvány, aki fenntartás nélkül szolgálja Isten ügyét.” Ez a pap szerepe: Isten országának hirdetését várják tőle az emberek... S ini akadályozza, hogy az eucharisztikus ünnep vezetését küldetése velejének tartsa? „Jézus halálát és feltámadását hirdeti, amíg el nem jön, s ezáltal jelenvalóvá teszi megfoghatatlan közelségét, annak az eszkatologikus világnak teljes-

ségét, amelyben Jézus él.” Korunk papjának természetesen foglalkoznia kell a tudományok előrehaladásából adódó kérdések lehetséges megoldásával; ha alkata olyan, bizonyára haszonnal végezhet társadalmi jellegű ténykedést is: de alapvető feladata szekularizált világunkban is az isteni beteljesedésről szóló üzenet hirdetése. „Az alapprobléma nem az, hogy az emberek jelentősnek tartják-e a Jó Hírt, hanem hogy igaz-e. Ezt a kérdést nem társadalmi konszenzus dönti el, hanem a személyes állásfoglalás. Nem lehet tanítvány senki, aki nem bízva rá magát Jézusra. S ha oly sokan váltak bizonytalanná, annak az a magyarázata, hogy sosem voltak biztosak, talán nem is volt alkalmuk, hogy Jézus mellett, vagy ellen döntsenek.”

Több mint tíz esztendővel a Zsinat után vagyunk. Ma már nyilvánvaló, hogy a keresztény élet és küldetés hagyományos értelmezése nem elegendő. „Az egyház jövője — nagyon hosszú időre — azon dől el — írja a szerző —, hogy ebben a sorsdöntő fordulatban hová állunk, hogy tudjuk-e, akarjuk-e vállalni az evangélium hirdetésének terhét. Ezt a döntést nem helyettesítheti semmi más tevékenység.”

Aki az Egyház, Krisztus titokzatos teste tagjának érzi magát, sosem veszítheti el reményét. Még akkor sem, ha szeme láttára kezd forrongani és alakulni mindaz, amit már egyszer végérvényesen, befejezettnak hitt. Szemünk láttára születnek új hegyek és omlanak le régiék. Az egységesnek hitt világkép alkotóelemeire hullt. Néha valóban megkísért a reménytelenségnek az az érzése, melyet Eliot oly mestersen fejezett ki az *Atokföldjében*:

Mi gyökerek kúsznak, mi ágazik szét
E kő szeméttől? Embernek fia,
Nem mondhatod, nem sejtéd, mást nem
ismersz,
Csak egy csomó tört képet, ahol a
tűkradt nap,
S a holt fa menhelyet nem ad, tücsök
sem enyhülést,
S a száraz kő se csörgedező vizet.

(Vas István fordítása)

Hogy korunk keresztény embere mégis megtalálja a forrást, mégis egységbe illesztheti a széttöredezett képet, abban nagy része van annak, hogy olyan

megbízható, értő és felkészült kalauzai vannak, mint Nyíri Tamás és a „nyíritamások”.

Voltaképp e szétlőredezett képet forrasztja egységbe a regényírás eszközeivel Saád Béla is, akit nemrégiben köszöntöttünk hetvenedik születésnapján, s aki korát meghazudtoló alkotókedvről és szellemi frisseségről tesz tanúságot művében*. A regény fogantatása is meglehetősen izgalmas: a szerző Kovács Arisztid hagyatékában lelt rá egy régi, már elfeledett cikkének lapkivágatára, s vele a kitűnő publicista, Kálly Miklós egyik cikkére is, melynek *Vádlott — a válás* a címe. Saád Béla e két írás alapgondolatát fejlesztette tovább, s így fogalmazta meg alaptételét: *Vádlott — a mulasztás*.

Alapvetően etikus gondolatcsirából nő hát ki a regény, és akár moralizáló művet is írhatott volna konfliktusából a szerző. Ő azonban közelebb akart kerülni a kor ízléséhez, amikor a modern ember kínzó drámáját egy krimi keretei között ábrázolja és fejti meg. Az olvasót magával ragadja az izgalmas történet, a titokzatos gyilkosság megoldásának izgalma, a nyomozás lendülete, s csak a regény végén ébred rá, hogy kegyes írói csalás áldozata lett: Saád Béla számára mindez csak másodlagos volt, a gyilkosság is, a motívumok is, a tündöklő oiasz táj is, az idillikus jereváni betét is. Számára az igazi kérdés: miért mulasztunk el oly sok alkalmat, amikor jobbat tehetnénk, amikor értelmet adhatnánk az életnek, amikor keresztényhez méltóan élhetnénk. És ez a kérdés, illetve ennek válaszlehetőségei adják a regény igazi, belső feszültségét, ez járja át búvópatakként a mű cselekményét.

Erkölsregény és krimi. Aprólékos jellemrajz és útirajz. Ennyiféle műfajt fogott össze egyetlen markolással a szerző, és különféle műfajait végül is szerencsés arányérzékkel tartja egyensúlyban, így sikerül nagyjából teljes világot varázsolnia olvasója elé. E nagyigényű szándéknak azonban vanak buktatói is. A krimi lendületét nyilván gátolja olykor az erkölcsi mondanivaló kifejtésének igénye. A jellemek árnyalt kibontásának csak egyik háttére lehet a gonddal ábrázolt változatos környezet. Akit a rendkívül ro-

konszenvesen ábrázolt felügyelő nyomozása izgat, nyilván nem szívesen olvassa azokat a részleteket, melyek megakasztják a cselekményt, még ha ezeknek a betéteknek a jelek szerint a szerző nagy jelentőséget tulajdonít is. Csak egyetlen példát. Eljutunk a gyilkosság helyszínére. Valószínűleg hatásosabb lett volna itt valamivel ökonomikusabb leírás. Saád Béla azonban itt azt is elmondja, mennyire szeretik az olaszok a növényeket, s mily változatos gonddal ültetik be lakhelyük közvetlen környezetét különböző pálmafélékkel. Mindez persze értékes ismeretanyag, hiszen ha netán nem jár valami ezen a tájon, sosem tudja majd meg, milyen egy olasz ház erkélye zölddel befuttatva. A krimiolvasó azonban türelmetlenkedik. Hol van a felügyelő? Miért késlekedik? Miért csodálja ő is a természet e mesterséges pompáját, s miért nem veszi elő már a nagyítót, hogy nyomokat keressen? Minden műfajnak megvannak a maga törvényei, s még olyan morális igénynyel írt műben, mint Saád Béláé, sem lépheti át büntetlenül a szerző e törvényeket.

A regény másik sebezhető pontjának a szereplők nagy számát érzem. A szerző valamennyit igyekszik különböző élethelyzetekben, árnyaltan bemutatni, gondot fordít külső és belső jellemzésükre, ám épp ezért meglehetősen sok szálát kell kézben tartania, s a különféle sorsok, különböző történetek nem segítik egységes mondanivalója kiemelésében. A regény néhány igen izgalmas lapja, költői finomságú részlete is azt igazolja, hogy erkölcsi szándékát még eredményesebben valószínűsíthatta volna meg, ha csak a számára is rokonszenves, vagy a tétele kifejtéséhez nélkülözhetetlen szereplőknek „kegyelmez meg.”

Michele — aki különben a történet egyik legösszetettebb alakja — íróasztalán cédulákat talál a felesége. Rajtuk ilyen feliratok: „A kötelességszerű jó elmulasztása”, „A mulasztás is cselekedet”. Valamennyiünk íróasztalán hányódnak ilyen cédulák. Ideje már rendszerbe foglalni őket, s megtalálni rájuk életünk válaszát — erre figyelmeztet Saád Béla izgalmas regénye.

SÍKI GÉZA

* Saád Béla: *Mulasztás* (Ecclesia é. n.)

A HETVENÉVES FERENCSIK JÁNOSRÓL

Vannak személyiségek, akik már életükben intézménnyé válnak. Közülük való Ferencsik János is. Élete és zenei működése szorosan összeforrott a század legnemesebb zenei törekvéseivel, szolgálja és diadalra viróje lehetett Bartók és Kodály zenéjének, őrzője annak a tradíciónak, mely hibátlan folytonossággal ível a zenei klasszicizmustól máig. És most hetvenéves lett.

Egy ilyen ünnepi alkalom jó ürügyet adhat arra, hogy összefoglaljuk és részletesen méltassuk e valóban kivételes pálya minden összetevőjét. A szokástól eltérve azonban hadd válasszuk a méltatásnak másik útját, azt, amelyet maga Ferencsik János kínált, amikor följegyezte ösztönző és az élet minden területére kiterjeszhető, mindenkori kamatoztatható gondolatait a zenéről.

„Az élet apró örömei nem aprók. Az élet apró örömei roppant lényegesek. A nagy örömök — a vasárnapok. De az nincs mindig, nincs mindennap. Az élet apró örömei teszik ki a hétköznapokat, az életet. Hadd hivatkozzam megint egy nagy filozófusra, aki nagyon szeretek, és aki egyáltalán nem annyira rosszkedvű, mint ahogy ierjesztik róla, Schopenhauerra. Ő mondja, hogy egy napot úgy kell megtervezni, mint az egész életet.” — Ferencsik János zenészélete is egy vasárnapon kezdődött, amikor a Krisztinavárosi templom vasárnapi nagymiséjére nem érkezett meg időben az orgonista. Remegő kézzel ült a hangszer mellé, és eljátszotta a szertartást bevezető „Jöjj, Szentlélek Uristen”-t. Ez volt első nyilvános szereplése. Előbb hegedülni tanult. Kicsi gyerek volt, amikor hegedűt kért karácsonyra. „A Jézuska meg is hozta, de mégis baj, bögés lett belőle, mégpedig irtózat, mert a Jézuska földi képviselői — szüleim — egy játék-hegedűt tettek a karácsonyfa alá. Én mindjárt ki is próbáltam, és mivel a hegedű bádögéből levén bádogos hangon szólalt meg, keservesen sírva is fakadtam. Így aztán a világtörténelemben ez volt az az év, amikor kétszer jött el a karácsony, mert szüleim — talán Vízkeresztre — megint elhívták a Jézuskát, aki akkor már rendes, persze kis-méretű hegedűt hozott ajándékba.” Később szalonzenekarokban játszott, majd a Corvin mozi zenekarában, a néma-

film utolsó korszakában. Ekkor már a Nemzeti Zenede tanulója volt. Ide Sugár Viktor, a Zenede tanára, a Mátyás templom akkori regens chorija vette föl.

Operai évek következtek: bravúros beugrások és váratlan csalódások. De mintha a sors akaria volna figyelmeztetni, hogy nagy földatra választotta ki. 1935 januárjában ő vezényelte a Fából faragott királyfi felújítását és vele a Székely fonót. „Ez az este — írta Tóth Aladár — a magyar léleknek eddigi leggazdagabb kibontakozása volt operaszínpadunkon. És bármily súlyos mulasztások terheljenek is bennünket a múltban: ennek a mai estének diadala erőt ad nekünk, hogy a mulasztottakat pótoljuk, és most már minden rendelkezésünkre álló eszközzel dolgozzunk azon a fényes jövőn, amelyet Bartók és Kodály művészete nyitott meg a magyar zenekultúrának.”

E fényes jövő legáldozatosabb és legnagyobb építője lett Ferencsik János. Egész művészetével, tehetségének teljességével igazolta és igazolja ma is, hogy Bartók és Kodály elválaszthatatlan, hogy a magyar zene és a magyarság ügyének árt minden olyan törekvés, mely kettejük művészi törekvéseit igyekszik szétszakítani. (És gyakorlati ténykedése ezen a téren olyan nagy személyiségek álláspontját igazolja, mint Tóth Aladár és Szabolcsi Fencse.)

Szólani kellene művészetének titkáról. Páratlan ütemérzékéről, legendásan „jó kezéről”, színérzékéről. De a legigazibbat, a leglényegte ő maga árulja el: „...ami nélkül senki sem tud megélni — közhely! —: a szeretet. A család szeretete, az élettárs szeretete, a hazaszeretet, az emberiség iránti szeretet.” És egy másik, ugyancsak árulkodó, Montaigne-től kölcsönzött gondolata: „Ahogy az életem egyre rövidebb lesz, mind mélyebbé és teljesebbé kell tennem”.

Az igazán nagyok azonban sosem csak a maguk személyes létét teszik egyre teljesebbé. Ferencsik János nemzedékek lelkének adott életre szóló indítást hangversenyein. Felejthetetlen Beethoven-ciklusai, Bach h-moll miséjének és passióinak tolmácsolásával. Tiündökletes Haydn- és Mozart-ciklusai. És természetesen Bartók meg Kodály reveláló erejű tolmácsolásával. Az ő előadása a mérce. A világszerte emlegetett „igazi” Bartók és Kodály. Nem véletlenül érzi művészete hiszekegyé-

nek a Psalmus Hungaricus, melyet 1971 augusztusában vezényelt talán legtekélyesebben — visszaállítva eredeti környezetébe, a szerző szándékainak és a mondanivaló szellemének megfelelően — a nyírbátori református templomban.

A világ mai zenei életében meghatározó szerepet visznek a magyar művészek. Szerte a világban, szétszóródva, szolgálják az egységes, nagy ügyet, a művészetét és a humanizmusét. Soroljuk a neveket? Széll Györgyét? Dorátiét? Vagy a nemrégiben elhunyt Kertész Istvánét? Ferencsiket valahogy mégis többnek érezzük náluk. Mert ő hűségesen megmaradt Kodály földjén, a Psalmust és a Te Deumot létrehívó magyar föld polgárának. Akkor is, amikor talán legtermékenyebb éveinek gyümölcsét kellett félig szedetlenül hagynia. Amikor egy időre bezárultak előtte a világhír felé vezető kapuk. Megmaradt izzig-vérig magyar művészek, és töretlenül közvetítette a nagy üzenetet. A zene nyelvén szólt a kinyitlatkoztatásról.

Közismert az a kép, mely a Hány János előadásán készült 1957 decembereiben, az Operaházban, Kodály hetvenötödik születésnapján. Baloldalt a szer-

ző áll, középen Hány János öltözetében Palló Imre, jobboldalt pedig az est karmestere, Ferencsik János. Jelképes ez a kép. Összesűrűsödik benne mindaz a nagy és nemes törekvés, mely a század első éveiben kezdődött, s melynek célja az igazi magyarság lésta forrásának megtelezése volt. Ferencsik János büszkesége lehet, hogy első között tárta fel a forrás vizét.

Vég nélkül idézhetnénk azokat a nagy zenei emlékeket, melyeket neki köszönhetünk. Ma már nemzedékek mondhatják el, hogy ifjúságuktól Ferencsik János hangversenyei jelentik számukra felülmúlhatatlan zenei élményt. Mert aligha lehet elfelejteni a III. Brandenburgi versenynek vagy Händel concerto grossóinak azokat a megszólaltatásait, amikor ő ült a cembalo vagy a zongora mellett. Vagy a hosszú tetszhalálból feltámadó Haydn-misék tolmácsolását. Mozart Requiem-jét. Az élmény beleivódott a hallgató lelkébe, és kiteljesítette, tökéletesítette azt, újra meg újra ráébresztve, hogy ha igazán értő kéz közvetíti, néha hallhatóvá válik a hívás, megtapinthatóvá az örökkévalóság.

(R. L.)

BOZÓKY MÁRIA KÉT KÖNYVE

A Szent István Társulat kiadásában jelent meg Bozóky Mária művészettörténésznek *Eszme és valóság a keresztény művészetben* című munkája (1974). „Ha nem is teljes műnek, de bizonyos kalauznak érezzük a könyvet ahhoz — olvashatjuk előszavában —, hogy eligazodhassunk a keresztény művészet labirintusában.”

A munka tárgyalja a nagy stíluskorzakokat a korakeresztény művészettől a modern szakrális művészetig. Bevezetőjében megfogalmazza, mit tart keresztény művészetnek. Szerinte Krisztus fellépése előtt „bizonyos szellemi egyoldalúság” jellemezte az antik világ művészetét. Igaz-e ez? És ha igen, vajon nem vonatkozik-e ez a megállapítás minden kor művészi alkotásának zömére? Nem érthetünk egyet azzal a kitételrel sem, hogy hiányzott belőlük a transzcendens jelleg. Még akkor is nehezen fogadható el, ha kellő magyarázatot találnak arra, hogy a szerző

pontosan mit is ért transzcendencián. Ennek nehézségét ő is érzi, mert hozzáfűzi: „Hiányzott...nem annyira a stílusjegyekben, mint inkább az alkotás szellemében”. Ez a bizonytalanság azonban félreértést szül: stílusjegyekben nem, de a szellemben igen? A továbbiakban ennek is enyhe cáfolatát kapjuk: „Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy a keresztény művészet kizárólagosan a transzcendens éelismerhetőség jegyével lépett ki a félhomályból...” Végül így foglalja össze mondanóját: „A keresztény művészet nagyjából minden alkotásával a transzcendens és az immanens isteni jelenlétének kivételére törekedett”. Nem törekedett-e vajon a művészet általában minden korban erre akarva-akaratlanul is?

A könyv lényegében csak az európai művészetet vizsgálja, amelyet történelme és hagyománya miatt eleve érintett a keresztény szellemiség. Valójában egyetlen európai művész sem vonhatta és vonhatja ki magát a ke-

reszténység által megteremtett értékek s etikai érvényességek hatása alól. Hol válik kereszténnyé a művészet, és mikor válik azzá bizonyosan? Ezek még teljességgel megválaszolatlanul hagyott kérdések, föl nem tárt kategóriák. A kérdés bonyolultságát szemléltethetnénk például a kommunista Leger sok művével, vagy Ámos, Vajda, Derkovits, Kondor Béla stb. alkotásaival is, akik méltán sorakozhatnak föl a szakrális vagy keresztény ihletettségű művészek legjobbjai mellett. Éppen e század — mutat rá nyomatékosan Bozóky Mária is — termékenyítette meg művészi eredményeivel, stílustörékvéseivel az egyházművészetet is. Kár, hogy ennek részletesebb kifejtésével adós marad. Fontos lett volna erről többet tudnunk, hiszen az idegenkedés az újjal (legtöbbször a jobbal) szemben az egyházművészet területén is aggasztó probléma.

Az egyes korszakokat a könyv bőszéges példával illusztrálja, személyes hangvétele pedig olvasmányossá oldja a terjedelmi kényszerből kissé lexikonyszerű ismertetéseket. Talán ha kevesebb példát hoz és azt a mai törekvésekkel hozza párhuzamba, a kevésbé tájékozott olvasó is jobban megérte volna a könyv úttörő jelentőségét.

Lossonczy Tamás festőművészt és napjainkig terjedő munkásságát mutatja be Bozóky Mária a „Mai magyar művészet” sorozatban (Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1976). Lossonczy Vaszary tanítványaként jutott el Párizsba s ismerkedett meg a század legjelentősebb „alkotásaival. Élete ettől kezdve összefonódott az avantgarde irányzatokkal. Kassák „az absztrakt

festészet egyik legkiforrottabb egyéniségének” nevezte őt. Bozóky Mária érthető, lelkesítő propagátora műveinek. A kis könyv egyik legszebb képéről, A pacsirtáról így ír: „Semmitől sem „pacsirta”, s mégis mindenestül egy darab természetet, mintha alkotója inkább leszakított, mint megfestett volna egy marék illatos füvet, apró vadvirágokkal, s mintha átmászott volna kezén egy pók. A kép sűrű összefoglalás. Zöldjeinek árnyalatai ismét levezetnek a mélységbe, s a felszínen megvillanó jelek újból figyelmeztetnek a „fenti”, a mindennapi, a cseppet sem átlátszó életre!”

Az absztrakt alkotás olyan szellemi tartományt ostromol, amely nehezen hozzáférhető a kívülálló számára. Minden festmény — bármilyen irányzathoz sorolható — mindenképp nehezen közelíthető meg, ha pusztán csak „történetet” keresünk rajta, ha csupán irodalmi felkészültséggel nézzük, s nem hagyjuk, hogy a kép „hasson ránk”, tisztán, szeretettel álljunk eléje. Az absztrakt művészet is az elmondhatatlan, a kimondhatatlan, a bonyolult közlésére vállalkozik, a több síkú jelentés kifejezésére törekszik. Ez a jelentés határtalanul válhat. Akármennyire meggyőző is a „lefordítás”, behatárolhatja, elszegényítheti jelentésvilágát. Igaz, hogy az absztrakt művek elfogadtatásának talán ez az első helyes lépése. Lossonczy Tamásról nyilván többet tudnánk meg egy nagy gyűjteményes kiállításon, ahol a könyv segítségével megkezdett párbeszédünket folytathatnánk magukkal a művekkel s elmélyíthetnénk a művészről kapott értékes felvilágosítást.

GAN CZ MIKLÓS

BARTÓK BÉLA LEVELEI

Akit csak kissé is érdekel a magyar zene története, jól ismeri Demény János nevét; felmérhetetlenül sokat köszönhet neki a Bartók-filológia. Rendkívüli gondnal, alaposítással kutatta azokat a forrásokat, melyeknek részletes és elemző feltárása nélkül aligha beszélhetünk a nagy zeneköltő alapos ismeretéről. Most az ő szerkesztésében jelentette meg a Zeneműkiadó Bartók Béla levelei minden eddiginél teljesebb gyűjteményét, méreteiben is rend-

kívüli bibliográfiával, a művek mutatójával, földrajzi tájékoztatóval és a levelek időrendi jegyzékével.

Ma, amikor egész társadalmunk egyik mozgatójává vált a népművelés gondolata, felmérhetetlen a jelentősége egy ilyen kiadványnak. Még akkor is, ha ebben a formában aligha lehet százezrek olvasmánya, már csak azért sem, mert 110.— forint az ára. De ki tagadná: csak ilyen forrásértékű kötet lehet az alapja a későbbinek, a nagyközönség kezébe illőnek, melynek megjelenésével nem kellene sokat várni, hi-

szen egyre súlyosabbá válik az az adósság, mely épp a nagy klasszikusok népszerűsítése terén mutatkozik. A század magyarságának nyilván meghatározója Bartók (és mellette természetesen Kodály Zoltán, kinek Visszaelintés című kötetéből ugyancsak elkélne népszerű válogatás). De róla is jórészt csak közhelyeket ismételtetiünk. (Nem ide tartozik ugyan, de a század igazi nagyjainak ismeretében és ismertetésében félelmetes hiányosságok tapasztalhatók. A rádió egyik műsorában gimnazisták vallottak Veres Péterről. „Valami költő volt” — így az egyik. A másik kapott ezen a bölcsességen: „En inkább a verseit szeretem”. De még a legnagyobbak sem hódították meg az „ifjú szíveket”, s bizony jócska időnek kell elteltnie, hogy Ady szép jóslata talpra váljék.) Bartók igazi megismerésében kiválóan segítenek a levelek, melyekben — már a műfaj természete miatt is — az ember (bármilyen visszahúzó és zárkózott volt is) többet arul el magáról és gondolatairól. S e gondolatoknak a bar-

tóki személyiség esetében az egyetemes magyarság gondolataivá kellene válniuk.

Az igazán nagyok esetében természetesen a magánleveleknek is páratlan jellemző értékük van. Mily megrendítő például, ahogy Bartók aprólékos gondolat szervezi egy-egy hangversenyét, ahogy anyagi kilátásai után érdeklődik, ahogy futó impresszióit rögzíti. Milyen szívszorító, ahogy, szokása szerint, tartózkodva és mintegy mellékesen, de már 1943-ban papírra veti: bajom igazi okát nem tudják megtalálni. A bámulatosan gazdag, mégis oly sok tragédiát rejtgető életút szinte hibátlan teljességgel bomlik ki e sokszor két-három sorra redukált önvallomásokból is.

Bizonyára lappanganak még Bartók levelek. Köztük talán reveláló értékek is. De hogy ennyi van, hogy ily gazdagon dokumentált lehet Bartók életműve, azért — még egyszer hangsúlyozzuk — elsősorban Demény Jánost illeti köszönet és elismerés.

(R. L.)

KMETTY JÁNOS ÉS KOHÁN GYÖRGY KIÁLLÍTÁSA

Alig zárult be a budapesti Múcsarnokban Paul Klee-nek (1879—1940), a század eleji avantgarde festészet és rajzművészet klasszikusának, a XX. századi európai képzőművészet egyik legkölteibb, legéterikusabb egyéniségének — Frank János által rendezett — tárlata, majd az idősebb magyar festőnemenzedékhez tartozó Németh Lajos által „a népi szürrealizmus egyéni hangú képviselője”-ként jellemzett Tóth Menyhért retrospektív kiállítása (rendezte Víz Ottó és Aszalós Endre). — a Múcsarnok középső termeiben újabb jelentős képzőművészeti eseményre került sor: Kmetty János (1889—1975) Kossuth-díjas festőnek, a budapesti Képzőművészeti Főiskola egykori tanárának, a szentendrei utcák, sikátorok és öreg házak egyik legművészebb ábrázolójának emlékkiállítására.

Kmettyt — aki Budapesten és a nagyvárú párizsi Julian-akadémián végezte művészeti stúdiumait — a róla szóló tanulmányok és cikkek hol a kubista, hol a kubisztikus festők között említik. Minden bizonnyal az utóbbi megfogalmazás a helyesebb:

Kmetty sokat tanult a francia kubistáktól, de sosem vált a kubista iskola kizárólagos hívévé... Az ő művészete — amely az értelem és a fegyelem gyümölcse — a konstruktív törekvések és a természetelvűség ötvöződésének, összeforrásának szép példája.

Kmetty János témakörei sosem voltak változatosak. Néhány korai aktábrázolást s szimbolikus és biblikus kompozíciót („Koncert”, „Hegyi Beszéd” stb.) leszámítva szinte kizárólag csend-életeket, műtermi enteriőröket, kisvárosi utcácskázatokat és sok-sok önarcképet festett. (Nagy Baiogh János, Márffy Ödön és Czigány Dezső mellett alighanem Kmetty az a magyar festő, aki a legtöbbször örökítette meg önmaga vonásait.)

Talán a művész által feldolgozott tárgykörök szűkességében, talán motívumainak minden irodalmias vonatkozástól való mentességében, talán a puritán, szikár, a szigorú képszerűsítésre koncentráló (itt-ott már-már száraz) előadásmódban, talán a hűvös, kevés optikai szenzációt nyújtó koloritban, vagy talán mindezen vonásokban együttesen rejlik annak a magyarázata, hogy Kmetty Jánost évtizedeken keresztül csupán a művészetbarátok egy kis ré-

tege becsülte érdeme arányában, sőt a művészeti írók legjobbjai részéről sem volt ritka a munkásságával szembeni idegenkedés. (Genthon István „Az új magyar festőművészet története” című — egyébként kiváló — monográfiájában például mindössze tizennégy — meglehetősen kedvetlen — sor olvasható a mesterről, aki a könyv megírásakor — 1935-ben — már megalkotta chef d'oeuvre-jeinek legtöbbjét.)

Kmetty valóban nem volt akkora ka-
liberű művész, mint — kortársai kö-
zül — Egry, Derkovits vagy Ferenczy
Noémi, s kései (50-es, 60-as évekteli)
művei között sok a fáradt önismétlés,
mégis: a mesternek van jó néhány
olyan munkája, amely büszkesége az
elmúlt fél évszázad magyar művésze-
tének... Olyan művekre gondolunk,
mint a „Koncert” és a „Két álló nő
akt drapériával” (mindkettő a szent-
endrei múzeum tulajdona), a „Gitáros
csendélet” (Türr István Múzeum, Baja),
a „Csendélet KÜT-folyóirattal” (Buda-
pesti Történeti Múzeum), a „Múterem-
részlet állvánnyal” (Janus Pannonius
Múzeum, Pécs), a „Fiatalkori szakállas
önarckép” (Tolnai Gabor akadémikus
gyűjteménye), „A művész feleségének
portréja” (Kmetty Jánosné tulajdona),
a „Nagybányai részlet” (Dr. Gömör Bé-
la gyűjteménye), a „Napraforgós csend-
élet” (Nagy István-gyűjtemény) vagy
egy akvarell-önarckép a 20-as évekből
(Gerő Zsolt gyűjteménye).

Rabinovszky Máriusz — a *Nyugat*
1929. február 16-i számában, a Tamás-
galériabeli Kmetty-tárlatról írott beszá-
molójában — tartalmas analizését adta
Kmetty piktúrájának. „Idegnyugtató
csend, mely nyugalom árad Kmetty
képeiből... *Nagyok*, szilárdak, determi-
náltak e kis képecskék, amelyeknek
hatása messze túlnő a méretükön” —
írta (maig érvényesen) Rabinovszky.

E véleményt az *Uryné Erdey Ibolya*
művészettörténész által rendezett mű-
csarnoki Kmetty-kiállítás anyagának
mintegy fele része megerősíti. (A kö-
zepes és gvengébb kvalitású műveket
viszont kívánatos lett volna elhagyni.
Gondosabb szelekció esetén Kmetty mű-
vészi rangja még jobban kitűnt
volna...)

A képes katalógus előszavát író Né-
meth Lajos joggal állapítja meg a
másfél év előtt elhunyt mesterről —
*akinek válogatott alkotásaiból Szent-
endrén 1978-ban emlékmúzeum nyílik*

—, hogy „néhányadmagával azok közé
tartozott, akiknek révén megszületett a
modern magyar festészet és a hazai vi-
zuális kultúra”.

*

A Magyar Nemzeti Gaiéria *Kohán
György* (1910—1966) Kossuth-díjas fes-
tő emlékkiállítását rendezte meg a kö-
zelmúltban. A művész — aki az alföl-
di iskola, a hódmezővásárhelyi művész-
csoport tagjai közé tartozott — a fla-
mand expresszionisták (Permeke), a
mexikói elkütelezett festők (Orozco, Ri-
vera), az olasz neorealisták (Renato
Guttuso) és a magyar Aba Novák Vil-
mos lelki rokona volt, de megérintette
őt a kubizmus is, amelynek megisme-
résére 1931-ben nyílt módja, amikor
Párizsban járt tanulmányúton.

Kohán érces szavú, kemény kötésű,
szociális töltésű művészete a Viharsa-
rok nincstelenjeinek sorsát és vágyait
szóltatja meg; a Lajta Edit által szer-
kesztett *Művészeti Kislexikon* (1973)
szerint a mester „drámai indu'atokkal
teli műveit monumentalitás, szimbó-
lumteremtő erő” jellemzi.

Sajnos azonban az erő — amely a
művészelben nem minden — Kohán
Györgynél gyakran modorosságra for-
dul. Hatalmas méretű festményeinek
legtöbbje technikailag elnagyolt, nem
kellően megoldott, az óriási képfelüle-
tek sokszor üresek, a felfokozott kolo-
rit nemegyszer tarkasággá fajul, s ott
is dübörgést, harsány rikoltást, fülre-
pesztő dobpergést hallunk, öncélú nyer-
seséget tapasztalunk, amikor a művész
mondanivalóit meggyőzőbben tolmácsol-
ná a kisebb hangerő, a kevesebb szín-
orgia, a nagyobb önfegyelem...

A hatalmas temperamentumot, a ki-
vételes művészi adottságot lehetetlen
nem érezni, a nagyszerű rajztudást le-
hetetlen meg nem látni Kohán mun-
káiban, — a nagyra hivatott művész
életművében azonban hiányoljuk a mér-
téktartást, az arányérzékét, a fakturá-
lis gondosságot, a műalkotás szakmai
„kivitelezésének” gáncstalanságát, hi-
szen semmiféle nagyívű, nagylélegzetű
festői koncepció sem feledtetheti a mű-
vesség fogyatékokosságait.

Az egyenetlen színvonalú s ezért ve-
gyes benyomásokat keltő tárlat anya-
gából elsősorban az 1937-es „Hegedű”,
a megrendítő, tragikumot sugalló „Ka-
bát a múteremben” (1949), a mesterien
komponált „Szobabelső nővényel”
(1959) és a tőmondat-tömörűségű „Ta-
nya II.” (1966) emelkedett ki.

D. I.

ISTEN NEM SZERENCSEJÁTÉKOS

Érthető az a viszolygás, ami elfogja az embert, ha olyan irodalmi alkotást ismer meg, amely eleven személyek sorsát választja anyagául, még közünk élők nyilvános analizisére vállalkozik, fájó emlékekre tapint rá. Olyan eseményeket, pillanatnyi aktualitásokat, feltételezéseket hordoz, amelyeknek bárki közülünk a résztvevője, illetve szemtanúja lehetett, s bárki újabb feltételezéssel, véleményvel tölthet meg, felfogása és meggyőződése szerint. Mindig az a mérce, mennyiben tartalmaz ez az időszerűség, ez a kipécézett emberi sors örök mondandókat, egyetemes jeleket, tanulságokat, amik nemcsak a pillanatnak, az ideig-óráig műlásnak, hanem hosszabb létre, távlatra szólnak. Talán azért ez a tartózkodás, mert megtanultuk, hogy a művészi ítélethozatalhoz korunkban is elegendő távolságra, jó szemmértékre, alapos mérlegelésre van szükség. Az alkotómunka sem lehet elhamarkodott, a rövid érlelési idő csak tévedésekkel tétézheti az amúgy is nehéz írói feladatot: kihordás nélkül nincs egészséges születés.

Az író általában legfeljebb eseményjátéknak vagy dokumentum-drámának dolgozza föl egy-egy nemrég lezajlott történet, egy-egy emberi élethelyzet buktatóit, ahhoz még nincs sem tiszta látása, sem művészi ereje, hogy valóságos társadalmi háttérrel rajzoljon, felfedje a dolgok motivációit és a szereplőket gondos boncolásnak vessen alá. Ehhez is, ahhoz is emberek és események teljes ismerete, összefüggések, belső indítékok, tények hű feltárása szükséges. De az sem szerencsés, ha az esetleges kérdőjeleket, kifogásokat, sértettségeket — amelyek egy ilyen vállalkozás velejárói — a szerzőnek azzal kell elhárítania, hogy nem kulcsfigurákat, nem kulcshelyzeteket írt meg, a cselekmény sem azonos az eredetivel, jóllehet újságcikkek híryanagából táplálkozik s nagyjából-egészből követi a valóságos fejleményeket.

Gyurkovics Tibor 1973-ban megjelent hasonló című regényéből (*Isten nem szerencsejátékos*) merítette a Madách Kamaraszínházban bemutatott drámájának szituációit, vitte színpadra alakjait. A dramaturgiával nem sokat bajlódott, mert az egyébként is színpadot kívánó, száraz dialógusokra épülő regényt megfosztotta leíró és összekötő

részeitől, minden felesleges lírai kitérőt elhagyott, a párbeszédeket itt-ott kiegészítette, csiszolt rajtuk, és a könyv máris színpadra termett, lapjai színpadi játékká vedlettek át. A színlap szerint kétrészes drámai vizsgálat, melyben az Engelhart Simon perét megelőző kihallgatás tanúi vagyunk. A színen a tárgyalás előtt szokásos vallatás folyik: a Vizsgálóbíró kérdez, a vádlott felel.

A Vizsgálóbíró (*Bálint András*) azonban meg sem próbálja — vagy csak nagyon ímmel-ámmal —, hogy a hivatását komolyan vegye: Engelhart Simon motivációi alapján nézze a tényeket; az ő tetteinek rugóit, hajtóerejét derítse fel saját kiindulásából, miközben az ügyet felgöngyölti; beleélje magát egy másfajta magatartás, egy másik sors, egy más világnézet kötelmeibe. Szinte csak végszavaz Engelhart Simon (*Mensáros László*) monológjaihoz. Érveléseinek súlyát és ellentétes álláspontjának igazát nem meggyőzéssel, a beszélgetés hőfokával, a gondolatok egyenlő esélyt biztosító párbajával támasztja alá, hanem külsőséges eszközökkel. Indulatos kitörésekkel, művi felháborodással, mesterként gesztusokkal igyekszik pótolni mindazt, ami egy drámát drámává avat: feszültséget, összeütközést, feloldást. Néha oly kétségbeesett dühvel szaladgál fel s alá, mint aki tulajdonképpen maga sem biztos abban, jó irányban halad-e, tart attól, hogy állításainak az ellenkezője is fennforoghat, márpedig itt neki mindenáron bizonyítania kell a bűnösséget, egy szemlélet vétkét, egy magatartás csődjét. Nem is alakul ki a színpadon igazi konfliktus-helyzet; nem mozdul, fejlődik előre semmi. A darab végén is ott tartunk, ahol az elején. Engelhart Simon az írói szöveg, a művészi ízlés és Mensáros László gondosan felépített, már-már fölényes viszonyt teremtő játéka megóvjá attól, hogy önmaga apológiája legyen. Alakítása határozott arcél formál, jelentékeny ellenfelet testesít meg, aki hisz az igazában, a példa képviselésében, az áldozatokban. Kudarca't is véletleneknek vagy egyéni balszerencséjének tulajdonítja, kétségei csak aziránt vannak, szereti-e őt az Isten eléggé, vajon mindig hűséges volt-e hozzá, nem engedte el egyszer-mászor a kezét? Mensáros László pályájának egyik csúcsteljesítményét nyújtja.

Az előadás tükrök között zajlik, a szereplők megsokszorozva lépnek elének a térbe, két és fél órát töltenek el állva, helycserével, jobbra-balra kitérve, tűző reflektorok fényében veritékezve. A rendező (Kerényi Imre) jól látta, hogy a művet csak oratorikus formában lehet megjeleníteni, de mivel kihallgatásról van szó, nem értjük, miért nem ülhetek le a szereplők egymással szemben. Játéklehetőségük is bővült volna egy-egy hangsúlyos fellállással, előrelépéssel, visszaüléssel; így csaknem téttlenségre ítélték őket, mert az egy helyben állás, az időnkénti járkálás nem fokozható, játéktöbbletet nem

tud biztosítani. A kiérleletlen, elsieltet rendezés modernkedő ügyeskedésekkel, aszketikus színészvezetéssel igyekezett valamiféle „stílust” meghonosítani. Ezt a törekvést azonban a szegényes háttér is zavarta: hol egy rendház vagy templom görök íveit, hol egy barlangot imitáló festett kartont világítottak meg a reflektorok. A kísérőzene kopácsolásai és a hangszórón bejátszott hangeffektusok pedig nyilván a drámai kibontakozást, az izgalmas szócsonkát, a katarzist voltak hivatva előkészíteni vagy fokozni. De mivel valójában funkciótlanak, teljesen feleslegesek.

HEGYI BÉLA

DVOŘÁK: REQUIEM A BAKFARK LANT-TRIÓ KONCERTJE

A neves cseh zeneköltő egyházzenei repertoárja jelentős. Nálunk főleg a *Stabat Mater* ismert. Kár, hogy szinte teljesen ismeretlen 149. zsoltára, *Te Deum*, *D-dúr* miséje, *Szent Ludmilla* oratóriuma és csak ritkán hangzik el a Zeneakadémián januárban felújított *Requiemje*. A cseh népi dallamvilág — mint Smetanánál is — át- meg átjárja a dvořáki életművet, de ebből a gazdag örökségből az 1890-ben komponált *Gyászmisébe* nem került semmi. Talán csak a mély tónusok, borongós hangulatok emlékeztetnek szláv népdalelmekre, hogy a gyász, a fájdalom annál élesebb legyen. Az ember panasza szól a Requiemben, a térdelő emberé, mint egykor Heinrich Schütznel, koncentrálna a szöveg minden egyes szavára. Az a művesség, amivel Dvořák az egyes tételeket kidolgozta, leginkább a XV. század németalföldi mesteréhez, Ockegheméhez hasonlítható.

A vallásos érzés mélysége az, ami pillanatról pillanatra tetten érhető. Ahogy percenként letompul a csillogás, s már-már csak szótöredékek jutnak el fülünkbe, olykor recitált hangon, ahogyan liturgikussá válik minden részlet, zene és szöveg egységében, csak azzal a belső, nemes indulattal magyarázható, amely a fájdalom teológiáját a művészet nyelvén mondja el. Mégsem válik egysíkúvá, kopárrá a mű: a rész-motívumok olyan gazdag kibontását hall-

juk, amely — plasztikusan — mozaikhoz hasonlítható. Az egyes stílusrétegek (gregorián, romantikus akkordfűzések, már a XX. századra előremutató kis formák) szerencsés ötvözéséből jön létre mindez, a tudatos szerkesztés által; nem hiányzik innen a belső indulat ösztönös inspirációja. S mintha a Requiem zenéjének „teológiai koncepcióját” igazolná az is, hogy egyetlen magból bontakozik ki: négyhangnyi témából. Az egység szinte antifonális részekre van osztva: emitt a kórus intonál s felel rá egy-egy szólista, amott fordítva. De leginkább ismételve, tovább szöve a gondolatot, mintegy égi muzsikává avatva a földit. Mindjárt az *Introitus* (bevezető ének) jérlikari kezdése után a tenor szóló veszi át a szerepet, a „*Te decet hymnus*” (Neked szól a himnusz) felívelő dallamán, hogy utána a *Kyrie* recitált könyörgése idézze a liturgiát, ahol égi és földi tájak hajolnak össze: „*ujjongó dalok*” s „a szeretet sóhajta”.

A legtöbb hagyománytól eltekintve a mise *Gradualját* is megzenésítette a zeneköltő: a négyhangnyi alaptémát megismételve csendes fohászt mond, megalkotva a mű legbensőségesebb tételét: „Örök emlékezetben marad az igaz, rossz hírtől nem kell félnie.”

Egészen különös Celanoi Tamás *Dies irae*-jének zenei ábrázolása: fanfárok, táncos ütemek, harangjáték és gong színhatásában nem a haláltánc hangulata idéződik fel, hanem a csendes megbékéltség. Halál és feltámadás gondolatának hagyományos kifejezésében sokszor ott van a táncos motívum s hazai

tájainkon még most is találni rá népzenei példát. A rituális tánc és az induló harsogásába vegyített késleltetett ütemsor valóban feloldják a haláltánc félelmetes vízióját: reménység lesz abból és diadal, emlékeztetve Aranyászú Szent János mondására: „Emeljük fel lelkünket a szomorúság mélységéből.” Ez az időbe forduló tekintet a jelené is, a jövője is: rövid fuga-témát idéz Dvořák a „Rex tremendae” kórusában s a kódában ezt a sort: „Örök Jóság, légy jó velem”.

A Requiem legaprólékosabban kidolgozott része az Offertorium. Egyetlen könyörgéssé válik benne a felajánlás: ó- és újszövetségi freskók sorává. Dvořák mégsem hatásosságra törekszik: a szöveg tartalmi átélése jelentkezik zsoltár-dallamokban, recitáló frázisokban. A „Domine Jesu Christe” (Urunk, Jézus Krisztus) gyakori ismétlése, az áldozat elfogadását kérő Hostias, s a sequentiából átvett utolsó sor: „Pie Jesu” (Kegyes Jézus...) olyan csodálatos liturgiai egységet teremtenek, amelyben ott a kérés és az engesztelés. A „Liberateas” (szabadítsd meg őket) hangjaira az Agnus Dei csendes imádsága felel: „Dona eis requiem” (Adj nekik örök nyugodalmat). A Sanctus sem hangos: egyszerűen csak dicséret az ember nyelvén, halkán elmondott köszöntés, a zeneirodalomban szokatlanul.

A Debreceni MÁV Filharmonikus Zenekar, a Kodály Kórus Erdélyi Miklós vezényletével olyan érzékeny bensőséggel élte át a Gyászmeze minden tételét, amilyenre csak ritkán van példa. A csodálatos pianisszimók, a sohasem sokkoló fokozások nem csupán az együttes énekkultúrájáról tanúskodtak, hanem a művel való azonosulásról is. Erdélyi Miklós a kelleiténél talán lassúbbra vette a tempót, de így éreztük meg a részlet-kidolgozásoknak a nagy egésszel való összefüggését. A négy szólista: Andor Éva (szoprán), Barlay Zsuzsa (alt), Fülöp Attila (tenor) és Gregor József (basszus) sohasem énekelte túl a szerepét, nem bontotta meg az arányokat s kitűnően illeszkedett az együttesbe. Kifogás csak a fúvósok bizonytalan intonálásait, olykor elmaszatolt hangjait illeti.

A Bakfark Lant-trió nem azonos a Bakfark Consorttal. Az előbbi vezetője Kecskés András, az utóbbié Benkő Dániel lantművész. Mindkét együttes a régi hangszeres muzsikát szeretné

megismertetni hazánkban, s ezért minden szereplésük esemény hangverseny-életünkben.

A Magyar Nemzeti Múzeumban a „Régi hangszerek világa” sorozatban januárban a Lant-trió szerepelt, magas színvonalú, sok újdonságot felvonultató programmal. Kecskés András ugyanis nem csupán passzív megszólaltatója a régi mestereknek, hanem maga is kutatója elveszettnek vélt műveknek. Bécsben a neves Clemencic-Consort tagjaként működik, s alkalma nyílik ottani könyvtárakban a magyar vonatkozású anyagot tanulmányoznia. Így került a kezébe legutóbb Fafrizio Caroso lantművész 1581-ben kiadott gyűjteménye (amolyan szórakoztató könyv), benne a híres Lucretia dallammal, amelynek irodalomtörténeti jelentősége van: Balassi Bálint erre a „nótára” írta híres Katonaénekét (A végek dicsérete). Ez a költemény, valamint az oláh dallamra szerzett „Régi szerelmem nagy tüze” Balassi vers lantkíséréttel, hűségesen idézte vissza a kort, amelynek hiteles előadói stílusát szintén szeretné rekonstruálni a három ifjú (az együttes vezetőjén kívül még Molnár Péter és Szabó István). A három lanton előadott Dlugorai (XVII. századi lengyel lantművész) zsoltára — motívumaiban az „Isten hazánkért” kezdetű népénekünk fedezhető fel —, Francesco de Milano (XV. század) Fantáziája, a pozsonyi Newsidler (XVI. század) Passamera-ja, Tinódi históriás éneke Prini Péter, Maláth István és Török Bálint fogságáról, az Istvánffy-kódexből vett házassító ének (Kecskés András érdeme) a fél-éves együtt-muzsikálásnak máris nagy-szerű előadói teljesítményei voltak.

Külön említést érdemel Newsidler Der Juden Tantz-a. Ha Bartók esetében mint elődöt emlegetjük Gesualdo-t, akkor a híres lantművésznek ezt a tuncát is az olasz mester madrigáljai mellé kell helyeznünk: a kromatikus futamok, rafinált ütemezés, egy huszadik századi táncjáték alaptémáját is képezhetnék. S ha a lanton, ezen a különösen ellentmondásosnak tűnő, de nagyon is sokoldalú hangszeren olyan remekül szólal meg egy „modern” téma, mint ahogyan azt Kecskés András bemutatta, fiatal komponistáinknak is feladhatja a leckét ez a mindinkább népszerűbbé váló középkori instrumentum.

TÓTH SÁNDOR

KOPP JENŐ (1900—1977)

Január 13-án — hosszas betegség után — elhunyt dr. Kopp Jenő művészettörténész, a XIX. és XX. század magyar képzőművészetének tudós kutatója, a Fővárosi Képtár 1935 és 1948 közötti főigazgatója.

Első jelentősebb elaborátuma 1931-ben jelent meg Pécselt; e könyvecske a magyar „táblabíróvilág” egyik legjelentősebb festőjének, Borsos Józsefnek művészetét tekinti át. A részletes oeuvre-katalógust is nyújtó munka „színesen tárja elénk Borsos változatos életpályáját, formai fejlődését, tragikus művész-sorsát... Kopp Jenő könyve nem mindennapi írói felkészültségről is tanúskodik” — állapította meg e műről a Magyar Művészet című folyóirat recenziése, Horváth Henrik.

1943-ban — „Magyar biedermeier festészet” címmel — újabb monográfiát írt Kopp Jenő; ezt 1944-ben egy bilingvis — francia és magyar nyelvű — Derkovits-könyvecske követte, a François Gachot által szerkesztett „L'Art Hongrois”-sorozatban. A Kopp által megrajzolt Derkovits-kép sok vonása ma is helytálló, mindenekelőtt az a tétele, hogy „Derkovits alkotásaiban nem csupán esztétikai kielégülést keres... Élelműve — a művészet belső kérdéseinek megoldásán túl — emberi hitvallás is, amely megtagadva minden játékos öncélúságot, utat mutat a jövő fejlődése keresőinek.” Ugyanebben a kétnyelvű kismonográfia-sorozatban láttott volna napvilágot Gulácsy Lajosról tervezett munkája is, amelyet — a „L'Art Hongrois” Egy-kötete borítólapján — már hirdetett is a kiadó. A sorozat megszakadása folytán azonban e mű nem jelent meg, — valószínűleg nem is készült el.

A felszabadulás után Kopp Jenő töretlen aktivitással folytatta munkásságát. 1947-ben írott „Új magyar festészet” című könyvének (Officina Kiadó) különösen azok a passzusai emlékeztetnek, amelyek Szinyei Merse Pál, a nagybányaiak és Rippl-Rónai művésze-

tét tárgyalják. E könyv — „Introduction à la peinture hongroise”, illetve „La moderna pittura ungherese” címmel — 1948-ban franciául és olaszul is megjelent, a magyar kiadáshoz képest megnövelt képanyaggal. 1948-ban „A háromszáz éves pesti papnövelde” címmel adott közre egy kis könyvet, 1956-ban pedig a virtuóz technikájú naturalista szobrászról, a főleg portréábrázolóként jeles Kisfaludi Strobl Zsigmondról publikált monográfiát. A 60-as években a Zádor Anna és Genthon István által szerkesztett négykötetes Művészeti Lexikonnak (Akadémiai Kiadó, 1965—68) volt a munkatársa; a lexikon számos cikkét ő írta, nagy alapos-sággal, példás tárgyi tudással.

Kopp Jenő művészeti kritikái is ma-radandó értékűek. A Katolikus Szemle, a Tükör, a Napkelet, az Élet, a Magyar Művészet és a Szépművészet közölte tárlati beszámolóit, könyvrecenzióit s egy-egy alkotót, egy-egy művészeti korszakot bemutató tanulmányait, cikkeit. Giottóról csakúgy volt magvas mondanivalója, mint id. Markó Károlyról vagy Lotz Károlyról, — az újabb magyar egyházművészetről csakúgy, mint Fényes Adolfról vagy a szentendrei művésztelep festőiről.

Esztétikai koncepcióit az idő nem mindenben igazolta. A két háború közötti ún. „római iskola” szobrászait és festőit ma már másként (sokkal több fenntartással) látjuk, mint ő; megjegyzendő azonban, hogy az 1947-es „Új magyar festészet”-ben már Kopp sem a neoklasszicista „római iskolá”-t tekintette a második világháború előtti magyar művészet csúcspontjának.

Megújulásra, továbblépésre, önmaga korábbi, túlhaladott nézeteinek bátor revideálására képes, nyitott lelkű műértő és művészettörténész volt. Akik ismerték őt, emlékéit szeretettel megőrzik, — könyveit, értekezéseit, cikkeit pedig mindig megkülönböztetett hely fogja megilletni a magyar művészettörténeti irodalom termékei között.

D. I.

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
 1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollar

S O M M A I R E

Dans son numéro d'Octobre 1976, „Világosság”, revue d'idéologie athée, a publié sous le titre *L'Etat socialiste et les Eglises en Hongrie* l'étude de György Aczél, Président du Conseil par intérim. C'est à cette étude qu'a répondu Mgr. József Cserháti, évêque de Pécs, sous le titre *Portes Ouvertes*. L'étude de György Aczél — remarque l'évêque — a réservé une surprise même à ceux qui, instruits par la logique des événements, savaient que les rapports entre l'Eglise et l'Etat ainsi que les incidences de l'évolution de ces rapports sur le terrain pratique ne manquent pas de faire objet d'analyse au plus haut échelon même. Par son argumentation et ses développements, l'étude rédigée dans un ton agréable s'attache — poursuit l'évêque — quoique implicitement, toutefois avec la pression contraignante des faits, à éveiller le sentiment de la responsabilité et l'esprit autocritique en tous ceux qui se doivent de prendre part dans la solution des tâches à remplir sur le plan économique, social, politique et culturel, en vue de la prospérité de notre pays. Au nombre des responsables, une place éminente revient aux Eglises. Le rôle qu'elles tiennent dans la promotion culturelle et matérielle de notre peuple peut être secondaire, en revanche, c'est en priorité qu'il leur appartient de promouvoir l'unité nationale, de resserrer les liens moraux entre les hommes, d'animer l'esprit de fraternité oeuvrant par là l'unification des hommes en une seule grande famille.

Nous aussi proclamons qu'au centre de nos efforts déployés dans ce processus de mutation se trouve ce qui est le plus sacré sur cette terre: l'homme, la nouvelle société de demain. C'est cet homme que le Concile de Vatican II. — la plus vaste entreprise que l'Eglise catholique ait réalisée dans les temps modernes — avait en vue. Jamais des documents d'Eglise ne se préoccupaient autant et si profondément de l'homme que les textes conciliaires inspirés de deux idées maîtresses. L'une est *l'aggiornamento* qui demande à l'Eglise d'adapter l'exposé de la doctrine chrétienne au niveau des connaissances actuelles et à réviser la validité de ses jugements de valeur morale. L'autre idée maîtresse est le dialogue, comme la clef par excellence de nouvelles orientations et le véritable moyen de resserrer nos liens avec les hommes.

Par la suite, l'évêque Cserháti traite du fait et des impératifs de la coexistence, puis précise les possibilités, les limites et les conditions de la coopération. Il souligne: les marxistes veulent bien admettre comme alliés tous ceux qui ne sont pas contre eux, en les invitant à un travail en commun. Ils présument que ceux qui leur offrent leur coopération, ne le font pas par simple loyauté envers l'Etat, mais parce que leur sens inné des valeurs leur fait reconnaître que dans le socialisme la forme de société la plus évoluée a été réalisée, thèse que par leurs analyses, les sciences sociales contemporaines viennent confirmer. Nous sommes convaincus que, de son côté, le christianisme qui, durant deux mille ans, était un des facteurs déterminants de l'histoire de l'Europe, en cette nouvelle phase de développement des structures sociales, développement exigé par nos temps et oeuvré par les socialistes, dispose de toutes les ressources intellectuelles et morales requises. Par ses convictions religieuses aussi bien que par son comportement modelé sans réserve sur l'Evangile, le chrétien peut se faire le combattant de cet avenir plus humain. C'est pour cette raison que nous nous considérons comme invités et chargés de responsabilité dans la présente situation historique... Malgré les différences idéologiques, les chrétiens tiennent à coopérer de propos délibéré et à offrir leurs concours au service du bien public. A propos des difficultés qui risquent de s'ensuivre, György Aczél ne manque pas de remarquer: „Certains peuvent objecter que les bases idéologiques différentes provoquent des débats non seule-

ment sur le plan philosophique, mais aussi sur le plan politique et moral. Nous ne doutons pas qu'il en soit ainsi, toutefois ce débat — comme nos expériences d'ici l'attestent — n'est pas le débat des adversaires, mais bien celui des hommes qui, engagés dans une même voie, poursuivent leur échange de vues sur des bases idéologiques différentes, mais animés par le même sentiment de responsabilité et qui, à leur tour, se voient enrichis par ces échanges." S'il est exact que ces débats sont ceux d'hommes qui ont les mêmes positions politiques, il reste toujours que la solution des problèmes a ses conditions bien précises et tant qu'elles ne sont pas réalisées, on continuera à piétiner sur place. En effet, pour que les chrétiens vivant dans un Etat socialiste se sentent capables de pouvoir résoudre leurs cas de conscience, de parvenir à s'accorder avec les non-croyants sur les questions qui mettent en jeu la cause de notre prospérité commune, ils ont besoin d'avoir la certitude que sur le plan des principes aussi bien que sur celui de la pratique, les conditions de leur existence de chrétiens sont dans tous les cas garanties... Aussi déplorons-nous en commun s'il se produit des cas où en intervenant par voie administrative, on porte atteinte à la dignité de la personne humaine, à l'amour-propre de l'individu et aux principes mêmes de la démocratie. De même, il faudrait que cette conception qui considère le croyant comme un citoyen diminué et refuse de lui donner les chances qu'il mérite cependant par ses dons, ses facultés et son application, soit de plus en plus en régression pour finir par disparaître... La démocratie socialiste ne constitue de véritables progrès, ni ne favorise l'épanouissement de l'homme que dans le cas où chacun y est associé, chacun en est bénéficiaire... Seule une chrétienté consciente d'elle-même et forte est à même d'offrir son concours pour modeler l'avenir.

József Vas: *Depuis quand célèbre-t-on la messe dans la langue du peuple?* — László Székely: *L'Ascèse des Sicules du comitat de Csík* — Lajos Nádasy évoque le souvenir de Ferenc Virághalmi, éminente personnalité de la guerre d'indépendance de 1848 et de la vie publique de la période d'après 1848. — István Gál présente Zoltán Kodály, l'élève du Lycée archiepiscopal de Nagyszombat (aujourd'hui Trnava en Tchécoslovaquie) de 1892 à 1900, à travers les Bulletins scolaires. — Dans son article, Péter Hédervári, géologue, met à l'étude deux phénomènes naturels décrits dans l'Ancien Testament: le passage miraculeux du Jourdain et le déluge. — Mária Bozóky: *Confessions lyriques sur une ville* (Prague) — Dans la rubrique littéraire, le lecteur pourra lire un fragment de roman par Endre Birkás, avec la préface de Géza Ottlik, *Les Souvenirs* de Leontin Szili et les poèmes de Kálmán Dudás et Ágnes Simándi.

I N H A L T

József Cserhádi, Diözesanbischof von Pécs: *Offene Tore*. Im vergangenen Jahr brachte die atheistische Zeitschrift Világosság in ihrer Oktobernummer ein Essay von dem Stellvertretenden Ministerpräsidenten György Aczél, betitelt „Der sozialistische Staat und die Kirchen von Ungarn“. Dieser Essay — stellt Bischof Cserhádi fest — wirkte selbst auf diejenigen als Überraschung die schon durch die Logik der Geschehnisse wussten, dass man sich auch auf höchster Ebene mit einer Analyse des Verhältnisses zwischen Staat und Kirche und mit der Auswirkung dieses Verhältnisses auf das praktische Leben befasst. Die Argumentationen und Ableitungen des in angenehmer Tongebung geschriebenen Artikels — schreibt im Weiteren der Bischof von Pécs — trachten das Verantwortungsbewusstsein und die Selbstkritik eines jeden zu erwecken der in der Lösung der wirtschaftlichen, gesellschaftlichen, politischen und kulturellen Aufgaben unseres nationalen Wohlergehens pflichtgemäss teilnehmen muss. Unter diesen verantwortlichen Faktoren gebührt ein hervorgehobener Platz den Kirchen, die in dem materiellen Aufstieg unseres Volkes nur sekundär aber in der Verwirklichung der nationalen Einheit, der geistigen Annäherung der Menschen, der Brüderlichkeit und des zur Familie-Werdens, primär erhalten müssen.

Auch wir behaupten, dass in den Kämpfen und Gestaltungsprozessen der Gegenwart es sich um den heiligsten auf Erden, um den Menschen, um den Menschen der Zukunft und seiner neuen Gesellschaft handelt. Auch dem grössten Unternehmen der Kirche der Neuzeit, dem II. vatikanischen Konzil

schwebte dieser Mensch vor den Augen. Nie haben kirchliche Dokumente so viel und so tief über den Menschen ausgesagt wie die Vorlagen, Verhandlungen, Bestimmungen und schriftlichen Dokumente des Konzils. Zwei grosse Mottos hatte das Konzil. Das eine war der „Aggiornamento“, die Erhebung der christlichen Lehre und der moralischen Bewertungen auf ein heutiges Niveau sowie eine Erforschung der Gültigkeit derselben; ein anderer Wegweiser war die Betonung der Aussage, dass der Schlüssel zum Suchen nach etwas Neuem und zur Vertiefung der menschlichen Kontakte nur der Dialog sein kann.

Der Artikel von Bischof Cserháti schildert dann die Tatsache und das Gebot des Zusammenlebens und beschreibt die Möglichkeiten, die Grenzen und Vorbedingungen der Zusammenarbeit. Dann stellt er fest: Die Marxisten bieten allen, die nicht gegen sie sind, den Bund der Zusammenarbeit an. Sie nehmen an, dass diese Zusammenarbeitenden nicht nur loyal dem Staat gegenüber sein werden, sondern aufgrund eines inneren Werturteils auch anerkennen, dass wir den Sozialismus nicht nur als Verwirklichung der fortschrittlichsten, sondern als eine nach der heutigen Gesellschaftsanalyse vollkommensten Gesellschaftsform betrachten müssen. Es ist unsere feste Überzeugung, dass das die europäische Geschichte 2000 Jahre hindurch formende Christentum ebenfalls über solche geistige und ethische Kräfte verfügt, die zu den von unserem Zeitalter verlangten und von den Sozialisten urgierten, besseren und vollkommeneren Gesellschaftseinrichtungen nötig sind. Aufgrund seiner religiösen Überzeugung und seines von dem Evangelium inspirierten Benehmen, kann der christliche Mensch der Vorkämpfer einer neuen, menschlicheren Zukunft sein. Deswegen fühlen wir uns als Eingeladene und als Verantwortliche auch in der aktuellen geschichtlichen Situation...

Trotz der ideologischen Unterschiede wollen die Christen bewusst kooperieren und sie sind bereit im Interesse des Gemeinwohls ihren Dienst anzubieten. Auf die Schwierigkeiten die hier auftauchen können weist auch György Aczél hin, als er bemerkt: „Einige könnten sagen, dass die unterschiedlichen ideologischen Grundlagen nicht nur in die philosophischen, sondern auch in der politischen und moralischen Sphäre zu Kontroversen führen. Selbstverständlich stimmt das, diese Auseinandersetzung ist aber, wie unsere einheimischen Erfahrungen es auch bestätigen, eine solche Diskussion, die nicht mehr von Feinden, sondern von Menschen geführt wird, die auf demselben Weg schreiten, und die, wenn auch auf der Basis einer unterschiedlichen Weltanschauung, doch von einer gemeinsamen Verantwortung ausgehend ihre Gespräche führen und durch diese Gespräche sich selbst bereichern.“ Nun, wenn es auch stimmt, dass diese Diskussionen schon zwischen Menschen geführt werden die auf derselben politischen Plattform stehen, doch hängt die Lösung der Probleme von genau umschriebenen Bedingungen ab, ohne deren Erfüllung wir nicht von der Stelle kommen. Die gläubigen Menschen, die in einem sozialistischen Staat leben, haben das Gefühl, dass sie die sich ergebenden Gewissenskonflikte nur dann lösen können, dass sie sich nur dann mit den Nicht-Gläubigen in Sachen einigen können von welchen unser gemeinsames Wohl abhängt, wenn sie immer davon überzeugt sein können, dass die Prinzipien und praktischen Erfordernissen ihrer christlichen Existenz gesichert sind... Eben deswegen bedauern wir gemeinsam die in einzelnen Fällen vorkommenden administrativen Eingriffe, die die menschliche Würde, das persönliche Selbstgefühl und die Ordnung der demokratischen Grundwahrheiten verletzen. Ebenfalls sollte sich jene Anschauung vermindern oder gar verschwinden, welche den religiösen Menschen als zweitrangigen Staatsbürger betrachtet und für ihn nicht die seinem Talent, seinen Fähigkeiten und Fleiss entsprechende Arbeitsmöglichkeit sichert... Die sozialistische Demokratie bedeutet nur dann einen echten Fortschritt und immer vollkommenerer Humanität, wenn ein jeder sich daran beteiligen kann, wenn ein jeder sich davon bereichert... Nur ein bewusstes, starkes Christentum kann in der Gestaltung der Zukunft teilnehmen und seinen Beitrag leisten.

Béla Hegyi publiziert die Briefe die *Péter Veres*, der von einigen Jahren verstorbene Schriftsteller und Politiker an die Redaktion der *Világ* richtete, und in denen er seine Ansichten hinsichtlich der Religion, des Glaubens und des Dialogs zwischen Menschen mit verschiedenen Weltanschauungen schildert.

BEETHOVEN MŰVEKHUNGAROTON HANGLEMEZEN

c-moll zongoraszonáta
op. 13. „Pathétique”

Fisz-dúr zongoraszonáta
op. 78.

C-dúr zongoraszonáta
op 53. „Waldstein”

Ránki Dezső (zongora)

SLPX 11553 ára: 60,— Ft

G-dúr zongoraverseny
op. 58. No. 4.

Esz-dúr szonáta op. 81/a.

Kocsis Zoltán (zongora)
MRT Szimfonikus Zene-
kara

Vezényel: Lukács Ervin

SLPX 11496 ára: 60,— Ft

I. C-dúr szimfónia op. 21.

VIII. F-dúr szimfónia
op. 93.

Allami Hangversenyzene-
kar

Vezényel: Ferencsik János

SLPX 11890 ára: 60,— Ft

Vonósnégyesek

Esz-dúr op. 127. No. 12.

F-dúr op. 135. No. 16.

B-dúr op. 130. No. 13.

Nagy Fuga op. 133.

cisz-moll op. 131. No. 14.

a-moll op. 132. No. 15.

Bartók Vonósnégyes

SLPX 11673/76 ára: 240,— Ft

Tájékoztató

Öröm és fájdalom érzése keveredett abban a beszédben, melyet a Szentatya mondott el a múlt év május 24-i konzisztóriumon. Örömet fejezte ki, hogy szerte a világban a szeretet csodálatos jeleit tapasztalhatni, hogy új és új nagy tetteket hajtvégre a köz javát akaró emberiség, s hogy „minden földrészen sok ifjú ember nagylelkűen, gyakorlatban engedelmeskedik az evangélium felhívásának, és el vannak szánva, hogy — amint ennek így is kell lennie — a magas keresztény életesmény gyakorlatát s annak a valóságba való átültetésének gyakorlatát összekapcsolják”. „Egő fájdalomát” fejezte ki VI. Pál pápánk ugyanakkor az egyházban tapasztalható engedetlenség miatt, melynek következtében vannak, akik meg akarják osztani Isten népét, holtott annak épp a szeretet jegyében kellene egyesülnie. Nem véletlen, hogy épp e nagy hatású beszédet olvashatjuk a *Szolgalat* 32. számában, melynek mottója: „Az Őrban való öröm az erősségek”. A lap szerkesztői szerencsés egységbe állították az öröm és a szomorúság gondolatát. Az előbbiről jó néhány színvonalas tanulmányt olvashatunk. Az utóbbit Alszeghy Zoltán elemzi *A szomorúság dicsérete* című írásában. Rendkívül érdekes írást olvashatunk a lapban Hans Küng sok vitát keltett *Christ sein* (Kereszténynek lenni) című könyvéről. Az ismertetés szerzője részletesen elemzi azokat a kifogásokat, melyek Küng professzor könyvét neves teológusok részéről érték abban a munkában, mely Hans Urs von Balthasar kezdeményezésére jelent meg (*Dikussion über Hans Küngs Christ sein*, Mainz 1976).

A GONDOLAT KIADÓ újdonságai közül elsőnek M. O. Jankovszkij munkáját említjük, amely *Saljapinról*, a század legnagyobb énekeséről szól. Nemcsak életútját, pályájának alakulását mutatja be, hanem sok eredeti dokumentummal szolgál operaszerepeiről, alakításainak kritikai fogadtatásáról és világhírű művészekkel, frókkal kötött barátságáról. A könyvet Komár Pál „Saljapin és Magyarország” című írása egészíti ki. — A Szemtől szemben sorozat Kolta Tamásnak Peter Brookról írt monográfiájával bővült. Napjaink egyik legkiválóbb színházi rendezőjének munkásságát elemzi, aki egy-egy remekműről film alkotójának is mondhatja magát. Brook azonban mégiscsak verbeli színházi szakember,

a kifejezés új meg új formáit keresi, teljességre törekszik, egyetemesen közvetíthető jel- és gesztusrendszer meglionosításáról álmodik világméreteken. Elképzeleseirol többek között így vall: „A cél természetszerűleg az, hogy kombináljuk a kettőt: a szer-tartásokat és a mindennapit. A fölismert-hetőnek és a fölismertetlennek egyidejűleg kell jelen lennie. A színházat a fölismert-hető és a fölismertetlen állandó együtt-léte teszi színházzá, és hozza közel hozzánk — mert így emberi, és megvan az a másik dimenziója, amely az egyedüli indíték arra, hogy belemerüljünk a színházi élménybe.” — Pasquale Salvucci *Adam Smith politikai filozófiáját* tárgyalja könyvében. Smith nevét mint az angol közgazdaságtan egyik megteremtőjét ismerte eddig a magyar olvasóközönség. A neves olasz marxista történész most új oldalról vizsgálja: sok szempontból Hegel előfutárának tekinti; Hume-mal összevetve pedig erkölcsfilozófiájának érettebb vonásait, magasabb minőségét emeli ki; a közösségi és erkölcsi tudat-lal kapcsolatos megállapításait az egyén életére nézve máig megszólalendónak tartja. Gyakran idézett *Theory* című művében Adam Smith így ír: „Bármily önzőnek gondoljuk is az embert, kétségkívül vannak a természetében bizonyos elvek, amelyek arra készítik, hogy érdeklődjék a többiek sorsa iránt... Effajta elv a könyörület és a részvétel... Az erkölcsi közösségben könyörű rámutatni, hogy az embernek mit kell tennie, melyek a kötelességei. Nem kell mást tennie, mint amit helyzete kijelöl számára és tudat vele...”

Csaknem félévszázados késéssel érkezett el hozzánk Fernand Léger-nek, a XX. század festészete egyik nagy reformerének tanulmánykötete, *A festő szeme*. Fő törekvése a tárgyak mértani formákba való tömörítése volt, az embert pedig jelképek magasságába kívánta emelni. Sok vitát kiváltott absztrakta művei mellett jelentős munkáinak számítanak temploni üvegablakai és mozaikjai, valamint kerámiái. Esztétikai írásai — köztük a keresztény középkor művészetével kapcsolatos gondolatai —, továbbá az építészetéről és a modern kultúra formáiról tett sajátosan egyéni vélekedése főként érdekesek, de ma már nem mértékadóak, csak kuriózumok.

A folyamatos szállításoknak köszönhetően ismét kapható a Biblia a Szent István Társulatnál.